

Ingvild Skau Mjelde

Massedrapenes monumentologiske materialitet

En arkeologisk analyse av monumenter reist over massegraver og massedrap i Norge og Sverige

Masteroppgave i Arkeologi
Veileder: Thomas Wallerström
Trondheim, mai 2017

Ingvild Skau Mjelde

Massedrapenes monumentologiske materialitet

En arkeologisk analyse av monumenter reist over massegraver og
massedrap i Norge og Sverige.

Veileder: Thomas Wallerström

Trondheim, våren 2017

Masteroppgave i arkeologi

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske studier

Forsidebilde: Monumentet over slaget ved Hjørungavåg. Foto lånt fra Sunnmørsposten, www.smp.no/pluss/article10511554.ece

Summary

Man has erected monuments for thousands of years to commemorate persons and events. The diversity of monuments ranges from grave mounds to menhirs and symbolical chairs, and we find them all around the world. But why were they erected and what was their purpose?

Monuments do not tell the story of the past, but seek to incorporate one type of memory to people. In the 19th century, after the French Revolution, the focus point for monuments shifted from the victorious, the leaders and royalty, to the commoners – the “unknown soldier” and school teacher. In 1948, *The Universal Declaration of Human Rights* stated that all men, despite religious belief or political views, are equal and have the right to a life. It now became custom to commemorate the victims of, for example, battles.

This thesis distinguishes between *intentional* and *non-intentional* monuments, where the intentional ones represent the monuments that we, with certainty, know were erected for the purpose as a monument; something that commemorates. Non-intentional ones, on the other hand, are objects having recently been given the function of a monument.

Here I study the materiality of *intentional* monuments erected over mass graves or places where mass murder has taken place on the Scandinavian peninsula, to investigate if and how the materiality can tell us about the political relations and ideology *behind* the production of monuments, and how they have changed over time. In order to do this, I have prepared a categorization form that will break down the shape and use of monuments into individual characteristics, before doing a statistical and comparative analysis.

The analysis shows a change in the monuments’ materiality through time. During the 19th century they expressed *power* by being tall, symmetrical and airy. The Second World War changed our way of building monuments; they now became smaller, more horizontal and increased in number. It is evident that the ideology regarding commemoration has gone from a monumental and imperative attitude, to a more “down-to-earth” attitude with focus on the victims and the oppressed. The types of monuments tell us that society has become more democratic than earlier, and underline the importance of the marginalized identity in society.

Forord

Da er snart et kapittel i livet mitt ferdig – fem år med høyere utdanning nærmer seg slutten. Det har vært en utrolig reise med oppturer og nedturer; artige og lærerike ekskursjoner og feltkurs, dyktige professorer og lærere, og ikke minst fantastiske medstudenter!

Denne avhandlingen har vært alt annet enn en dans på roser. Jeg ble anbefalt av instituttet å bytte oppgave og tema i november 2016. Jeg vil veldig gjerne få takke Axel Christophersen og Thomas Wallerström for å hjelpe meg med å komme i gang med ny oppgave. Spesielt vil jeg rette en stor takk til min veileder det siste året, Thomas Wallerström. Uten deg, dine innspill og alle møtene våre hadde ikke dette gått. Tusen, tusen takk!

Jeg vil også takke alle på lesesalen som har gjort de to siste årene uforglemmelige. Takk for alle innspill til oppgaven, og for all latter og ablegøyer. Jeg vil spesielt få takke Elise Kjørsvik som har støttet meg utrolig mye det siste året, du er god som gull. Takk til mamma, Kai og Elise som leste korrektur på oppgaven.

Og så er det samboeren min, Sondre. Uten deg ville jeg ikke vært her jeg er i dag. Du har virkelig vært tålmodig med meg de siste årene, og spesielt i tiden før innlevering. Tusen takk for at du alltid er der for meg, og for at du har støttet meg hele veien.

Til slutt vil jeg takke all familie for støtte opp gjennom årene. Dere har alltid hatt tro på at jeg skulle klare det. Denne oppgaven er tilegnet min gode, snille pappa.

Alle feil og mangler er helt og holdent mine egne.

Ingvild Skau Mjelde

Trondheim, 14.05.2017

Innhold

Summary	iii
Forord	v
Figurliste	x
1. Emne, problemstilling og bakgrunn	1
1.1. Emne: monumenter	1
1.1.1. Intensjonelle vs. ikke-intensjonelle.....	2
1.1.2. Monument som kollektiv erindring	2
1.1.3. Fravær av monumenter	3
1.1.4. Hvorfor skriver en arkeolog om monumenter?.....	4
1.2. Problemstilling	5
1.3. Oppgavens avgrensning.....	7
1.3.1. Skandinavisk halvøy	7
1.3.2. Monumenter over massegraver og massedrap	8
1.3.2.1. Definisjon av massegrav	8
1.3.2.2. Definisjon av massedrap.....	9
1.4. Oppbygning.....	9
1.5. Bakgrunn	9
1.5.1. Hvem og hva har blitt minnet?	9
1.5.2. Monumenter over massegraver og massedrap	11
2. Forståelser av monumenter – et forskningshistorisk riss	15
2.1. Forståelser av monument.....	15
2.1.1. Monumentalitet på 1940-tallet	15
2.1.2. Riegls «moderne kult» av monumenter	17
2.1.3. Arkeologi og minne.....	17
2.1.3.1. Kollektiv erindring	18
2.1.3.2. Individuelle minner	19
2.2. Forskningshistorie rundt monumenter og minnesmerker	19
2.2.1. Monumentologi.....	21
2.2.2. Monument som politisk virkemiddel.....	22
2.2.3. Øvrig forskning på monumenter	28
2.2.4. Hypotetiske monumenter	29
2.3. Forskningsstatus i dag	29
3. Teori, empiri og metode	31

3.1. Teori.....	31
3.1.1. Aktør-nettverksteori.....	31
3.1.1.1. Inskripsjon og oversettelse	33
3.1.1.2. Monument som aktant.....	34
3.1.1.3. Landskap som aktant.....	34
3.1.2. Kobling mellom monument og ANT.....	35
3.2. Empiri: monumenter	35
3.2.1. Tilgang på empirien.....	37
3.2.2. Fotografier og tegninger	37
3.2.3. Litteratur	38
3.3. Metode.....	38
3.3.1. Arkitekturens maktgrammatikk	38
3.3.2. Kategoriseringsskjema	41
3.3.3. Kartanalyse.....	42
3.3.4. Monumenters ja og nei	43
3.3.5. Analysen av materialet	43
3.3.6. Avklaring av elementer	44
4. Analyse av monumentenes utforming	47
4.1. Skjematisk analyse	47
4.1.1. Kriterier.....	47
4.1.2. Samlekategorier.....	48
4.1.3. Kronologisk.....	50
4.2. Inskripsjon og oversettelse	51
5. Diskusjon	53
5.1. Hvilke tendenser viser materialet?	53
5.2. Elementene isolert.....	53
5.2.1. Vertikalitet	54
5.2.1.1. Diskusjon	55
5.2.2. Avstand	57
5.2.2.1. Diskusjon	58
5.2.3. Symmetri.....	59
5.2.4. Materiale	60
5.2.4.1. Diskusjon	61
5.2.5. Størrelse, tyngde og lukkethet.....	61

5.3. Tilstedeværelsen av «maktsøkende» elementer	62
5.3.1. Diskusjon – to og flere elementer.....	63
5.3.2. Diskusjon – ett eller ingen elementer	64
5.3.3. «Store» jubileumsmonumenter	65
5.4. Imperativ til folket.....	66
5.5. Samling av monumenter.....	67
5.5.1. Konsentrasjon av monumenter 1905-1914	67
5.5.2. Monumenter oppført direkte etter andre verdenskrig	68
5.5.2.1. Norge vs. Sverige.....	69
5.5.3. Monument som stress-fenomen?.....	70
5.6. Diskusjon rundt <i>inkluderende</i> monumenter	71
5.6.1. Steilneset minnested.....	71
5.6.2. Utøya-monumentet.....	72
5.7. Monumentenes plassering i landskapet.....	73
5.7.1. Diskusjon rundt landskap som aktant.....	73
5.7.1.1. Falstadskogen.....	73
5.7.1.2. Monumentet over slaget ved Lund	74
5.7.3. Plassens imperativ	75
5.8. Mot-monumenter.....	76
5.9. Diskusjon rundt fjernet monument.....	78
5.9.1. Operasjon Asphalt	78
5.9.2. NS-monumentet.....	81
5.9.3. Bearbeiding av vond fortid gjennom ødeleggelse av monumenter	83
6. Konklusjoner	85
Vedlegg 1 – Tabell, monumenter med kjent oppføringstidspunkt	90
Vedlegg 2 – Tabell, monumenter med ukjent oppføringstidspunkt.....	95
Vedlegg 3 – Monumentenes bakgrunn	96
Litteratur	110

Figurliste

Figur 1. "Haraldsstøtta" ved Haugesund.	2
Figur 2. "Skoene ved Donau".	2
Figur 3. Heksemonumentet i Anda.	2
Figur 4. Monumentet over "Sverd i fjell" ved Hafrsfjord.	3
Figur 5. Skandinavisk halvøy.	8
Figur 6. Monumentet over Peder Blankenborg Prydz.	10
Figur 7. Monumentet "Pillarguri" over slaget ved Kringen i 1612	11
Figur 8. Nanjing Massacre Memorial, Kina.	12
Figur 9. Monument til minne om arbeidere og soldater fra Siracusa, Italia.	16
Figur 10. Parnellmonumentet i Dublin.	22
Figur 11. Voortrekkermonumentet ved Pretoria, Sør-Afrika	24
Figur 12. Illustrasjon av Latours kjente eksempel.	33
Figur 13. Notre Dame på Île de la Cité, Paris	39
Figur 14. Skøytehallen "Vikingskipet" på Hamar.	40
Figur 15. Adelstårnene i San Gimignano, Italia	40
Figur 16. Det jødiske museum i Berlin.	45
Figur 17. Standardstøtte	48
Figur 18. Fellesmonument og individuelle gravstøtter.	49
Figur 19. Minnesmerke på Sundby	49
Figur 20. Monumentet over slaget ved Toverud, Aurskog.	50
Figur 21. Monumentet over slaget ved Trangen, nord for Kongsvinger.	50
Figur 22. Steinkorset på Korsbetningen, Visby.	54
Figur 23. Stångebromonumentet.	55
Figur 24. Obeliskken ved Luxortempelet, Egypt.	55
Figur 25. Monumentet over slaget ved Hjørungavåg i 986 A.D.	56
Figur 26. Monumentet ved Trandumskogen.	57
Figur 27. Monumentet over slaget ved Sävar i 1809.	58
Figur 28. Labyrinten ved Stange gjestegård, Ramnes.	62
Figur 29. Monumentet over slaget ved Lund i 1676.	63
Figur 30. Krigsminnesmerket over de britiske soldater	65
Figur 31. Monument reist over slaget ved Rastarkalv.	65
Figur 32. Monumentet over slaget ved Nesjar i 1016.	66
Figur 33. Minnehallen på Steilneset minneste ved Vardø.	71

Figur 34. Utøya-monumentet reist i 2015 på øya.....	72
Figur 35. Terra Incognita – den hvite plassen, monumentet i Trondheim	72
Figur 36. Monumentet ved Falstadskogen	73
Figur 37. Steinpyramider i Falstadskogen.....	74
Figur 38. Monumentet over slaget ved Kalvskinnet.....	75
Figur 40. Heksemonumentet på Anda	76
Figur 39. Heksesteinen i Bergen	76
Figur 41. Minnesteinen over massegraven på Gaustad	77
Figur 42. Minnessteinen over massegraven ved Vipeholm.....	77
Figur 43. Det planlagte, men svært omdiskuterte, "monumentet" over massakren på Utøya	78
Figur 44. Sovjetisk monument reist av overlevende i 1945 på «russerkirkegården» i Mo i Rana	80
Figur 45. Ødelagt monument ved Bjørnelva, Saltfjellet.....	80
Figur 46. Olavsstøtta på Stiklestad.....	82
Figur 47. NS-monumentet.....	82

1. Emne, problemstilling og bakgrunn

1.1. Emne: monumenter

Gjennom tidene har mennesket reist monumenter over personer eller hendelser – både heroiske og grusomme. Monumentene står i dag som materielle representasjoner av nettopp disse personene og hendelsene. Som Nietzsche sier, kan ikke en historiker studere det som faktisk skjedde, men bare det som skapte en effekt¹. Det samme gjelder for monumenter og arkeologer.

Produksjonen av et monument har fungert som en reaksjon på tidligere hendelser, eller som planlagte behov for å manipulere historien eller minnet av de tidligere hendelsene. Ved å sette opp et monument blir det historiske stedet «kodet» med en mening som besøkende skal kunne «lese»². Men manipulasjon av historien skjer også når et monument fjernes eller ødelegges, noe som blant annet ble utført i årene etter andre verdenskrig på minnesmerker over sovjetiske krigsfanger i Norge³.

Eriksen skriver at oppføring av et monument er å fastslå en mening eller tolkning⁴. Med utgangspunkt i dette sier Kverndokk at monumentet er en autoritær form for historietolkning, og nettopp derfor er det viktig med studier av monumenter. Hvilke betydninger tildeles monumenter – hvilken forståelse av fortiden er de uttrykk for?⁵

Men hva er egentlig et monument? Ordet *monument* kommer av det latinske ordet *moneo* som betyr «å minnes». *Moneo* er utledet av *monumentum* og betyr blant annet «minnesmerke». Ulf Holmene argumenterer for at begrepet er menneskelig betinget, ettersom et *minnesmerke* bare er et minnesmerke dersom det skapes minner og refleksjoner i møte med selve objektet⁶.

Et monument kan være en fysisk representasjon av det som minnes, i form av blant annet bautasteiner, obelisker, gravhauger, plansjer, minneparker, eller som symbolske skoler langs Donau i Budapest. Men minnesmerker kan også være immaterielt, noe som for eksempel gjøres gjennom såkalte «Trauma Tours» i Cape Town, Sør-Afrika⁷. Her blir lokale og turister fraktet rundt til områder preget av undertrykkelse og apartheid, og turene er for

¹ Gren 1994: 87

² Eriksen 1999: 95

³ Soleim 2016

⁴ Eriksen 1999: 95

⁵ Kverndokk 2007: 263

⁶ Holmene 2002: 16

⁷ Meskell 2006: 169

Figur 1. "Haraldsstøtta" ved Haugesund, et minne om Harald Hårfagres samling av Norge i 872 AD. Foto: PrevinNK 2007 via www.snl.no. Lisens: CC BY-SA 3.0.

Figur 2. "Skoene ved Donau" (til minne om ofrene skutt av den fascistiske organisasjonen Arrow Cross i 1944-45). Foto: Nikodem Nijaki 2012 via en.wikipedia.org. Lisent CC BY-SA 3.0.

Figur 3. Heksemonumentet i Anda, til minne om kvinnene som ble brent på bålet i Anda. Foto: C. Hill 2007 via no.wikipedia.org. Lisens CC BY-SA 3.0.

mange mennesker de eneste minnene, eller monumentene, etter de «usynlige» kamp mot undertrykkelsen.

Det finnes med andre ord ingen universell form på et monument eller minnesmerke, og de varierer fra tidspunkt i historien til personen som produserte det. Et monument kan ha flere betydninger og avhenger av flere faktorer; kunstnerens eller mottakerens fortolkning, tidsrommet fra hendelsen monumentet representerer til

monumentet ble reist, eller de politiske ideologiene i samfunnet for å nevne noen eksempler.

Fokuset i avhandlingen vil ligge på monumenter over massedrap og massegraver, noe som blir begrunnet senere.

1.1.1. Intensjonelle vs. ikke-intensjonelle

Utgangspunktet for avhandlingen vil være *monument*, og som et resultat av dette, er det viktig å påpeke skillet mellom *intensjonelle* og *ikke-intensjonelle* monumenter. Forskjellen ligger i hvilken hensikt monumentene hadde da de ble reist. Intensjonelle monumenter har blitt produsert med mål om å fungere som et monument, eller minnesmerke (eks. Taj Mahal) fra starten av, mens et ikke-intensjonelt monument har blitt tildelt funksjonen som minnesmerke i ettertid (eks. Stonehenge – vi kan ikke være sikre på hva Stonehenge egentlig ble produsert som). I dag kan vi ikke være sikre på hvilke forhistoriske monumenter som er intensjonelle eller ikke, ettersom forståelseshorisonen trolig har endret seg gjennom tidene.

1.1.2. Monument som kollektiv erindring

Alle typer monument fungerer som en form for kollektiv erindring. Her kan vi, som en nasjon, gå sammen mot

fortidige hendelser – det være seg traumatiske eller heroiske. Dersom grusomhetene skjedde i forhistorien, kan disse monumentene skape en samlende nasjonalfølelse i folket. Et eksempel på dette er *Sverd i fjell* ved Hafrsfjord. Monumentet står som en materiell representasjon av samlingen av Norge under Harald Hårfagre, noe som kan forventes å ha vært en blodig kamp om territorier, samt som et fredssymbol på at sverd, i betydning av våpen, aldri igjen skal tas i bruk.

Figur 4. Monumentet over "Sverd i fjell" ved Hafrsfjord, reist i 1983. Foto: Steve Jothén 2011 via en.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

Her finner man et paradoks, ved at sverdet tradisjonelt ikke er et typisk fredssymbol, men et dødelig våpen. Dualiteten som skinner gjennom i monumentet bærer følelsen om at fred ønskes på vilkårene til den våpenbærende og seirende makten. Dersom slik dualitet overføres til monumenter over mer dagsaktuelle og traumatiske hendelser, kan dette bli problematisk, spesielt for gjenlevende slektninger eller overlevende.

Kverndokk skriver at monumenter fungerer som et prisme for å studere kollektivt minne. Monumentene uttrykker en bestemt tolkning av fortidige hendelser – visse deler av historien er med andre ord mer verdifulle enn andre og bør minnes. De minner oss på betydningen en hendelse har hatt og fremdeles har⁸.

1.1.3. Fravær av monumenter

Monumenter blir, som allerede redegjort for, oppført for å minnes personer eller hendelser. De tiltrekker seg oppmerksomhet og pirrer menneskers nysgjerrighet. Men hva med personene og hendelsene hvor monumenter ikke reises, de som ikke får oppmerksomhet gjennom fysiske etterlatenskaper, men som kunne eller burde fått denne «utmerkelsen»?

Oppføring av et monument skjer på grunnlag av at noen ønsker å trekke, eksempelvis, en hendelse frem i lyset, men samtidig blir trolig en annen eller flere hendelser satt i mørket. Grunner til dette kan være ønsket manipulasjon av historien eller økende makt til seg selv. Det er dermed tydelig at noen hendelser eller personer er viktigere (for de som oppførte monumentet) enn andre.

Et eksempel på fravær av monument som en form for manipulasjon av historien, er henrettelsene av skotske leiesoldater på «Skottelåven», en toetasjes låve i Kvam i Gudbrandsdalen, hvor 116 skotske krigsfanger ble tatt til fange og massakrert under slaget

⁸ Kverndokk 2007: 263

ved Kringen i 1612. Et annet eksempel er massakren «Blodbadet i Rønneby» i 1564, hvor *alle* innbyggere i den daværende danske byen ble hugget ned av svenske soldater. Disse to hendelsene har ikke fått reist et monument, trolig for å legge et lokk på det som skjedde.

Negative og vonde sider ved historien, spesielt den nære historien, er nok mer utsatt for dette enn det samfunnet anser som «gode» minner. I løpet av de siste tiårene har monumenter og minnesmerker over traumer, som for eksempel massegraver og massedrap økt – dette på grunn av skiftende trender i bruken av monument. Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapittelet. Det er disse monumentene, over traumer, som denne avhandlingen vil fokusere på.

1.1.4. Hvorfor skriver en arkeolog om monumenter?

Det kan være uklart hvorfor det er relevant for en arkeolog å studere monumenter. Monumenter, spesielt kjente intensjonelle monumenter, har tilkommet relativt nylig, og kan for flere anses som ikke-arkeologi. Men arkeologi er et verktøy som benyttes på materiell kultur for å avdekke historier og forhold som ikke nødvendigvis er nedskrevet – uavhengig av alder.

Et kjent samtidsarkeologisk prosjekt er William Rathjes «søppelprosjekt» i Tucson, USA på 70-tallet. Prosjektet avdekket uoverensstemmelse mellom faktisk konsumforbruk for et hushold og oppgitt forbruk på intervjuer⁹. Resultatet viste at materiell kultur hadde en egenverdi i dagens moderne samfunn preget av skriftlige og muntlige kilder. Intensjonelle monumenter har på samme måte en egenverdi, og kan fortelle om forhold som ikke nødvendigvis sies høyt og som et resultat ikke blir dokumentert.

Arkeologer er, som allerede nevnt, ikke avhengig av at den materielle kulturen er av en viss alder; moderne ting har også en egenverdi for arkeologiske undersøkelser. På denne måten blir gårsdagens søppel og fjorårets monument relevant arkeologisk materiale.

Med paraplybegrepet post-prosessuell arkeologi, kom mange ulike arkeologier i vinden, blant annet *samtidsarkeologi*. Ved utviklingen av samtidsarkeologi, argumenterte forskere (for eksempel Burström (1999); Rathje (2001); Gavin & Lucas (2001)) for at moderne materiell kultur hadde en arkeologisk egenverdi. I tillegg ble det sterkt fokus på *mennesket* som aktør – forskningen ble mer subjektiv.

Som en reaksjon på post-prosessuell arkeologi ble vi introdusert for *symmetrisk arkeologi* – en arkeologi sterk påvirket av aktør-nettverksteorien i hovedsak utviklet av Latour. «Symmetriske arkeologer» (Webmoor, Witmore og Olsen) argumenterte for at

⁹ Rathje 2001

mennesker og ikke-mennesker (ting) opererer i et gjensidig påvirkningsforhold, hvor det skapes en relasjon mellom menneske og materialitet. Monumenter kan, som et resultat av dette, påvirke mennesket like mye som vi påvirker dem. Jeg vil komme tilbake til aktør-nettverksteorien i Kapittel 3.

Det er viktig å studere virkningsgraden av arkeologisk materiale, monumenter, på offentligheten. Monumenter inngår i det vi kan kalle «tekstløse soner»¹⁰ og kan fortelle mye om tidligere sfærer som ikke skriftlige kilder kan. Dette mener jeg det er viktig å være klar over ettersom vi omgås monumenter fra forskjellige perioder i hverdagen vår. Alle tanker, ideer og bakenforliggende agendaer står ikke nødvendigvis skrevet ned, men må læres gjennom for eksempel arkeologiske studier av materiale. Avhandlingen er et forsøk på å identifisere og tolke «tekstløse soner».

1.2. Problemstilling

*Those who control obituaries, control history. The monumental value of cathedrals like St. Patrick's lies precisely in this control over a central public point of congregation where the record of the past and the reputation of the dead is officially laid down, carved in marble and cast in bronze.*¹¹

Monumenter som reises over traumatiske hendelser, for eksempel massedrap og som et resultat av dette massegraver, har kommet til nettopp for å minnes disse grusomme hendelsene eller heroisere dem. Deres eksistens er forankret i ideen om at monumentene skal fungere som forsoningsplasser i kollektive minnesprosesser eller valg. Her kan samfunnet komme sammen i sorg og fordøye det vonde, og dermed få muligheten til å gå videre – avslutte et vondt kapittel, enten individuelt eller kollektivt.

Som bakgrunn for denne oppgaven ligger min kunnskap om massedrap og moderne massegraver i Europa¹², i tillegg til artikkelen skrevet av Thomas Thiis-Evensen: *Arkitekturens maktgrammatikk* (1998). Teksten fungerer som metodens bakteppe og danner grunnlag for hvordan jeg kommer til å analysere monumentene reist over massegraver, slagmarker eller andre områder preget av massedrap. Thiis-Evensen illustrerer hvordan arkitekturen rundt oss fungerer i et gjensidig påvirkningsforhold med oss, og hvilke midler

¹⁰ Begrep hentet fra Andrén (1997), hvor det opprinnelig kalles «skriftlösa zoner» eller «skriftlösa sfärer».

¹¹ Leerssen 2001: 209

¹² Jeg deltok sommeren 2015 i det polske prosjektet *Polska Baza Genetyczna Ofiar Totalitaryzmow* (PBGOT) hvor massegraver i Białystok, Polen, ble åpnet og skjeletter ekshumert.

som blir benyttet for å uttrykke makt. Jeg ønsker å studere monumentenes makt- og verdiskapning i et langtidsperspektiv, samt de virkemidler som er brukt for å oppnå dette til ulike tider. Som Thiis-Evensen skriver, «[e]t bilde på makt vil også kunne bli opplevd forskjellig avhengig av skiftende sosiale og tidsmessige sammenhenger»¹³. Et eksempel på dette er Lenin-statuen i Kharkiv, Ukraina, som ble ødelagt i 2014¹⁴.

Flere forfattere har for eksempel vist hvordan plasseringen i landskapet spiller en svært betydningsfull rolle i forståelsen av et monument, men en tilnærming til politikken verden og offentlighetens kollektive erindring og reaksjon på disse minnene gjennom en arkeologisk studie basert på monumentets materialitet, har enda ikke sett dagens lys. Gjennom en arkeologisk tilnærming vil materialet kunne behandles på en annen måte enn blant annet historikere og filologer gjør, og forhåpentligvis produsere ny kunnskap. Denne avhandlingen er et forsøk på nettopp dette. Jeg ønsker med min avhandling å

- *Undersøke hva «intensjonelle» monumenters materialitet kan fortelle om ideologier og tanker vedrørende traume de siste 1000 år på den skandinaviske halvøy.*

Det er viktig å understreke at «ideologi» her vil si verdien av kollektiv erindring og hvordan fortiden gjenfortelles gjennom hvert enkelt monument. På grunn av avhandlingens rammer vil jeg ikke gå inn på ideologienes innhold ved ulike tidspunkt, det vil si spesifikke politiske kontekster. For å kunne besvare hovedproblemstillingen, må jeg også besvare spørsmålene:

- *Ligger det agendaer latent i monumentenes utforming?*
- *Besitter monumentene de samme egenskapene for makt som Thiis-Evensens bygninger og arkitektur?*
- *Kan monumentenes utvikling i tid og rom kobles opp mot ideologi og politikk?*

For å besvare problemstillingen, vil Leif Grens artikkel, *Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments* (1994), være relevant. Han tar for seg monumentenes *ja* og *nei*, hvor *ja*-et er monumentets fysiske utforming og *nei*-et er monumentenes negative avtrykk – intensjonene bak og grunnen til monumentenes produksjon¹⁵. Gren argumenterer for at de fysiske etterlatenskapene (*ja*-et) kan fortelle om datidens holdninger og politisk ideologi. *Ja* og *nei* henger tett sammen, og kan ikke eksistere uavhengig av hverandre. Dette kan overføres til sammenhengen mellom intensjoner/agenda og utformingen av monumentet. Dette er et av utgangspunktene jeg baserer avhandlingen og problemstillingen på. Monumentenes utforming, utseende og plassering i landskapet reflekterer behovene og

¹³ Thiis-Evensen 1998: 6

¹⁴ Bloom 2014

¹⁵ Gren 1994

tankene til personene bak. På samme måte kan tanker og planlagte agendaer kunne tolkes gjennom en studie av monumentenes materialitet.

Etter å ha utført analysen for å besvare spørsmålene overfor, håper jeg å kunne se gjennomgående trender som kan bidra til å utarbeide en typologi over monumentenes (over massegraver og områder hvor massedrap har funnet sted) utforming og materialitet de siste 1000 år på den skandinaviske halvøy.

Det vil også være interessant å se om samme type monumenter og minnesmerker har samme utforming og utseende; eksempelvis krigsgravens minnesmerker på kirkegårder rundt om i landet, da det finnes flere hundre innen denne kategorien.

Å studere hva intensjonelle monumenters materialitet uttrykker angående rådende ideologier da de ble reist, er viktig for samfunnet ettersom det, forhåpentligvis, vil bidra til økt oppmerksomhet om at de aller fleste monumenter er produsert med en skjult agenda. Trender og behov har endret seg gjennom historien, og monumenter reflekterer som et resultat av dette datidens holdninger. Reaksjoner som var planlagt under produksjon, kan fremdeles føles i møte med det gitte monumentet, og muligens inkorporere inntrykk som ikke er passende innenfor dagens ideologiske sfære i samfunnet. Dette kan være sterke nasjonalistiske ideer eller et «etnisk norsk» fellesskap. Vi må få et nyansert forhold til monumentene; se dem som en del av fortiden, ikke nødvendigvis som aktuelle pådrivere for meninger og holdninger – spesielt ikke monumenter satt opp under andre politiske ståsteder.

De fysiske representasjonene av vond, svunnen tid antas å reflektere holdninger ved et gitt tidspunkt, ikke nødvendigvis tiden hvor massedrapene fant sted. Tidsavstanden fra selve hendelsen vi minnes og byggingen av monumentet er et interessant tema som vil bli berørt i løpet av analysen. Når er det greit å reise et monument, og finnes det svar på hvor lang tid det bør gå før offentligheten er klar for å minnes vonde hendelser? Dette er spørsmål som kan behandles ved en senere anledning, men som jeg dessverre må nedprioritere grunnet avhandlingens omfang.

1.3. Oppgavens avgrensning

1.3.1. Skandinavisk halvøy

For å besvare problemstillingen, har jeg satt undersøkelsesområdet til den skandinaviske halvøy, med fokus på norsk og svensk materiale. Området avgrenses av grensen mot Russland og Finland i nord og øst, i tillegg til kystlinjen rundt den skandinaviske halvøy og nærliggende øyer. Dette fører til at Danmark utelates, i tillegg til Gotland og Bornholm.

Figur 5. Skandinavisk halvøy. Foto: maps.google.com

Grunnet valgte problemstilling, var et område preget av en vekslende politisk historie ønsket. Både Norge og Sverige har vært gjenstand for skiftende statsoverhoder og ledere, samt, i nyere tid, parlamentariske regjeringer. Den geografiske avgrensningen gjorde det også mulig å gjennomføre en kvantitativ analyse av et nært fullstendig sett empirisk materiale.

1.3.2. Monumenter over massegraver og massedrap

Utvalget av monumenter er påvirket av undertegnede fagkunnskap om massedrap og massegraver etter voldelige episoder. I tillegg er dette et tema som har pirret min interesse i flere år – både hvordan grusomme hendelser manifesterer seg i landskapet; kognitivt og fysisk i form av monumenter og minnesmerker, og menneskets evne til å utføre slike handlinger og prosesser. Det har også vært av interesse å se hvilke traumer som har blitt ansett som heroiske hendelser og ikke.

Kriteriene for utvalg av empirisk materiale vil jeg komme tilbake til i Kapittel 3.

1.3.2.1. Definisjon av massegrav

Hva er egentlig en massegrav? Det finnes ingen klare svar ettersom forskere er splittet rundt en slik definisjon. M. F. Skinner argumenterer for at en massegrav inneholder seks eller flere

levninger¹⁶, men for min avhandling vil jeg benytte meg av A. K. Mants definisjon. Patologen Mant definerer en massegrav som en grav hvor to eller flere levninger ble gravlagt i kontakt med hverandre¹⁷.

1.3.2.2. Definisjon av massedrap

FBI definerte tidligere massedrap som en episode hvor fire eller fler ble drept¹⁸ uansett våpen. I ettertid har U.S. Government definert massedrap som tre eller flere drap i en og samme episode¹⁹ uansett våpen. Det blir vanskelig å benytte en av disse definisjonene ettersom vi ikke alltid kan vite hvor mange som er drept ved én hendelse. Derimot er det visse hendelser vi kan anta er massedrap, eksempelvis henrettelser av fanger ved en fangeleir under andre verdenskrig eller når tapene ved et stort vikingslag er ukjent. Jeg vil også presisere at *én hendelse* også vil gjelde spesifikke praksiser som foregikk over en periode, for eksempel hekseprosessene. Men foruten disse unntakene, må minst *tre* mennesker være drept i samme hendelse for at monumentene over disse hendelsene kan inngå i analysen.

1.4. Oppbygning

Avhandlingen er delt i seks kapitler. Gjenværende del av dette kapitlet vil være en redegjørelse for bakgrunnen til avhandlingen, spesielt bakgrunnen for bruken av monumenter. I Kapittel 2 blir først ulike forståelser for monumentalitet gjennomgått. Deretter blir bakgrunnen for arkeologi og minne redegjort for, før et forskningshistorisk riss vedrørende monumenter og minnesmerker blir behandlet – spesielt monumenter som politisk virkemiddel. Kapittel 3 tar for seg avhandlingens teoretiske utgangspunkt; aktør-nettverksteori, empirisk materiale og til slutt valgt metode for gjennomførelse. Kapittel 4 forklarer hvordan analysen er gjennomført. Deretter diskuteres resultatene av analysen i Kapittel 5, og settes så i sammenheng med det teoretiske utgangspunktet. Kapittel 6 runder av avhandlingen med avsluttende konklusjoner.

1.5. Bakgrunn

1.5.1. Hvem og hva har blitt minnet?

Som allerede nevnt, har monumenter vært en del av menneskers hverdag i flere tusen år. Vi

¹⁶ Skinner 1987: 268

¹⁷ Mant 1987

¹⁸ Morton 2005: 8

¹⁹ Civic Impulse 2017

har lenge hatt et behov for å bygge monumenter, og det finnes utallige spredt rundt om i verden. Noen av de mest kjente er pyramidene i Egypt, Stonehenge i England, Holocaust-monumentet i Berlin og Taj Mahal i Agra. Av disse fire faller Holocaust-monumentet, Taj Mahal og pyramidene i Egypt innenfor kategorien av intensjonelle monumenter. Stonehenge, i tillegg til andre forhistoriske monumenter, er omdiskutert når det gjelder bruk og funksjon. Er disse intensjonelle eller ikke-intensjonelle?

I Skandinavia har vi for eksempel utallige gravhauger fra forhistorisk tid (usikkert om disse er ikke-intensjonelle eller intensjonelle) ruvende i landskapet, samt flere runesteiner til minne om enkeltpersoner (intensjonelle) også fra forhistorisk og historisk tid – sistnevnte finnes det tusenvis av i Sverige. Det kommer tydelig frem at mennesket har hatt behov for å minnes fortiden, være seg døde enkeltpersoner eller spesielle hendelser som fant sted. Men det har ikke alltid blitt reist monumenter. I Norge gikk det flere hundre år før 1700 hvor det nesten ikke ble reist et eneste ett.

Av Snorres kongesagaer og inskripsjoner på runesteiner kan vi lese at minnesmerker ble reist over personer fra viktige slekter²⁰, og denne tankegangen var fremdeles rådende i etterreformatorisk tid. Her ble adelen, militære ledere og konger minnet. Det var disse som kunne kreve plass og oppmerksomhet i det offentlige rom.

Dette tankesettet endret seg mot slutten av 1700-tallet – spesielt med den franske revolusjonen i 1789. Nå florerte ideene om at Ola Nordmann og den vanlige borgeren kunne kreve plass i det offentlige rom, og dermed gå sammen om å reise monumenter som hedret den vanlige borgeren for hva han/hun hadde bidratt med til samfunnet²¹.

Et eksempel på dette er monumentet over Peder Blankenborg Prydz (figur 6), Krigsskolens leder og leder for Den matematiske skole i Christiania, ved Akershus festning, reist i 1786 av hans tidligere studenter. Hvem som fikk stå på sokkel skiftet fra den militære

Figur 6. Monumentet over Peder Blankenborg Prydz reist av hans studenter i 1786. Foto hentet fra www.folk.uio.no

²⁰ Eriksen 2014: 30

²¹ Ibid.: 27

lederen til medborgeren og den anonyme soldat.

De ukjente, lokale heltene og soldatene ble også minnet. Et eksempel på en lokal helt som fikk stå i sentrum av et slag, er monumentet over slaget ved Kringen reist i 1912, nemlig «Pillarguri» (figur 7). «Pillarguri» er den mest kjente personen fra slaget ved Kringen (mulig

Figur 7. Monumentet "Pillarguri" over slaget ved Kringen i 1612, hvor en norsk bondehær angrep skottehæren på vei til Sverige. Foto lånt fra www.otta2000.com

sagnfigur). Historien sier at hennes oppgave var å varsle de norske bøndene om når de kunne angripe de skotske leiesoldatene. Dette skal hun ha gjort ved å blåse i en lur fra en av høydene ved Kringen.

Overgangen fra å minnes ledere, konger og adel til borgeren og den ukjente soldat, skjedde i takt med nasjonalromantikken på 1840-tallet. På denne tiden ble det viktig å skape et slektskapsforhold mellom nåtid og fortid, ved å skape en felles identitet gjennom

røtter og en felles historie²². Haraldsstøtta ved Haugesund (se figur 1), er et eksempel på et monument som ble reist som en del av nasjonens identitetsbygging på siste halvdel av 1800-tallet, og som et forsøk på å skape et slikt slektskapsforhold.

Man kan si at ved å minnes adelen, militære ledere og konger, hedret samfunnet de storslåtte seirene og hendelsene. Den monumentale historien skildret de seiredes historie, og skygget samtidig over andre deler av historien. Den franske filosofen Ernest Renan (1823-1892) forutså at de marginaliserte i samfunnet etterhvert ville få øynene opp for deres egen historie, og den undertrykte historien ville kreve mer plass²³. 1900-tallet ble som Renan hadde spådd – historiefokuset gikk fra seierherrer og triumfer til «the downtrodden, the persecuted, the victimised»²⁴.

1.5.2. Monumenter over massegraver og massedrap

Massedrap har, ifølge Ben Kiernan, foregått siden tidenes morgen²⁵, og kan ikke sies å være et nytt fenomen. Vi finner spor etter massedrap og utsletting av mennesker tilbake til

²² Brattli 2013: 34

²³ Renan 1882 (oversatt av Ethan Rundell 1992)

²⁴ Leerssen 2001: 218

²⁵ Kiernan 2007: 1-6

steinalderen, for eksempel på den neolittiske lokaliteten Talheim i Tyskland hvor 18 voksne og 16 barn skal ha blitt massakrert²⁶. Slike forhold er også beskrevet i religiøse tekster, blant annet i det gamle testamentet. Om det ble reist monumenter/minnesmerker over disse hendelsene på daværende tidspunkt, er usikkert. Dersom noe ble reist, er det i så fall lite bevart, foruten muligens gravhauger og megalittgraver. Utviklingen av skriftspråk gav oss muligheten til å forstå hvorfor monumenter/minnesmerker var oppført, og om noen av disse gjaldt massedrap eller massegraver.

Som allerede nevnt, ble monumenter i starten reist av og for adelen, religiøse, konger og helter. Da FNs menneskerettighetserklæring ble lansert 10. desember 1948, ble fokuset for hvem som skulle minnes, flyttet over på ofrene. Dette kommer blant annet frem av artiklene som underbygger at alle mennesker – uansett rase, kjønn, religion, politisk holdning – fortjener anerkjennelse, rett til et liv, beskyttelse, etc.²⁷, og som et resultat av dette; aller helst sin egen grav. Dermed var grunnlaget lagt for å gå fra å minnes eliten, slag og krig til å minnes ofrene – de falne.

Avhandlingen vil ta for seg monumenter reist over massegraver eller områder hvor massedrap har foregått – med andre ord monumenter over traume. Traume blir av freudianere behandlet som en «obsessive preoccupation with past injury, a pain which refuses to alleviate or go away»²⁸, og det er denne beskrivelsen av traume som jeg kommer til å benytte videre i avhandlingen. Monumenter over traume er materialitet som forholder seg til følelsesmessig vonde steder hvor krig eller andre konflikter har funnet sted, og som dermed kan fungere som forsoningsplasser.

Et eksempel på et monument reist over en massakre er Nanjing Massacre Memorial. Den 13. desember 1937, under den andre kinesisk-japanske krig, erobret japanske styrker Kinas daværende hovedstad Nanjing. I løpet av de neste 6 ukene antas det at inntil 300.000

Figur 8. Nanjing Massacre Memorial, Kina. Foto: Deutsche Welle.

²⁶ Kiernan: 1

²⁷ United Nations 1948

²⁸ Leerssen 2001: 220-221

mennesker ble myrdet, og flere tusen barn og kvinner voldtatt. I 1985 ble monumentet/museet Nanjing Massacre Memorial reist over massakren, og på monumentet står det blant annet skrevet «Qian Shi Bu Wan, Hou Shi Zhi Shi» – løst oversatt til *så lenge fortiden ikke glemmes, vil den guide fremtiden*²⁹. Monumentet ble reist for at offentligheten kunne anerkjenne og minnes grusomheten, som en form for kollektiv erindring, og deretter gjøre det mulig for mennesker å gå videre i livet og inn i fremtiden.

Spørsmålet om hvem monumentet ble reist for, er viktig å reflektere rundt. Inskripsjonen på monumentet står på flere språk; blant annet kinesisk, engelsk og italiensk. På denne måten skal *hele* verden minnes «voldtekten i Nanjing» – monumentet og minnehallen er derav ikke forbeholdt kinesere, men åpner for flere kulturer.

Å bygge monumenter er en politisk handling, hvor «skämtet och profaneringen är en sidoanteckning till det verkliga budskapet»³⁰. Dersom det reises monumenter over grusomme hendelser (for eksempel over massegraver, slagmarker, konsentrasjonsleirer, etc.), kan dette fortelle oss en del om hvilke politiske verdier som er og har vært rådende i samfunnet, i tillegg til hvilke hendelser vi ønsker fremhevet.

Monumenter er en slags materialisering av fortidens hendelser, men bare et utvalg av disse, et utvalg vi og de før oss har gjort. Hvorfor ønsker vi å fremheve akkurat disse hendelsene, hvorfor disse massedrapene? Det finnes helt sikkert massegraver og massedrap andre steder i verden som for eksempel myndigheter ikke ønsker minnet, og som det dermed blir arbeidet målrettet med å holde skjult fra offentligheten. Jeg ønsker i min avhandling å fokusere på spørsmålene omkring monumentenes skjulte ideologi. Finnes det ny kunnskap å hente gjennom en arkeologisk analyse av monumenter?

²⁹ Fengqi 2009: 25

³⁰ Frykman & Ehn 2007: 49

2. Forståelser av monumenter – et forskningshistorisk riss

Opp gjennom årene har det blitt skrevet en god del om monumenter og minnesmerker. Dessverre er ikke all litteraturen *forskning*. Forfatterens fokuspunkter har vært svært mangfoldig, hvor fokuset har variert fra estetiske kunststudier til studier av monumentenes tekstløse soner og arkeologens materielle studier.

Med andre ord har flere fagdisipliner forsket på, resonnert rundt og fremsatt hypoteser om monumenter – med ulike teoretiske utgangspunkt og metoder. Fokuspunktene har blant annet vært vårt forhold til døden, heroisering av lokale helter, viktige hendelser i nasjonalt øyemed, hva monumentene egentlig representerer og hva disse betyr for mennesker i dagens (multikulturelle) samfunn. Er dette stille, oversette monumenter eller dynamiske element som fremdeles har noe å formidle i dag?

Før redegjørelsen av forskningshistorien rundt monumenter og minnesmerker tar til, må ulike forståelser av monument presenteres og diskuteres, ettersom vår forståelse for et forskningsobjekt er både avgjørende og førende for utfallet av forskningsprosjektet. Menneskers oppfatning styres nemlig til stor del av vår forståelse for ting.

2.1. Forståelser av monument

2.1.1. Monumentalitet på 1940-tallet

På 1940-tallet satt Sert, Léger og Giedion (1943) opp ni punkter for monumentalitet som tydelig viste datidens holdninger til monumenter. Deres ni punkter på monumentalitet er:

1. Monumenter er menneskelige landemerker som menn har produsert som symbol på deres idealer, mål og handlinger;
2. Monumenter er menneskets uttrykk for deres høyeste kulturelle oppnåelse;
3. Hver forgangne periode som har produsert et rikt kulturliv, har hatt makt og mulighet til å produsere slike symbol (les: monument);
4. Nylig produserte monumenter representerer ikke den moderne tids kollektive ånd;
5. Nedgangen og misbruk av monumentalitet er hovedårsaken til at moderne arkitekter har tilsidesatt og gjort opprør mot monumentet;
6. Endringer i etterkrigstidens nasjonale, økonomiske struktur kan åpne for organisering av det urbane samfunnslivet som så langt har blitt forsømt;

7. Folk vil at offentlige bygninger skal representere mer enn bare funksjonalitet, for eksempel monumentalitet, glede, stolthet, etc.;
8. Områder hvor monument skal oppføres må planlegges;
9. Moderne materialer og teknikker er tilgjengelige og bør benyttes³¹ (oversatt og oppsummert av meg).

Ved bruk av disse ni punktene argumenterte Sert et al. for at monumenter bare kan produseres av velutviklede sivilisasjoner i perioder med unison bevissthet og kultur, og at monumenter som representerer sin tid skal stå luftig i det urbane landskapet for å komme til sin rett. Samtidig mente de også at aktuelle monumenter ikke representerer samtiden og dens storhet, men hadde blitt «empty shells».

Rundt om i verden finner vi eksempler på monument med disse kjennetegnene;

Voortrekkermonumentet³² i Pretoria, Sør-Afrika (Figur 11) og monumentet til minne om arbeidere og soldater fra Siracusa, Italia som falt for den italienske stat i Afrika (Figur 9). Sistnevnte monument er helt klart et maktbyggverk, den er både symmetrisk, stor og tung – tre *maktuttrykk* i følge Thiis-Evensen³³, noe jeg vil komme tilbake til senere i avhandlingen.

Figur 9. Monument til minne om arbeidere og soldater fra Siracusa, Italia som falt for den italienske stat i Afrika. Reist og bygd av fascistene i 1938. Foto: www.typicalsicily.it

Dette synet er heldigvis utdatert i dag ved at vi anerkjenner selv de «mindre utviklet» samfunnenes evne til å reise monumenter. Siden den tid har vi sett de seirende under andre verdenskrig minne helter og martyrer som falt under krigen med relativt nøytrale monument, mens vi tre tiår etter andre verdenskrig flyttet fokuset over på *ofrene*³⁴. Monumenter reist i dag kan ikke sies å være *monumentale* slik Sert et al. la frem i sin tekst om monumentalitet.

³¹ Sert, Léger & Giedion 1943

³² Monument reist til minne om «the Great Trek» og trekboerne («Voortrekkere», afrikaans for *pionér*) som forlot den østlige delen av Kappkolonien (en mellomstasjon for skip etablert av Det nederlandske ostindiske koloni i 1652) mellom 1835-1854. Monumentet ble påbegynt i 1937 og åpnet i 1949, og var designet av den sør-afrikanske arkitekten Gerard Moerdijk.

³³ Thiis-Evensen 1998

³⁴ Kverndokk 2011

2.1.2. Riegls «moderne kult» av monumenter

Alois Riegl har skilt ut tre klasser, eller etterfølgende faser, som monumenter kan deles inn i og forstås etter. Dette er *intensjonelle monumenter*, *historiske monumenter* og *monumenter med antikvarisk verdi*³⁵.

Monumenter er *intensjonelle* dersom skaperne bestemmer deres minnesverdi i motsetning til ikke-intensjonelle, og inkluderer bare monumenter som minnes en spesiell hendelse. Verdien av intensjonelle monumenter gjør at vi i dag søker å bevare dem for senere generasjoner og dermed la dem være levende og tilstede i samtiden. Det er, som allerede nevnt, intensjonelle monumenter jeg skal benytte i analysen.

Historiske monumenter er, i følge Riegl, ikke-intensjonelle. Det er ikke deres originale mening eller betydning som avgjør om disse er monumenter, men heller vår moderne forståelse. Monumentene ble lagd primært for skapernes praktiske og ideelle behov uten ønske om å bevare disse for ettermælet. Deres historiske verdi kommer av hvilken tidsperiode i menneskets historie de representerer.

Monumenter med *antikvarisk verdi* omfavner enhver artefakt uten å ta hensyn til mening og betydning så lenge det har gått lang nok tid siden produksjonen. Verdien av slike monument stiger med økende grad av nedslitthet og hvor gammelt noe er, og skal bevares som det er.

2.1.3. Arkeologi og minne

Etter et raskt litteratursøk er det tydelig at minne er et tema det skrives mye om. Minne som forskningsobjekt har blitt og blir berørt av mange, og innenfor humaniora fokuseres det mye på forholdet mellom minne og myte/makt. Mye av litteraturen er preget av forskning foretatt av ikke-arkeologer, og det kan være uklart hvorfor det er relevant for en arkeolog å forske på nettopp dette; minne, eller i mitt tilfelle, forholdet mellom materialitet, minne og ideologi. Arkeologen kan iblant gå bak fasaden, til den tekstløse sonen, og «lese» forhold som ikke står skrevet ned noe sted.

Ettersom mitt materiale blant annet gjelder monumenter reist i dag, vil forholdet mellom mennesker og minne i dag være viktig å reflektere over for avhandlingen. Flere av monumentene som oppføres, vil gjelde forhold og hendelser som det fremdeles er mange som har sterke personlige minner om og tilknytning til, og som dermed kan reagere sterkt på hvordan fortiden fremstilles.

Men hvor langt tilbake i tid har mennesker personlige minner om? Mats Burström

³⁵ Riegl 1982: 23-38. Antikvarisk verdi tilsvarer Riegls begrep *age-value*.

argumenterer for at mennesker kan minnes 160 år tilbake i tid, gjennom primær- og sekundærkilder – med andre ord to generasjoner av minne³⁶. En 90-åring kan minnes 80 år tilbake i tid, og kan ha truffet noen som også kunne minnes 80 år tilbake i tid, noe som gir 160 år med minner. Hendelser etter den industrielle revolusjon er, i følge Burström, mulig sensitive tema for mennesker i dag, og må behandles deretter. Monumenters materialitet kan komme, på grunn av vårt forhold til minne, til uttrykk på forskjellig måte dersom de er oppført før eller etter denne grensen på 160 år etter at hendelsene fant sted.

Det finnes flere typer minne. Jeg vil i mitt arbeid benytte begrepene *kollektiv* og *individuell* erindring, og disse vil videre bli diskutert. Under redegjørelsen av forskningen vil det komme frem at vårt forhold til minne har preget forskningen på monumenter.

2.1.3.1. Kollektiv erindring

«Kollektiv erindring» (eng. *collective memory*) er et begrep fremmet av Maurice Halbwachs på 1920-tallet, selv om konseptet hadde eksistert lenge. Han mente at individuelle minner ble konstruert og forstått gjennom sosiale grupper, og at enhver gruppe skaper en identitet gjennom delte minner³⁷. På 1970-tallet ble hans konsept revitalisert og støttet identitetsdiskursen som hadde kommet til akademia. Kollektiv erindring ble nå noe som kunne eies og deles av en gruppe mennesker. I dag har *collective memory* blitt erstattet med termer som «minne» og «markering» – bilder av fortiden fødes gjennom sosiale forhandlinger og strid. Dette er et begrep som nok vil revideres senere³⁸.

Paul Connerton mener vi kan skille ut tre typer minner; kognitive, personlige og sedvanlige minner³⁹. I forbindelse med kollektiv erindring skiller han mellom *incorporating* og *inscribing* praksiser. *Incorporating* viser til en performativ dimensjon hvor gjentakelse medvirker til å skape minner (for eksempel gjennom frigjøringsfester; i Frankrike *Fête de la libération*). *Inscribing* utfolder seg som intensjonelle midler for å dokumentere og fastholde informasjon⁴⁰; eksempelvis monumenter. Esborg skriver at spørsmål rundt minner og hvordan de «traderer» først ble forespeilet av Connertons studier av kollektiv erindring, «det vil si hvordan nye erfaringer blir lagt til den eksisterende tradisjonen og hvordan kollektiv erindring tolkes på nytt innen nye kontekster»⁴¹.

Men sammen med minner og kollektiv erindring, finnes også et motstykke: Vår evne

³⁶ Burström 2007: 14

³⁷ Smith 2006: 59

³⁸ Stråth 2007: 11-12

³⁹ Connerton 1989: 22-23

⁴⁰ Connerton 1989: 72-75

⁴¹ Esborg 2016: 51

til å glemme. Her kommer Connerton over et paradoks når han argumenterer for at vi lever i et todelt samfunn, hvor vi både forbedrer vår evne til å huske gjennom inscribing praksiser, og samtidig glemmer mer⁴² med den stadige økningen av arkiv og andre lagringsmuligheter.

2.1.3.2. Individuelle minner

Mennesket minnes ikke bare gjennom kollektive minner, men også gjennom personlige. Prosjektet *Ruin Memories* er et internasjonalt samarbeid med fokus på blant annet individuelle minner. Gjennom både teoretiske studier og case studier har prosjektet undersøkt hvordan «ruins of memory» blir bearbeidet og tildelt kulturell mening i dag⁴³. Prosjektet har fokusert på hvordan artefakter i møte med riktige mennesker kan trigge, i tillegg til å besitte, minner.

En av case studiene tok for seg gjenstander gravd ned av estere før de flyktet fra hjemlandet sitt i 1944, og hvordan disse nøkterne gjenstandene, når og hvis de ble gravd opp, vekket sterke minner. De fungerte med andre ord som minnesobjekt.

Disse små historiene gir et menneskelig ansikt til den store historien som ligger bak. På samme måte som de estiske nedgravde artefaktene nevnt overfor, fungerer også monumenter som minnesobjekt; objekt som i møte med mennesker kan vekke til live fortrenge eller glemte minner. Monumenter kan på samme måte representere den «lille»/usynlige historien, og gi menneskelige ansikt til grusomme hendelser, i dette tilfellet massedrap og tilhørende massegraver.

Visse minnesmerker og monumenter kan fungere i både kollektive og personlige øyemed. Monument over falne på Orknøyene er et slikt eksempel. Her ble de døde både minnet på en krigskirkegård, i tillegg til å få navnet gravert inn på familiegraven i lokalsamfunnet⁴⁴. Dette mener jeg er et viktig grep for å vise at ethvert menneske er mer enn det siste han eller hun gjorde – en soldat er mer enn en soldat, han eller hun er også noens barn, venn, far, mor, etc. Enhver person har flere identiteter og forhold i et liv, og bør minnes deretter.

2.2. Forskningshistorie rundt monumenter og minnesmerker

I arkeologiens tidlige barndom handlet arkeologi om monumenter, og slik var det i flere hundre år. Monumentene ble satt i sammenheng med religion, kult og kongers storhet – tolkninger vi selv ga fortidens etterlatenskaper. Gren skriver at flere forskere på 1970-tallet

⁴² Connerton 2009: 146

⁴³ *Ruin Memories* 2017

⁴⁴ Tarlow 1999: 157

(blant annet Fleming (1973) og Renfrew (1973)) bidro til at monumenter ble sett på som elementer i sosiale, menneskelige kommunikasjonsfærer, og at de var konstruert for de levende fremfor de døde⁴⁵.

Forskning omkring og tekster skrevet om intensjonelle monumenters relasjon til sosiale og politiske sfærer har økt siden 1970-tallet, trolig som et resultat av den relativt sene forekomsten av disse monumentene. Som analysen vil vise, har de fleste intensjonelle monumenter og minnesmerker over massedrap/massegraver tilkommet i tiden etter 1800. Tiden før 1970 var styrt av forskning på forhistoriske monumenter; eksempelvis gravhauger.

Arkeologiens historiske utvikling er også et medvirkende element til mangelen på forskning på intensjonelle monumenter. Det er først de siste 50 år at arkeologien har tatt inn ny og «moderne» empiri, som for eksempel de intensjonelle monumentene reist etter 1800. Monumenter oppført i skriftløse samfunn kan vi ikke med sikkerhet vite hva har betydd og hvorfor de ble reist – arkeologer kan bare fremsette tolkninger, men disse kan neppe valideres. Fra 1990 økte forskningen på moderne monumenter, spesielt intensjonelle, i dagliglivet vårt. Forskningen har vært vanskelig å få overblikk over.

For å finne materiale til forskningshistorien har jeg søkt etter litteratur ved hjelp av bibliografiske hjelpemidler, hvor begrep som «monument», «traume» og «massedrap» hadde blitt benyttet. Jeg tok utgangspunkt i tekstene jeg fant for å finne mer litteratur om temaet. Det har vært en krevende prosess ettersom det finnes veldig mye litteratur på *forhistoriske monumenter* – monumenter som ikke passet min oppgave, da vi ikke riktig vet om de var tenkt som monument eller om de representerer massedrap.

Selv om avhandlingen tar utgangspunkt i monumenter reist over massegraver og områder hvor massedrap har funnet sted og flere av tekstene ikke eksplisitt tar for seg dette, forutsetter jeg at flere av dem indirekte behandler monumenter over massedrap (for eksempel krigsminnesmerker ettersom en stor del av de som dør i krig, er ofre for massedrap). Andre tekster er mer generelle.

Videre vil jeg se på forskning og annen litteratur rundt monumentologi, monumenter som politisk virkemiddel, øvrige studier på monumenter før hypotetiske monument diskuteres. Det må understrekes at mye av det skrevne innenfor temaet monumenter og minnesmerker ikke kan klassifiseres som forskning, men heller er gode, interessante resonnement og hypoteser – en del av dem vil bidra som grunnlag for min egen avhandling.

⁴⁵ Gren 1994: 91-92

2.2.1. Monumentologi

Leif Gren ser ut til å være en av få arkeologer som resonnerer rundt monumentenes utforming, dens materialitet, gjennom etterspørselen av en forståelse av monumentenes fysiske og negative avtrykk. Han introduserer begrepet *monumentologi* i teksten *Platon mitt i byn. Kyrksoknens oppkomst från monumentologisk synspunkt* (1989) og utdyper dette nærmere i artikkelen *Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments* (1994). Monumentologi går ut på at de fysiske etterlatenskapene, i form av monumenter og minnesmerker, kan betraktes som *ja*-et, mens de negative avtrykkene – forholdene blant «folk flest» som leder frem til byggingen av monumentene – er *nei*-et.

Han argumenterer for at dersom man forstår monumentenes *ja* og *nei*, vil det bli mulig å forstå det datidige samfunnet⁴⁶. Gren benytter flere eksempler (eksempelvis Stonehenge og Wessexkulturens gravhauger, Kheopspyramiden og en vikingtidsgravplass) for å illustrere problemene bak byggingen av monument, og sier så fint at «[j]oy and happiness consumes food and drink, and produces dungheaps, while anxiety and conflict consumes blood, sweat and tears, and produces wonderful monuments»⁴⁷. Og det er disse blodige konfliktene han mener ligger bak monumentene og er *nei*-et – et nei til minnet om alt blod og all destruktivitet.

Gren legger frem en *monumentformel*, en metode for å forstå monumenter:

1. hva sier monumentet, positivt og objektivt?
2. hva vet vi om det daværende samfunnet?
3. hvem sender og hvem mottar/benekter monumentets melding?
4. hvordan kunne monumentet fungere som en praktisk løsning for senderen?
5. var prosjektet vellykket, dvs. var det basert på sunn dømmekraft?⁴⁸

Objekter og subjekter kan bare forstås gjennom etablerte rammeverk. Tekstens intensjon er å illustrere *hvordan* en såkalt «rammeforståelse» vedrørende monumenter og daværende samfunn kan benyttes.

Gren mener at det er stress og konflikter som ligger bak monumentene – *nei*-et. Jes Wienberg er inne på det samme. Han argumenterer for at monumenter og minnesmerker er resultat av *sosialt stress* i sin tekst *Det hotade grevskapet. Per Brahe den yngres minnesmärken* (2009). Han tar utgangspunkt i de mange minnesmerkene den svenske greven Per Brahe fikk reist i perioden 1650-1680 – en periode hvor riksdagen truet med inndragelse

⁴⁶ Gren 1994

⁴⁷ Gren 1994: 94

⁴⁸ Gren 1994: 95

av eiendom og grevskap. Situasjonen på den tiden gjorde det klart at Per Brahe var utsatt for sosialt stress, og at han dermed iscenesatte landskapet ved å reise 16 minnesmerker for å beskytte egne interesser; hans verdier som «høyadel» og slektens politiske innflytelse⁴⁹. Brahe tok dermed i bruk det fortidige, trolig inspirert av alle runesteinene i Uppland, i et personlig og politisk prosjekt.

2.2.2. Monument som politisk virkemiddel

En stor andel av litteraturen om monumenter har et politisk fokus – hvordan de kan benyttes som virkemiddel, men også hvordan eliten og de ideologiske holdningene har kunnet styre oppføringen av monument og dermed manipulere historien.

Andreas Huyssen, professor i tysk og komparativ litteratur, er en av dem som mener politiske syn og holdninger kan «leses» i et monument. Han viser i *Monument and Memory in a Postmodern Age* (1993), med utgangspunkt i holocaustmonumenter, at minne er nødvendig for mangfoldet av syn og toleranse av kompleksiteten som utgjør personer, kulturer, politiske og nasjonale identiteter⁵⁰. Monumenter er også viktig ved at de «[keeps] the sea from freezing»⁵¹. Her er *sjøen* en metafor for *minnet* – dersom minnet fryser til, vil fortiden bare forbli fortiden.

En annen som har en politisk vinkling på forskningen er Dr. Nuala Johnson, historisk og politisk geograf. Johnson prøver i sin tekst *Cast in stone: monuments, geography, and nationalism* (1994) å vise at monumenter er viktige ressurser for geografer som er interessert i å delta i debatter rundt nasjonal identitet. Johnson skriver at monumenter ikke lages av seg selv, men er produsert av noen som ønsker å fremheve hendelser og mennesker som andre ønsker å glemme. Gjennom en romlig analyse av

Figur 10. Parnellmonumentet i Dublin uttrykker makt gjennom høyden. Foto: www.dublincity.ie

⁴⁹ Wienberg 2009: 304-305

⁵⁰ Huyssen 1993: 252

⁵¹ Huyssen 1993: 260

monumenter i O'Connell Street i Dublin, spesielt Parnellmonumentet⁵² (figur 10), kommer hun frem til at plassering blant annet kan avsløre politikken sosiale og kollektive sfærer, mens ikonografien viser hvordan rase-, klasse- og kjønnsforskjeller forhandles i det offentlige rom⁵³. Monumenter kan altså fungere som verktøy i vår forståelse av nasjonalistisk politiske ressurser.

Arkeolog Torgrim Sneve Guttormsen har skrevet flere tekster om monumenter, blant annet om hvordan nasjonalminner har blitt etablert og brukt politisk, og dermed besitter en agenda, i teksten *Bruken av Borreparken i regionale kulturarvsstrategier i Vestfold* (2014). Han tar utgangspunkt i hvordan Borreparken blir benyttet i samtiden for å forstå hvilke politiske visjoner som ligger bak aktivitetene som planlegges og gjennomføres der i dag, og han bygger forskningen på innsikt i kulturarvspolitikken og eksempler (taler og medieutspill) på hvordan parken brukes i regionalpolitiske strategier⁵⁴. Guttormsen isolerer tre regionalpolitiske strategier; den *kulturelle*, den *kommersielle* og den *nettverksbaserte* region som han analyserer, og kommer frem til at de tre strategiene «opererer [...] side om side og brukes som en fleksibel instrumentell ressurs av regionale aktører der det er hensiktsmessig»⁵⁵. Borreparkens vikingtidsarv blir benyttet som trekkplaster for å gjøre Vestfold til en kulturell, kommersiell og nettverksbasert region.

Den nederlandske kulturhistorikeren og professor i komparativ litteratur, Joep Leerssen, tar i sin tekst *Monument and trauma: varieties of remembrance* (2001) for seg monumental historie, traume og måter å minnes fortiden på. Han benytter Irlands monumentale og traumatiske historie som case studie for å underbygge sine argumenter når han viser hvordan eliten har styrt historien ved oppføring av monumenter som minner og hedrer den «seirende» fortiden, selv om markeringer i bunn og grunn er forankret i tap og lidelse⁵⁶.

De vonde minnene i Sør-Afrika har også vært gjenstand for studier. Lynn Meskell, professor i antropologi, har undersøkt hvordan minner og glemsel fungerer i samvær med monumenter og museer fra undertrykkelsesperioden og den etterfølgende tid⁵⁷ gjennom en

⁵² Parnellmonumentet, lagd av skulptør Augustus Saint-Gaudens og oppført i 1911, minnes den irske nasjonalistiske politikeren Charles Stewart Parnell (1846-1891). Inskripsjonen lyder «To Charles Stewart Parnell. No man has a right to fix the boundary to the march of a nation. No man has a right to say to his country thus far shalt thou go and no further. We have never attempted to fix the ne plus ultra to the progress of Ireland's nationhood and we never shall».

⁵³ Johnson 1994: 62

⁵⁴ Guttormsen 2014: 162

⁵⁵ Guttormsen 2014: 174

⁵⁶ Leerssen 2001: 209

⁵⁷ Meskell 2006

historisk analyse; case studiene bestod av Voortrekkermonumentet (figur 10), «trauma tours»⁵⁸, Hector Pieterse-museet⁵⁹ og Apartheidmuseet. Hun skriver at bevaring av de «hvites» kulturminner og monumenter har blitt møtt med motstand, men viser samtidig hvordan Sør-Afrikas vonde historie fordøyes gjennom oppføring av, for eksempel, Freedom Park⁶⁰ på motsatt side av veien for Voortrekkermonumentet⁶¹. Her kommer befolkningens ønske om å inkorporere kulturarven – både den vonde og den gode – i *regnbuestaten* til syne, for selv en regnbue trenger fargen hvit (imperialistenes farge). I følge Meskell minner monumenter oss på at vold i det lange løp ikke automatisk reduserer forskjeller mellom folk eller løser problemer⁶².

Figur 11. Voortrekkermonumentet ved Pretoria, Sør-Afrika, åpnet i 1949. Monumentet er en maktbygning gjennom bruk av egenskaper som *tyngde, lukkethet, symmetri, vertikalitet og størrelse*. Foto: www.gettyimages.no

I boken *Bereavement and Commemoration* (1999) tar Sarah Tarlow, professor i historisk arkeologi, for seg «historien» rundt mortalitet og minne på Orknøyene. Boken er basert på data samlet inn av prosjektet *Orkney Graveyard Project*⁶³ og Tarlows etterfølgende

⁵⁸ «Trauma tours» er en betegnelse på organiserte bussturer som tar lokale og turister med til områder preget av apartheid og undertrykkelse som vanligvis kommer i skyggen.

⁵⁹ Hector Pieterse-museet, åpnet i 2002, minnes Soweto-opprøret i 1976, og er oppkalt etter den første skoleeleven som ble skutt og drept under opprøret. Opprøret startet som en demonstrasjon mot afrikaans som læremål i skolen.

⁶⁰ Freedom Park, åpnet i 2007, ved Pretoria i Sør-Afrika er et område som inkluderer flere monumenter og minnesmerker som minnes de som døde under de sør-afrikanske kriger (1879-1915, bl.a. boerkrigene, zulukrigen, basutokrigen, xhosa-krigene m.fl.), første og andre verdenskrig og apartheidperioden.

⁶¹ Meskell 2006: 167

⁶² Meskell 2006: 170

⁶³ Orkney Graveyard Project samlet inn informasjon om alle gravstøtter på kirkegårdene på Orknøyene.

doktorgradsarbeid⁶⁴, hvor hun utførte statistiske analyser av gravmonumentenes form, materiale og inskripsjoner for å se endringer i «minneritualer» over tid. Et av elementene hun undersøkte var hvordan første og andre verdenskrig har manifestert seg i minnelandskapet på Orknøyene og hvordan krigsofrene blir minnet gjennom for eksempel monumenter og krigsminnesmerker. Hun bemerker at militærkirkegårdene og deres gravstøtter ser identiske ut, noe hun mener kan være et resultat av autoritetens behov for et stort antall minnesmerker raskt og økonomisk på samme tid⁶⁵. Krigsminnesmerker fra tiden etter første verdenskrig er, i følge Tarlow, et homogent fenomen i Europa med tusenvis av like minnesmerker som verden ikke har sett maken til senere⁶⁶.

Mange som har skrevet om krigsminnesmerker har fokusert på deres rolle i produksjon av patriotiske og nasjonalistiske følelser og ideologier. En av disse er Michael Parker Pearson som i sin tekst *Mortuary practices, society and ideology: An ethnoarchaeological study* (1982) tar for seg begravelsesritualer – hvordan de døde behandles i rammene av at avdødes minne er utsatt for manipulering. Studiet tar utgangspunkt i sosialteori, som blant annet anser makt som et svært sentralt element i studier av sosiale systemer⁶⁷. For gjennomførelse utfører han en case studie med data om Cambridges avdøde (270 av 3000) i 1977, hvor han ser på manifesteringen (gravstøtter, monumenter) av faktisk vs. ønsket status. Dette settes til slutt i sammenheng med sosial endring de siste 150 år. Han kommer frem til at symbolene på begravelsen (eksempelvis gravstøtter og monumenter) ikke nødvendigvis representerer avdødes faktiske status, men en idealisert status⁶⁸. Som en del av begravelsesritualer, tar Parker Pearson også for seg krigsminnesmerker og argumenterer for at minnesmerkene over soldater, spesielt den ukjente soldat i Westminster Abbey, forsterker ideen om nasjonalisme gjennom soldatens tilknytning til fedrelandet, frihet og likestilling⁶⁹.

Tarlow kritiserer Parker Pearson for ikke å ta til etterretning at flere krigsminnesmerker er initiert av lokalbefolkningen fremfor autoritære personer når han argumenterer for at minnesmerker legitimerer nasjonale ideologier⁷⁰.

I teksten *The Role of Memory in the Transmission of Culture* (1993) argumenterer arkeologen Michael Rowlands for at objekter er kulturelt betinget og konstruert. Materiell

Totalt ble det registrert 3021 gravstøtter/minnesmerker. Informasjonen om disse finnes ved Orkney Archive Office i Kirkwall.

⁶⁴ Tarlow 1995

⁶⁵ Tarlow 1999: 157

⁶⁶ Tarlow 1999: 160

⁶⁷ Parker Pearson 1982: 100

⁶⁸ Parker Pearson 1982: 112

⁶⁹ Parker Pearson 1982: 111

⁷⁰ Tarlow 1999: 162

kultur (for eksempel monumenter og minnesmerker) eksisterer for å bli diskutert, og er knyttet til minne og spesielle hendelser. Koblingen mellom fortid, nåtid og fremtid skapes gjennom nettopp denne kulturen⁷¹. For å underbygge sine argumenter trekker han frem krigsminnesmerker som viktige lokasjoner for promotering av nasjonalisme ved å minnes de som ofret livet for landet – «[t]hey are perhaps the most potent symbol of the political and emotional construction of nationalism through the material embodiment of ritualized killing and the redemption of those who survived»⁷².

Italias historie og de fysiske etterlatenskapene fra ulike perioder er et godt eksempel på hvordan noen hendelser havner mer i søkelyset enn andre gjennom bruk av monumenter og offentlige rom⁷³. For italienerne har deres afrikanske, koloniale historie vært lite fokusert på de siste hundre år, da dette har vært et sensitivt tema som har formet fremstillingen av landets historie. Krystyna von Henneberg skriver i sin tekst *Monuments, Public Space, and the Memory of Empire in Modern Italy* (2004) at landskap og monumenter blir satt i nytt lys når vond historie belyses. Hun ønsket med artikkelen å spore den skiftende rollen offentlige rom og artefakter («markører») har spilt i å forme offisiell og offentlig holdning til italienernes imperialistiske fortid. Dette gjør hun ved å undersøke et utvalg representative *markører* – både de mest kjente og synlige, men også de minst synlige og misforståtte. Analysen viste at offentlige plasser som før var viet minnet om falne italienske soldater, nå tas aktivt i bruk av blant annet afrikanske immigranter⁷⁴.

Etnologen Jonas Frykman drev på 1990-tallet feltarbeid i Istria, Kroatia i daværende Jugoslavia. Her kom han over noen sjeldne kulturelle prosesser han kunne studere. Dette var blant annet det han kalte «kulturelle parenteser» – et begrep for å tilsidesette (sette i *parentes*, eller hvileposisjon) noe kjent, for eksempel monumenter. Det som en gang ble satt i parenteser, kan senere «plukkes frem igjen, poleres, reformuleres og settes inn i nye sammenhenger»⁷⁵. Frykman argumenterer, gjennom en fenomenologisk analyse⁷⁶, at dette er tilfellet i Istria, et område hvor monumenter fra alle deler av historien er levende, og hvor fravær av monumenter setter spørsmålsteget ved andre monumenters troverdighet. Ved bruk av kulturelle parenteser kan minner settes på *pause*, selv om monumentene fremdeles er fremtredende i landskapet og folks hverdag. Frykman stiller også spørsmål om hvor

⁷¹ Rowlands 1993: 144

⁷² Rowlands 1993: 145

⁷³ von Henneberg 2004

⁷⁴ von Henneberg 2004: 75

⁷⁵ Frykman 2007: 26

⁷⁶ Frykman 2001

nødvendig «pompeaktige eller svulstige» monumenter egentlig er når vi i hjemmene våre har bilder, DVDer og andre personlige minner⁷⁷. Dette er elementer som vanskeliggjør autoritetens ønsker om å manipulere eller produsere sannheter om fortiden.

Professor i kulturvitenskap, Kyrre Kverndokk, viser krigserindringens historiske utvikling gjennom en analyse av monumentene på Akershus festning og hvordan minner gestaltes som monumenter i teksten *Krigens helter og ofre. Akershus festning som krigsminnelandskap* (2011). Gjennom en studie av monumentenes inskripsjoner, ikonografi, plassering og tidspunkt for oppføring, har han kommet frem til at erindringspraksisen har gått fra krigens helter og patriotisme (tidlig etterkrigstid) til antikrigsminner på 1970-tallet⁷⁸. Etter tusenårsskiftet har erindringspraksisen vært preget av akselererende tendenser til *motmonumenter*, som for eksempel symboliserer fravær og tomhet. Dette har skjedd spesielt i forbindelse med holocaustmonumenter⁷⁹.

Master i landskapsplanlegging, Iselin B. Benum, har også sett på monumenter og minnesmerker i avhandlingen *Minnesmerker etter terrorangrep og massakrer* (2013). Avhandlingen tar for seg rollen som plassering, landskap og symbolisme har for utformingen av monumenter etter slike hendelser. For gjennomføring av analysen har hun valgt ut seks case studier (Oklahoma City National Memorial, 9/11 Memorial, 7th July Memorial, Port Arthur Memorial Garden, Columbine Memorial og Forward, Together Forward Memorial)⁸⁰, som analyseres med fokus på *symbolisme, landskap og plassering*.

Hun skriver at det ofte er klar enighet om historie og form bak historiske minnesmerker, men at det er annerledes med moderne tragedier og deres minnesmerker⁸¹. Analysen viser at plassering, symbolisme og landskap har spilt stor rolle i utforming av minnesmerker. Symbolisme benyttes for å fremme budskap og formidler hendelsens og ofrenes historie. Plassering av minnesmerket avgjør om det er tilgjengelig for folk, og kan skape god atmosfære. Et av landskapets viktigste kvaliteter er å tilrettelegge for bruk, aktivitet

⁷⁷ Fryman 2001: 27

⁷⁸ Kverndokk 2011: 108-109

⁷⁹ Kverndokk 2011: 115-117

⁸⁰ *Oklahoma City National Memorial* er et minnesmerke som hedrer ofrene, overlevende, hjelpemannskap og andre berørte etter bomben i Oklahoma by 19. april 1995. *9/11 Memorial* minnes ofrene for terrorangrepet 11. september 2001. *7th July Memorial* er et minnesmerke i Hyde Park, London, som minnes de 52 som døde av selvmordsbombeangrepene på undergrunnsbanen i London 7. juli 2005. *Port Arthur Memorial Garden* er en «minnespark» som minner ofrene for en av de verste massakrene i Australias historie, hvor én mann tok livet av 35 personer i Port Arthur i 1996. *Columbine Memorial* minnes ofrene for skoleskytingen på Columbine videregående skole, Colorado, 20. april 1999. *Forward, Together Forward Memorial* er et minnesmerke ved Northern Illinois University, USA, som minnes de fem som mistet livet under en skyteepisode på universitetet 14. februar 2008.

⁸¹ Benum 2013: 27

og opphold⁸².

2.2.3. Øvrig forskning på monumenter

Foruten forskning med et politisk/ideologisk/kollektivt fokus, har også andre tema blitt berørt. Guttormsen har også skrevet om kulturarvskursen rundt bruken av monumenter. I *Bruken av en heroisk fortid i lokalt minnearbeid: Vikinghelten Harald Hårfagre* (2013) tar han blant annet for seg Haraldshaugen i Haugesund (se figur 1) i en analyse, «Harald Hårfagres populistiske formuttrykk», av bruken av den fjerne fortiden og lokal kulturarv. Målet er å kartlegge de ulike aktørene som er involvert i «minnefeiringen» i det offentlige liv. Her kommer han frem til at de lokale interessene, som er en svært viktig del av minnearbeidet, stort sett er forankret i det kommersielle aspektet ved kulturarven, og at den nasjonalromantiske siden (Norges «første» konge Harald Hårfagre) av monumentet overskygger dagens multikulturelle samfunn ved å fokusere på den heroiske samlingen av det norske land⁸³. Han skriver at diskusjoner rundt lokal bruk av fortiden, fra et «medborgerperspektiv», skaper et kritisk samfunn hvor verdier knyttet til kulturarv og forståelse tas opp. Debatter med utgangspunkt i Harald Hårfagre bidrar dermed til å «skape et mer kunnskapsrikt og mangfoldig samfunn»⁸⁴.

Flere historikere har også undersøkt og prøvd å forstå monument som fenomen. Torunn Selberg, professor i kulturvitenskap, og Line Esborg, kulturhistoriker, undersøker begge hvordan vi relaterer oss til monumenter og minnesmerker. Selberg benytter i *Monumenter til hverdags: Fortelling og bruk* (2007) spørrelistemateriale tilkommet gjennom Norsk Etnologisk Gransking for å diskutere vår oppfatning og opplevelse av monumenter i en hverdagslig sammenheng. Et sentralt begrep i artikkelen er *minnelandskap* hentet fra Peter Aronsson (2003) – hvordan lokale minnelandskap formes etter fortellinger av monumenter. Selberg kommer frem til at fortiden som minnes må ha noe aktuelt å si til samtiden. Hun argumenterer for at monumenter «handler om samfunnets aktuelle *vilje* til å minnes historiske hendelser»⁸⁵.

Esborg har en noe annerledes vinkling når hun, i *Minnets materialitet. Norske krigsminnesmerker i Normandie*, viser hvordan vår relasjon til minner og fortiden avhenger av erindringsprosesser de inngår i⁸⁶. Artikkelen hviler på det teoretiske utgangspunktet om at erindring forstås som performativ praksis. Perspektivet aktualiseres gjennom empiriske

⁸² Benum 2013: 100

⁸³ Guttormsen 2013: 85-86

⁸⁴ Guttormsen 2013: 86

⁸⁵ Selberg 2007: 108

⁸⁶ Esborg 2016

beskrivelser fra hennes feltarbeid utført i 2010. Analysen av de norske krigsminnesmerkene viser at materialiseringen i Normandie medvirker til forestillingen om Norge som en sentral alliert ved landgangen 6. juni 1944⁸⁷ – på lik linje med for eksempel Storbritannia.

Anne Eriksen, professor i kulturhistorie og folkloristikk, argumenterer i teksten *Bautasteiner, monumenter og nasjonale minner* (2014) for at 1900-tallets monumenter med «bautasteinform» faktisk ikke er en kobling til norrøne og middelalderske bautasteiner, men heller er koblet til monumentene reist på 17-1800-tallet. Dette gjør hun ved hjelp av en historisk analyse av 1900-tallets minnesteiner i lys av hvilke tidligere monumenter disse har tilknytning til – fysisk, materielt og bakgrunn for oppføring. Dette er en veldig interessant tanke. Hun stiller spørsmål om hvem som minnes – militære ledere eller den ukjente soldat?

2.2.4. Hypotetiske monumenter

Studier har også blitt gjennomført på etterlatenskaper som vi – arkeologer og andre akademikere – har *tolket* som monumenter og minnesmerker. Dette er monumenter jeg her vil kalle hypotetiske. Fylkeskonservator i Møre og Romsdal, Bjørn Ringstad, tar for seg monumentale gravhauger som et maktideologisk symbol i teksten *De store gravminnene – et maktideologisk symbol?* (1987).

Ved å se på antatt mengde dagsverk for byggingen, deres funksjon i en kommunikasjonsprosess og skriftlige kilder (for eksempel Beowulf-kvadet), argumenterer han for at minnene fungerte instrumentelt og førende for bestemte meninger og manipulering av samfunnet⁸⁸ ved at gravhaugene initierte et ideologisk maktgrunnlag som samfunnet kunne bygge videre på. Ringstad argumenterer for at gravminnene fungerer i en kommunikasjonsprosess, og skriver at «[d]en menneskelige tilværelsen [ikke kan] forandres eller eksistere uten kommunikasjon»⁸⁹.

Det stilles spørsmål om hvorfor gravminnene har blitt bygd og hva som er symbolikken, tanken eller ideologien bak disse. Det må understrekes at det å se på haugene som maktsymbol bare er en tolkning.

2.3. Forskningsstatus i dag

Hvor står forskningen på monumenter og minnesmerker i dag? Det har vært vanskelig å få et overblikk på forskningen på monumenter, men det virker som at mye av forskningen og

⁸⁷ Esborg 2016: 55

⁸⁸ Ringstad 1987: 75

⁸⁹ Ringstad 1987: 71

litteraturen har vært preget av vårt forhold til minne, noe som har sammenheng med vår forståelse av monumenter i dag. Det er stort sett historikere som har dominert, men andre fagdisipliner har også satt sine spor.

Studiene har blant annet vært fenomenologiske (plassering i landskapet), materielle (utforming), filologiske (inskripsjoner), romlige og historiske. Som jeg nevnte i kapittel én, er det fremdeles ingen som har undersøkt hva monumentenes *materialitet* kan fortelle om politiske holdninger – selv om politisk agenda og ideologi er tema berørt av flere forskere, som vist overfor, men de har enten ikke forsket på temaet eller basert seg på annet empirisk grunnlag og andre metodiske verktøy enn hva som gjøres i denne avhandlingen. Det er foretatt overraskende få arkeologiske analyser av «moderne» monumenter, og det kan tyde på at forskere ikke har sett verdien i disse relativt nye monumentene.

Det ble skrevet en del artikler på 1990-tallet som fremsetter flere interessante hypoteser og resonnement, men som ikke ser ut til å bli fulgt opp med forskning. En av grunnene til dette kan være mangelen på verktøy for å håndtere og løse problemstillingene, noe jeg vil forsøke med denne avhandlingen.

Ideene og resonnementene som legges frem i artiklene *Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments* og *Det hotade grevskapet. Per Brahe den yngres minnesmärken* er svært interessante, og jeg kommer til å ta flere av dem med meg videre i avhandlingen. I tillegg vil jeg dra inn Frykmans «kulturelle parenteser», *mot-monumentene* som Kverndokk ser en akselererende tendens mot og performative praksiser.

Foreløpig har ingen forskere analysert eller undersøkt monumentenes påvirkningskraft på mennesker gjennom deres materialitet og utforming. Her skal jeg gjøre et forsøk på dette med utgangspunkt i Thiis-Evensens maktgrammatikk. Monumenter kan, i følge Latours aktør-nettverksteori, være aktanter i et gjensidig påvirkningsforhold med mennesker, og de kan dermed fungere som politiske virkemidler. Som et resultat av dette, er det mulig å «lese» manifesterte og skjulte ideologier som står bak monumentenes utforming.

3. Teori, empiri og metode

All forskning, inkludert arkeologi, trenger et teoretisk utgangspunkt. Teorien er grunnsteinen som avgjør hva slags metode som kan tas i bruk, hvordan materialet skal analyseres og hva slags empiri som er relevant.

Ettersom jeg ønsker å studere hvilke *ideologier* som skjuler seg i monumenters materialitet og hvordan eventuelle *skjulte agendaer* påvirker mennesket, har jeg valgt å benytte aktør-nettverksteori. Dessverre kan jeg ikke gå inn på ideologienes innhold ved bestemte tidspunkt ettersom det vil sprengte rammen for avhandlingen.

Videre vil jeg redegjøre for aktør-nettverksteorien, valgt empiri, før metoden presenteres, underbygges og diskuteres.

3.1. Teori

Begrunnelsen for den teoretiske tilnærmingen ligger i selve problemstillingen, ettersom jeg skal undersøke hva «intensjonelle» monumenters materialitet kan fortelle om ideologier bak byggingen, og dermed hvordan mennesket blir påvirket i møte med monumentene.

Med aktør-nettverksteorien, som ikke skiller på menneskelige og ikke-menneskelige aktører, mener jeg problemstillingen vil kunne la seg løse på den mest optimale måten. Monumentenes utforming har blitt påvirket av mennesker med en agenda, og den intensjonelle utformingen vil igjen kunne påvirke andre mennesker i deres møte med et monument.

3.1.1. Aktør-nettverksteori

Aktør-nettverksteori (ANT) er en teoretisk tilnærming utviklet først og fremst av filosofen, antropologen og sosiologen Bruno Latour, men også av sosiologene Michel Callon og John Law på 1980-tallet. Teorien kan sies å ha blitt utviklet som en reaksjon på akademias manglende fokus på gjenstander og materiell kultur som aktører med innflytelse og påvirkningskraft i en ellers, fra et menneskes syn, antroposentrisk verden.

ANT skiller seg fra andre teoretiske utgangspunkt ved dets fokus på hybride forhold. Den analyserer hvordan den sosiale atferden beskrives av aktørers og aktanters påvirkning på hverandre. «Aktør» har en menneskelig konnotasjon, og for at teorien ikke bare skulle assosieres med mennesket, ble begrepet *aktant* introdusert. En aktant er mer enn en menneskelig aktør, men mennesker kan også være aktanter. Aktanter kan med andre ord være

hva som helst, så lenge den er kilden til en handling⁹⁰. Et eksempel er trafikklens – lysene avgjør hva mennesket foretar seg.

Foregangspersonene for dette teoretiske rammeverket argumenterte for at nesten alle handlinger foregår mellom to ytterpunkter; gjennom mekling og oversettelse av nettverk koblet sammen av ulike aktanter (menneskelige og ikke-menneskelige), og det legges særlig vekt på at *alt* kan bli aktanter.

John Law mener at ANT kan forstås som «a semiotics of materiality»⁹¹; enheter (aktører og aktanter) tar form og kvaliteter på grunn av deres forhold til andre enheter. Dette skaper dynamiske nettverk som holdes sammen av mekanismer, gjensidig påvirkning og det påvirker aktanters posisjonering basert på dens hensikter og interesser. Det fantes i teorien ikke lenger en *kartesiensk dualisme*⁹²; et skille mellom subjekt (det mentale) og objekt (det fysiske), eller mellom samfunn og natur. Subjekt og objekt, samfunn og natur, var nå en sammenfiltret enhet.

Latours *Vi har aldri vært moderne* var et svært viktig bidrag til ANT. Han argumenterte for hybridisering; grensene for hva som er natur og hva som er kultur (menneskeskapt) har smeltet sammen⁹³. For å illustrere dette la han frem noen eksempler, blant annet hvordan prøverørsbarn er et resultat av intrikate konfigurasjoner av natur og samfunn. Tanken om at natur og samfunn er smeltet sammen, har flere implikasjoner.

En av disse implikasjonene er at verden *aldri* har vært moderne. At vi er moderne er et tanke sett som har preget tiden siden Kant og opplysningstiden, hvor natur og kultur (menneske) er adskilt. I følge Latour er den moderne fatningen en illusjon som har fått voldsomme følger gjennom utviklingen av høyteknologisk vitenskap. Moderne vitenskap hviler på prinsippet om adskillelse, men har med tiden skapt svært komplekse nettverk, og dermed har natur og kultur hybridisert enda mer. Her mener han den moderne fatningen undergraver seg selv og avslører at verden aldri har vært moderne.

På denne måten kritiserer Latour den kartesianske dualismen (skillet mellom natur og samfunn, objekt og subjekt).

ANT er ikke bare en tilnærming til sosialteori, men benyttes også i arkeologi. Bruken av ANT i arkeologisk arbeid kalles *symmetrisk arkeologi*. Arkeologisk akademika har ofte hatt en tendens til å henge etter utviklingen i andre disipliner, og den såkalte «materielle

⁹⁰ Latour 1996a: 376

⁹¹ Law 1999: 4

⁹² René Descartes delte verden i to: en åndelig (*res cogitans* – mennesket, subjektet) og en fysisk (*res extensa* – naturen, objektet). Slik var mennesket og ting naturlig skilt fra hverandre.

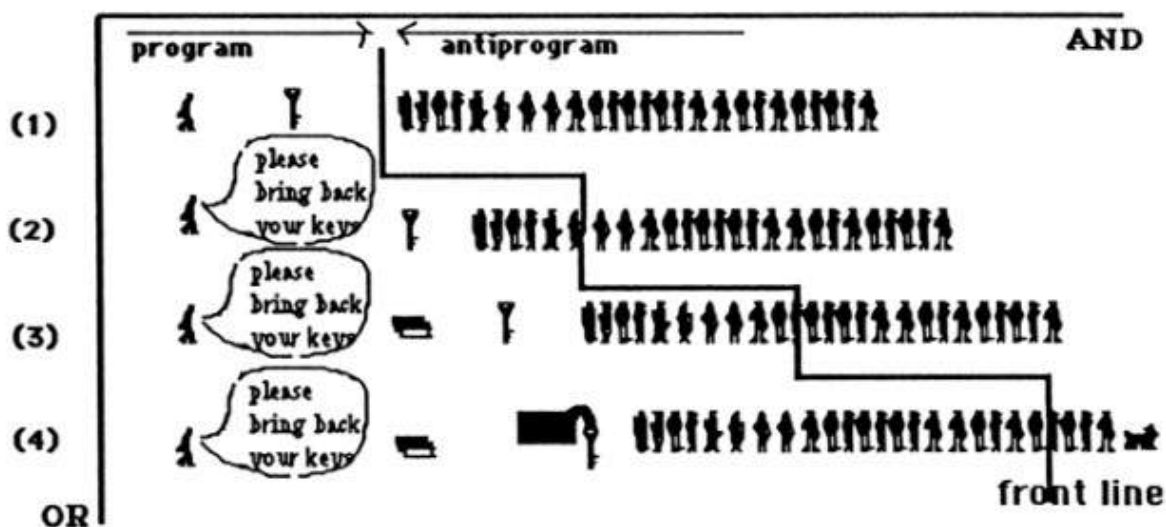
⁹³ Latour 1996b

vendingen» er intet unntak. Arkeologene Bjørnar Olsen, Timothy Webmoor og Christopher Witmore er tre foregangspersoner for en reintroduksjon av materiell kultur⁹⁴ etter tusenårsskiftet. Webmoor og Witmore lente seg mye på Latours verk, *Vi har aldri vært moderne* (1996), og argumenterer for at *ting* skal sidestilles med mennesker, på grunnlag av tingenes påvirkningskraft på menneskets tanker og handlinger.

3.1.1.1. Inskripsjon og oversettelse

Teorien er spesielt egnet til å beskrive sosio-tekniske systemer. Innen ANT finnes de sentrale begrepene *inskrripsjon* og *oversettelse*. Inskripsjon kan best beskrives som et teknisk objekts evne til å skape et bruksmønster, mens oversettelsen er det å skape en inskripsjon. En sterk inskripsjon vil kunne påvirke menneskets handling.

Et kjent, illustrerende eksempel av Latour tar for seg hotellnøkler og hvordan gjestene skal huske å levere dem tilbake ved utsjekk. Når den eneste påminnelsen om å levere nøkkelen, er at gjestene *har* en nøkkel, blir den sjeldent levert tilbake. En gradvis tilførelse av muntlige beskjeder, informasjonsskilt og ved å øke tyngden på nøkkelknippet (oversettelse), vil stadig flere mennesker legge merke til nøkkelen og dermed levere den inn (inskrripsjon)⁹⁵.

Figur 12. Illustrasjon av Latours kjente eksempel. Hotellsjefen legger suksessivt til nøkler, muntlige og skriftlige beskjeder, og til slutt metallvekter. Hver gang modifiseres holdningen til noen i «hotellgjest»-gruppen. Etter Latour (1991).

⁹⁴ Olsen 2003, Witmore 2007 og Webmoor & Witmore 2008.

⁹⁵ Latour 1991: 104-110

3.1.1.2. Monument som aktant

Latour⁹⁶ argumenterer, som allerede nevnt, for at *alt* i prinsipp kan forstås som aktanter, noe som fører til at det ikke finnes et skille mellom aktører og aktanter. På denne måten kan monumenter også fungere som en aktant. Som aktant opererer monumenter både som natur og samfunn; det er landskapselement produsert av mennesket (samfunnet).

Med utgangspunkt i Latours klassiske eksempel (se overfor), kan vi demonstrere hvordan monumenter kan være bestemmende for mennesket. Dersom nøkkelknippet byttes ut med et monument, vil vi se at tilførelsen av elementer (oversettelse) på monumentet, kan påvirke menneskets holdninger. La oss si at en konge ønsket å vise sin storhet ved å reise et monument sentralt i byen. Et lite monument vil ikke forbigående mennesker legge merke til, og dermed har ikke kongen fått frem budskapet sitt. Ved å tilføre elementer, som å gjøre det høyere (oversettelse), vil det bli mer synlig for betraktere, og muligheten for å overføre budskapet (inskripsjon) øker. For at inskripsjonen skal bli så sterk som mulig, kan kongen i tillegg gjøre monumentet større i horisontal utstrekning.

På denne måten blir monumentet en *aktant* – et objekt som er kilden til, for eksempel, menneskers tenkemåte og bruksmønster.

3.1.1.3. Landskap som aktant

Det er ikke bare ting og mennesker som, gjennom ANT, fungerer som aktanter i et gjensidig påvirkningsforhold. Landskapet vil også bli en aktant. Mennesker stimuleres av landskapet, og elementer påvirker hva vi ser, føler, hører og gjør – for eksempel hvordan vi beveger oss i landskapet.

Landskapets historiske avtrykk eller gaterommets utforming, kan være grunnen til at et monument blir reist der. Elementer i landskapet påvirker dermed menneskets beslutninger, som igjen kan være avgjørende for en bevisst strategisk plassering for å styrke inskripsjonen og tiltenkt menneskelig påvirkning.

Hvordan monumenter er lokalisert i landskapet kan fortelle om ideologier og verdi. Plasseres de i urbane områder med store folkemengder, kan dette være av betydning for kommunikasjonsprosessen som monumenter er en del av. Vår oppfattelse av monumenter i landskapet – enten urbant eller ruralt – er et viktig element i kommunikasjonsprosesser mellom sender (i dette tilfellet produsenten av monumentet) og mottaker (betrakter av monumentet). Dette er elementer som det er viktig å fokusere på i analysen for at jeg skal kunne få troverdige resultater og dermed en holdbar konklusjon.

⁹⁶ Latour 1996a: 376

3.1.2. Kobling mellom monument og ANT

ANT sier at ikke-mennesker kan påvirke mennesket og motsatt, noe som betyr at agendaer kan ligge skjult i monumentene og påvirke mottakere. Mennesker reiser monumenter over hendelser og personer. Hendelsen, for eksempel, har dermed påvirket mennesket, mennesket produserer og påvirker monumentet, og videre har monumentet en påvirkningskraft som er forankret i produsentens ideer og verdier. En slik retning er mulig å oppnå på grunn av ANT som teoretisk utgangspunkt.

La oss gå tilbake til *inskripsjon* og *oversettelse*. Monumenter med en eventuell tiltenkt skjult agenda – ideologier og verdier noen prøver å fremme gjennom et monument – kan overføre denne agendaen og holdninger til mottakere gjennom en sterk inskripsjon. En sterk inskripsjon kan i denne sammenhengen være en svært «nasjonalistisk» utforming, for eksempel monumenter med elementer fra en nasjons storhetstid (vikinger/vikingskip for Norge og Sverige). Monumenter med en sterk inskripsjon, eksempelvis en «nasjonalistisk» utforming, kan påvirke mennesker i retning av nasjonalistiske holdninger og bruksmønstre deretter. Med andre ord forteller monumentet hvordan mennesket skal tolke fortiden.

3.2. Empiri: monumenter

Jeg ønsker å benytte monumenter over massedrap og/eller massegraver som empirisk materiale. Monumenter vil i denne sammenhengen si «intensjonelle» fremfor «ikke-intensjonelle», utdypet i kapittel 1. Dette betyr med andre ord at monumentene med visshet er skapt med hensikt som monumenter, noe som fører til at for eksempel gravhauger ikke vil kunne inkluderes i analysen. For at mengden empiri ikke skulle bli for overveldende, har jeg måttet gjøre et utvalg av monumenter basert på kriterier som passer problemstillingen. Kriteriene er som følger:

1. faste installasjoner (ikke midlertidige),
2. innenfor rammene av den skandinaviske halvøy og nasjonale grenser (Norge og Sverige),
3. satt opp på områder hvor massedrap har funnet sted eller over massegraver av voldelig karakter, og
4. mellom 1000 AD og nåtid.

Jeg har avgrenset det geografiske området til nasjonenes (Norge og Sverige) grenser på skandinaviske halvøy, da dette former naturlig og politisk avgrensning. Området vil, som allerede fastsatt i kriteriene, innbefatte Norge og Sverige uten Gotland – to land som har vært

utsatt for delvis ulik politisk turbulens de siste 1000 år. Gotland er utelatt på grunn av at den politiske situasjonen har vært annerledes enn fastlands-Norge og -Sverige. Grunnet den geografiske avgrensningen vil det være mulig å foreta en representativ analyse av et nært fullstendig sett empiri; monumenter, ettersom mengden gjør dette håndterbart.

Tidsmessig må avhandlingen begrenses slik at omfanget ikke blir for stort. Jeg har valgt å benytte faste monumenter reist i tidsperioden mellom 1000 AD og nåtid. Hoveddelen av monumentene har blitt reist de siste 250 år, men for å kunne se tendenser i et langtidsperspektiv, har jeg vært nødt til å sette bakre grense til 1000 AD grunnet økningen av skriftlige kilder på daværende tidspunkt. Overgangen til middelalderen og kristendommens etablering stod bak økningen av skriftlige kilder, og etter denne overgangen har flere monumenter og deres samfunnsmessige funksjon og rolle kunnet bli belyst ved hjelp av tekstkilder.

Ettersom vi ikke kan stole blindt på skriftlige kilder, i denne sammenheng *fortellende* kilder, er det viktig at også den materielle siden ved monumenter – de faktiske restene fra fortiden – belyses. Fortellende kilder inneholder nødvendigvis ikke sannheten og fortellinger om hva som faktisk fant sted, men snarere *hendelser* som for eksempel mektige personer ønsket å bevare for ettertiden for å fremme sin egen status og sak.

Avhandlingen vil fokusere på monumenter som er reist på plasser hvor grusomhetene har funnet sted, noe som fører til at for eksempel monument og minnesmerker over massedrap i utenlandske konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig ikke inkluderes, eksempelvis *Minnesmerket for deporterte norske jøder*⁹⁷ ved Akershus festning eller *Snublesteinene*⁹⁸ lokalisert rundt omkring i Norge og Europa.

Rundt om i landet, på blant annet kirkegårder og ved kirker, har det blitt reist monumenter og minnesmerker til minne om *falne* fra de respektive lokalområdene som ikke nødvendigvis falt hvor monumentet/minnesmerket ble reist. Disse inkluderes ikke i analysen, ettersom de ikke passer inn i kriteriene som er satt opp.

Krigskirkegårdene vil heller ikke inkluderes på grunn av deres funksjon som «oppsamlingsplass» – de gravlagte har ikke nødvendigvis dødd som følge av massedrap i nærområdet, flere kan for eksempel være skutt individuelt.

⁹⁷ Monument bestående av åtte rustne jernstoler på Akershuskaien. Alle stolene er uten sete, fire av dem står i par, og er et avtrykk av 1940-tallet. Stolene er vendt ut mot havet. Monumentet er laget av den britiske kunstneren Antony Gormley, og ble avduket i 2000.

⁹⁸ Snublesteiner minnes jøder som ble deportert og drept under andre verdenskrig. En stein representerer ett menneske. Den tyske kunstneren Gunter Demnig står bak *snublesteinene* (tysk *Stolpersteine*). Prosjektet kom til Norge i 2010 gjennom Jødisk Museum i Oslo, og per 2016 er det 425 steiner i Norge (Levin, 2016, s. 80).

I Norge finnes det britiske krigsgraver på 74 ordinære kirkegårder. Ved de britiske krigsgravstøttene er det flere steder reist et standard fellesmonument, hvilket gjør at fellesmonumentene behandles som ett enkelt monument.

Til slutt ble antallet monument 105 (med og uten kjent tidspunkt for oppføringen).

3.2.1. Tilgang på empirien

Metoden, som beskrevet nedenfor, fordrer enten undersøkelse av det primære materialet (monumentene/minnesmerkene) eller representasjoner av disse; fotografier og litteratur. På grunn av det empiriske materialets utbredelse på den skandinaviske halvøy, har jeg hverken hatt tid eller mulighet til å besøke hvert enkelt monument. Dette ville nok også ha tatt unødvendig lang tid og ikke nødvendigvis hjulpet avhandlingen til det bedre.

Grunnet argumentasjonen over, vil fotografier og tegninger fungere som sekundær empiri på lik linje med litteratur om de ulike monumentene. Empirien vil dermed i hovedsak omfatte internettsider (eksempelvis digitaltmuseum.no), avisartikler, bøker og artikler.

Innsamlingsmetoden baseres i stor grad på internettsøk, samt bruk av oversiktsverk, blant annet den svenske boken *Svenska slagfält*⁹⁹. Det finnes flere feilkilder ved materialinnsamling av dette kaliber, hvorav et er min evne til å søke etter relevant materiale, i tillegg til manglende informasjon om monumentenes egenskaper og karakteristikk. Egenskaper og karakteristikk blir redegjort for senere i kapitlet.

3.2.2. Fotografier og tegninger

En stor del av empirien består av fotografier og tegninger av monumenter som er tilgjengelig på internett. Hva de ulike fotografene har fokusert på vil ikke nødvendigvis være i overensstemmelse med egenskapene jeg har sett etter i min avhandling, og vil dermed by på flere utfordringer i forbindelse med analysen. Forhåpentligvis vil ikke disse eventuelle manglene påvirke avhandlingens resultat og konklusjon.

Innsamling av dette materialet har variert fra internettsøk til bilder tatt av forfatteren selv, men sistnevnte har vært begrenset til umiddelbar nærhet av Trondheim. Nettstedene for Digitalt museum og Forsvarets museer har vært svært viktige under materialinnsamlingen. Bilder av monumentene benyttet i analysen kan ses via lenker under beskrivelse av monumentenes historie, vedlegg 3.

⁹⁹ Ericson, Hårdstedt, Iko, Sjöblom & Åselius 2003

3.2.3. Litteratur

Foruten fotografier og tegninger vil empirien bestå av artikler, bøker og avisartikler hvor det finnes beskrivelser av monumenter. Som empirisk materiale byr disse kildene på flere mulige feilkilder, blant annet varierende beskrivelser av monumentene og minnesmerkene. Noen monumenter har for eksempel detaljert beskrivelse av høyde og materialvalg, mens andre står uten slik informasjon. Mangelfull informasjon i forbindelse med høyde på objektene, vil ikke bli et stort problem for selve analysen, ettersom det er objektets høyde i kontrast til nærliggende topografi som blir vektlagt. Andre mangler skaper forhåpentligvis ikke for store problemer for selve analysen eller svekker den vitenskapelige nytteverdien.

3.3. Metode

For å kunne besvare problemstillingen («undersøke hva «intensjonelle» monumenters materialitet kan fortelle om ideologier og tanker vedrørende traume de siste 1000 år på den skandinaviske halvøy»), vil jeg utføre en *komparativ* analyse av alle monumenter som passer kriteriene for utvalg overfor. Egenskaper og elementer hos hvert enkelt monument vil settes inn i et kategorisk skjema, hvilket vil utdypes senere.

3.3.1. Arkitekturens maktgrammatikk

Analysen vil i utgangspunktet være basert på Thiis-Evensens tekst *Arkitekturens maktgrammatikk* fra 1998. Egenskaper for dannelse av makt i forbindelse med arkitektur har blitt valgt ut til å inngå i avhandlingens analyse. Disse egenskapene er i utgangspunktet utviklet for bygninger og dets arkitektur, men vil her benyttes på monumenter. Denne overføringen er mulig grunnet bygningers og monumenters felles egenskaper som håndgripelighet, «varighet» og offentlig synlighet.

Thiis-Evensen argumenterer i sin tekst for at arkitekturen påvirker oss, eksempelvis ved at trappetrinn er for høye. Han mener at opplevelsen ligger i strukturens beskrivelse i rommet, slik at enkelte rombilder vil uttrykke *makt* – dette fordi rombildene har strukturlikhet med elementer som for mennesket assosieres med bestemmende og styrende elementer¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Thiis-Evensen 1998: 5

Figur 13. Notre Dame på Île de la Cité, Paris. Bygd i gotisk stil mellom 1163 og 1345. Bygningen uttrykker makt gjennom egenskapene *tyngde, størrelse, avstand, symmetri* og *vertikalitet*. Foto: Tristan Nitot 2005 via no.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

Arkitekturhistorien viser, i følge Thiis-Evensen, at bygninger som bevisst er formet for å uttrykke makt, har benyttet et bestemt sett av virkemidler. Virkemidlene har blitt vist å gå igjen, enten alene eller i en slags kombinasjon. Gjennom historien har i særdeleshet seks egenskaper med jevne mellomrom gått igjen i «maktbygg»:

- Lukkethet,
- tyngde,
- størrelse,
- avstand,
- symmetri, og
- vertikalitet.

Disse seks uttrykkene for makt har vært fremtredende på bygg rundt om i verden. Thiis-Evensen trekker i sin artikkel inn bygg som Notre Dame i Paris (figur 13), Skøytehallen på Hamar (figur 14) og adelsstårdene i

San Gimignano, Italia (figur 15). Virkemidlene for makt ser dermed ut til å være universelle, noe som muligens kan overføres til monumenter – at monumentenes utforming, uansett hvor i verden, kan fortelle om ideologi og skjult agenda.

Figur 14. Skøytehallen "Vikingskipet" på Hamar ligger ved Åkersvika på østsiden av byen, hallen åpnet i 1992. Bygningen uttrykker makt gjennom egenskapene størrelse, avstand og symmetri. Dette er et sted for verdensrekorder, ikke et barns første skøytetak. Foto: www.snl.no

Figur 15. Adelstårnene i San Gimignano, Italia. Disse uttrykker makt gjennom deres felles egenskap *vertikalitet* – familiene i byen konkurrerte om å bygge høyest tårn. Foto: www.euroresidentes.com

Etter en analyse av tilstedeværelsen av virkemidler på bygg i Europa, kommer Thiis-Evensen frem til at maktuttrykkene ikke må opptre samtidig for at arkitekturen kan uttrykke makt¹⁰¹ – ett element kan være tilstrekkelig dersom kontrasten mot omkringliggende omgivelser er stor nok.

Jeg har valgt å benytte alle de seks virkemidlene for maktuttrykkelse som Thiis-Evensen argumenterer for er typiske for *maktbygg*.

3.3.2. Kategoriseringsskjema

For å gjennomføre en komparativ analyse har jeg utformet et kategoriseringsskjema som vil bryte ned monumentenes form og bruk til individuelle egenskaper og karakteristikk. Egenskapene som analyseres er delt inn i *fysiske* (målbare) og *kontekstuelle* (tid, omstendigheter) grupper.

Den komparative analysen vil forhåpentligvis føre til et større overblikk som vil kunne si noe om de store linjene i forbindelse med ideologi; hvilke verdier vi vektlegger (personer vs. hendelser) og eventuelt om det er noe vi, i form av personene bak monumentene, ønsker å skjule. Systematiseringen vil om mulig vise et mønster over landegrensene innad på den skandinaviske halvøy. Som redegjort for overfor, har jeg valgt å benytte alle seks egenskaper for maktuttrykk fra Thiis-Evensens artikkel. Disse er

Fysiske kriterier:

- vertikalitet
- avstand (mellom betrakter og monument)
- størrelse
- tyngde

Kontekstuelle kriterier:

- symmetri
- lukkethet

Foruten de seks valgte egenskapene har jeg i tillegg tilført elementer jeg selv mener er relevante for å kunne besvare problemstillingen på best mulig måte. Disse er

Fysiske kriterier:

- materiale

Kontekstuelle kriterier:

- tid (når monumentet ble reist)
- plassering (i landskapet)

¹⁰¹ Thiis-Evensen 1998: 13

- oppført av (privat, lokalt, nasjonalt eller internasjonalt)
- avstand tid (hvor lenge etter hendelsene monumentene ble reist)

Med kriteriet *materiale* vil jeg ikke bare se på type materiale (stein, tre, metall, vann), men også bearbeidet grad av valgt materiale. Som eksempel kan «stein» være ubearbeidet, slett, blankt eller polert. Dette elementet vil dermed inkluderes i analysen.

Tiden det er reist i, er et særdeles viktig element å undersøke, ettersom problemstillingen søker å finne svar på spørsmål om hvordan monumenter over massegraver og massedrap har fungert i et langtidsperspektiv i henhold til ideologi og eventuelt skjult propaganda. Det kan godt tenkes at monumenter kan ilegges egenskaper som kan fremme planlagte reaksjoner hos mottakeren, og at de dermed kan benyttes som propaganda.

For å få et størst og bredest mulig perspektiv, vil det dras inn eksempler fra andre deler av verden som viser menneskers – individuelle og kollektive – holdninger til monumenter over død og massedød.

3.3.3. Kartanalyse

Et av verktøyene for å kunne finne mest mulig informasjon om topografien rundt hvert enkelt monument, har vært *topografiske kartanalyser*. Topografi innebærer i denne sammenhengen terrengforhold som høyde, innsjøer, elver, (vegetasjon), bebyggelse og infrastruktur. *Vegetasjon* er her satt i parentes ettersom det vanligvis inkluderes, men som er en faktor jeg mener kan by på problemer for analysen.

Trær, for eksempel, er en transient landskapsfaktor og kan raskt endre seg. Et slikt element vil kunne påvirke min tolkning av monument som maktsøkende gjennom egenskapenes tilstedeværelse, og må dermed få ulik behandling i analysen. Et monument omringet av trær og busker i dag, var ikke nødvendigvis det da monumentet ble reist. Dersom kildene, eksempelvis bilder, viser til oppføringstidspunkt, vil vegetasjonen være avgjørende for *avstand*-egenskapen. Finnes det, derimot, ikke kilder på hvordan det så ut ved oppføring eller kort tid etter, kan ikke vegetasjon bekrefte eller avkrefte egenskapens tilstedeværelse.

To av egenskapene som benyttes i kategoriseringsskjemaet (*vertikalitet* og *avstand*) er avhengig av en eksisterende kontrast til nærliggende landskap, og på grunn av dette er dermed en dybdeanalyse av topografiske forhold betydningsfull.

For gjennomførelsen av kartanalysen, har jeg benyttet meg av www.maps.google.com, www.norgeskart.no og www.kart.finn.no. Flere av monumentene brukt i analysen er det mulig å søke opp i disse kartdatabasene, og hvor dette ikke er mulig, har jeg forsøkt å finne stedet hvor massegraven ligger eller massedrapet er lokalisert.

3.3.4. Monumenters ja og nei

Analysen vil også ta i bruk elementer fra Leif Grens artikkel, *Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments* (1994), om monumenters *ja* og *nei*, ettersom jeg skal undersøke monumentenes fysiske egenskaper og etterlatenskaper (*ja-et*) for å finne ideologier og årsaker bak byggingen av et monument (*nei-et*). Som allerede nevnt, argumenterer Gren for at ethvert monument har blitt bygget på grunn av noe. Denne *grunnen* har sammenheng med de ideologiske verdiene jeg ser etter i analysen.

Monumenter som besitter kvaliteter for å uttrykke makt, kan trolig kobles til Grens artikkel. Disse har blitt bygget for å kompensere for forhold, eller for å manifestere ønsket makt og status i samfunnet. Wienberg (2009) har argumentert for det samme – at monumenter og minnesmerker er symptom på sosialt stress, og dermed er et forsøk på å kompensere for forhold. Dette vil jeg komme mer tilbake til i diskusjonskapitlet.

På den andre siden har vi de mer «nøkterne» monumentene. De er små og skiller seg fra monumentene som besitter maktskapende elementer, og de reflekterer på grunn av dette bakenforliggende forhold som også skiller seg fra dem som produserte «maktsøkende» monumenter.

3.3.5. Analysen av materialet

Antall monumenter som passer utvalgskriteriene, har gjort det hensiktsmessig å utføre en statistisk og kvantitativ, komparativ analyse. Jeg kommer til å undersøke hvilke elementer som med høyest frekvens opptrer sammen.

For gjennomførelsen av analysen og dens nytteverdi, har jeg kommet frem til tre prinsipper som må gjelde. Prinsipper er av grunnleggende betydning for akademisk arbeid, da en syntese ikke kan utarbeides uten disse. Fremsatte prinsipper er som følger:

1. Hyppigheten av egenskaper (se kriterier overfor) innenfor samme tidsrom styrker teorien om et felles ideologisk verdigrunnlag på tvers av landegrenser.
2. Innenfor et visst tidsrom bør flere av elementene *vertikalitet, avstand, størrelse, tyngde, symmetri* og *lukkethet* være tilstede for at den rådende ideologi kan betraktes som «maktsøkende».
3. Fravær av et eller flere av de nevnte «maktelementene» tyder på en mer nøktern ideologi vedrørende traume og produksjon av monumenter enn dersom disse hadde vært tilstede.

Med disse prinsippene for analysen i bakhodet, vil det være mulig å komme frem til et resultat ved å studere korrelasjon mellom utvalgte elementer, og lese betydningen fra dette. Dersom

det viser seg å være høy korrelasjon mellom tid og de andre egenskapene tilhørende monumenter, kan funnene kobles til et felles ideologisk ståsted på tvers av landegrenser.

Sammen med Thiis-Evensens egenskaper for maktdannelse (vertikalitet, avstand, størrelse, tyngde, symmetri og lukkethet), vil det være mulig å underbygge at materialitet og ideologiske verdier er knyttet tett sammen.

Monumenter fra en tid da vi glorifiserte hendelser, bør, etter at analysen er gjennomført, vise tilstedeværelse av «maktskapende» elementer. På samme måte bør monumenter reist nylig, være mer nøkterne, ettersom «vi» i dag ikke er ute etter å skape maktfølelse.

Egenskaper ved objekter kan, i følge Thiis-Evensen, skape maktfølelse. Uttrykk for makt kan også gi mennesker en følelse av vanmakt. Ved «konfrontasjon» med maktbygningenes eller monumentenes *maktuttrykk*, vil flere kunne føle seg maktesløse. På denne måten vil mennesker kunne føle seg undertrykt i den forstand at deres vesen ikke betyr like mye som hendelsen gjør.

3.3.6. Avklaring av elementer

Før analysen tar til, må kriteriene for tilstedeværelsen av de ulike elementene hentet fra Thiis-Evensen, avklares. Avklaringene er alle hentet fra hans tekst. Elementene som skal avklares skal alle besvares med enten JA eller NEI.

Dersom *vertikalitet* skal regnes som tilstede i et monument, må det «ruve» i landskapet, det vil si at det må være markant høyere enn omgivelsene i omkringliggende nærhet. Vertikalitet hører sammen med *forbindelseslinjen* mellom jord og himmel; fenomenet «axis mundi»¹⁰², verdensaksen som forbinder ulike nivåer i kosmos. Gjennom tidene har bygg og arkitektur som obelisker, tårn og søyler blir ansett å symbolisere denne aksen. I følge Thiis-Evensen assosieres høye bygninger med noe som er oppløftet og viktig¹⁰³.

Avstand brukes som virkemiddel på flere måter. «Fjernheten» til monumentet gir inntrykk av objektets egenskap som noe mystisk og reservert. Det åpne rommet rundt kan også benyttes for å uttrykke dominans, ved at objektets betydning angår mange mennesker og aksjonsrommet blir større¹⁰⁴. Et eksempel på et bygg hvor dette virkemiddelet er benyttet, er Stortingsbygget i Oslo. For at dette elementet kan kvalifiseres som «tilstede», må det stå usjenert til med god plass til omgivelsene rundt.

Det tredje av Thiis-Evensens maktvirkemidler som jeg velger å benytte, er *symmetri*.

¹⁰² Thiis-Evensen 1998: 13

¹⁰³ Ibid.: 12

¹⁰⁴ Ibid.: 10

Symmetri assosieres med noe som er ordnet og styrende, og man får en følelse av ro og balanse. Dette er forankret i et hierarkisk fundament. Periferien sentreres rundt et felles punkt. Eksempler er en persons plass på enden av et langbord, eller plasseringen av et rundt bygg midt på sentralplassen i en by¹⁰⁵. Jeg definerer i denne sammenhengen symmetri som *utpreget symmetri*, utover egensymmetrien i enkle geometriske figurer. Dermed anser jeg for eksempel ikke en frittstående søyle som symmetrisk, men et mønster bestående av flere søyler kan være symmetrisk.

Lukkethet er et maktskapende element ved at det assosieres med avvisning og utestengning. Det skjuler noe, og blir dermed mystisk. I møte med slike byggverk kan man fort føle seg maktesløs¹⁰⁶. Eksempler på *lukkede* bygg er Firenzes renessansepalasser med høye vegger og små åpninger som hindrer innsikt. Dersom egenskapen *lukkethet* skal være tilstede ved et monument, må det være klart at det stenger andre mennesker ute; bruk av gjerder eller vegger (eksempel på *lukkethet*, se figur 16).

Figur 16. Det jødiske museum i Berlin illustrerer hvordan den inngangsløse veggen med minimalt av vinduer uttrykker *lukkethet*. Foto: Studio Daniel Libeskind 1999 via en.wikipedia.org. Lisens: CC BY 3.0.

¹⁰⁵ Ibid.: 11

¹⁰⁶ Ibid.: 7

Er bunnen av monumentet kraftigere og større enn lenger oppe, er det et tegn på at *tyngde* er et tilstedeværende element. *Tyngden* assosieres med noe urokkelig og fast, noe hvor ytre krefter er nytteløst¹⁰⁷. Gjennom tyngdekraftens økende press, styrkes det mest sårbare på byggverket. Det kan også føles beskyttende. Notre Dame, Paris, er et eksempel på en bygning som besitter denne egenskapen.

Størrelsen henger tett sammen med vertikalitet og tyngde. Den assosieres med noe større enn seg selv, overmektig og undertrykkende¹⁰⁸. Men i møte med slike byggverk kan mennesket også inngi respekt og hengivelse overfor objektet. «Store» bygg og monumenter synliggjør fellesskapets makt. Skøytehallen (Vikingskipet) på Hamar og Pantheon i Roma er to eksempler på bygninger som innehar denne egenskapen.

¹⁰⁷ Thiis-Evensen 1998: 8

¹⁰⁸ Ibid.: 9

4. Analyse av monumentenes utforming

Utgangspunktet for denne avhandlingen var å undersøke om den materielle siden – den fysiske utformingen – ved et monument, reist over massegraver eller områder hvor massedrap har funnet sted, kunne fortelle om bakenforliggende ideologier og dens utvikling gjennom tid. I tillegg ønsket jeg også å se om utformingen vitnet om en skjult agenda.

Det ble i Kapittel tre argumentert for at en skjematisk, statistisk tilnærming ville egne seg godt, grunnet ønsket om å se tendenser og utvikling i et langtidsperspektiv. En kvantitativ og komparativ analyse ble dermed gjennomført.

4.1. Skjematisk analyse

For å kunne gjennomføre en kvantitativ og komparativ analyse av monumenter på den skandinaviske halvøy, utarbeidet jeg et skjema som vil fungere som hovedvirkemidlet i analysen. Det ble en statistisk-komparativ analyse som kulminerte i hva som kan beskrives som en typologisk utvikling av monumenter satt i sammenheng med politiske holdninger, ideologier og skjult agenda.

Jeg har studert bilder av monumenter og skriftlige kilder (artikler, avisartikler og ulike nettsider) som omtaler monumenter for å finne relevant informasjon. Dette har vært en krevende prosess grunnet feilkildene nevnt i Kapittel 3.

Etter å ha samlet inn all relevant informasjon og fylt ut skjemaet (se vedlegg 1 og 2), ble det lettere å velge ut fokuspunkter som diskusjonene ville ta utgangspunkt i.

Flere av monumentene har vært vanskelige å avdekke, og det kan ikke garanteres at *alle* monumenter over massegraver og massedrap innenfor den geografiske avgrensningen har kommet med, ettersom analysen min var avhengig av andres tidligere dokumentasjon av materialet og min evne til å oppsøke materialet. Det kan antas at materialet er representativt.

4.1.1. Kriterier

Ved å velge de åtte ulike kriteriene for analysen, er jeg ute etter å finne ut følgende:

- Vertikalitet – utstråles makt ved å *ruve* i landskapet slik at alle ser det?
- Avstand – er det stor avstand mellom sender (monument, produsent) og mottaker? Dersom avstanden er stor, kan dette vitne om *uoppnåelighet* – et maktuttrykk i følge This-Evensen¹⁰⁹.
- Størrelse – uttrykker monumentet makt ved å være større enn resten av omgivelsene?

¹⁰⁹ This-Evensen 1998: 10

- Tyngde – er monumentet produsert på en slik måte at ingen kan «skade» det, at *makten* vil bestå uansett hva som skjer?
- Symmetri – viser monumentet seg som et symmetrisk anlegg?
- Lukkethet – stenger monumentet andre mennesker ute?
- Materiale – er monumentet ment å vare lenge? I hvor stor grad er materialet bearbeidet? «Skrives» hendelsen for eksempel i stein (*evighet*) eller tre (*midlertidighet*)?
- Tid – når ble monumentet oppført?
- Plassering – hvor er det plassert? Kan alle se det? Det er stor forskjell på å plassere et monument på stedet der hendelsen faktisk fant sted, i kontrast til der flest mulig mennesker kan se og omgås det.
- Oppført av – hvem fikk reist monumentet: private, lokale, nasjonale eller internasjonale interesser? Hva vil staten minnes, og hva må lokale eller private stå for?
- Avstand tid – hvor lang tid er det mellom hendelsen og avdukingen? Når er det egentlig greit å minnes fortiden – i sær den vonde historien?

4.1.2. Samlekategorier

Flere av monumentene og minnesmerkene som har blitt oppført, spesielt fra verdenskrigene, har for best mulig gjennomførelse av analysen, blitt samlet til ett felles monument. Det gjelder 29 *standardstøtter* (figur 17) som er reist over sovjetiske krigsfangers tidligere gravsteder av Krigsgravtjenesten. Gravene ble under *Operasjon Asfalt*¹¹⁰ i 1951 tømt og likene flyttet til Tjøtta krigskirkegård. Den norsk-sovjetiske krigsgravkommisjonen besluttet 1. juli 1954 hvor støttene skulle stå og hvordan de skulle se ut¹¹¹. Standardstøttene er alle identiske; like store, samme inskripsjon¹¹² og lik utforming.

Figur 17. Standardstøtte reist til minne om de sovjetiske soldatene som mistet livet under andre verdenskrig i Norge, og som var gravlagt hvor støtta er oppført. Foto: Krigsminnesmerker i Norge, www.digitaltmuseum.no

På 74 ordinære kirkegårder rundt om i Norge¹¹³, finner vi britiske krigsgravstøtter,

¹¹⁰ *Operasjon Asfalt* var et prosjekt initiert av regjeringen i 1951, hvor alle sovjetiske krigsgraver skulle graves opp og flyttes til felles krigskirkegårder. Likene ble flyttet i asfaltsekker, derav navnet. Prosjektet har vært svært omdiskutert (se mer detaljert informasjon i delkapittel 5.8.1. *Operasjon Asfalt*).

¹¹¹ Kulturdepartementet 2014: 12

¹¹² «Til minne om de sovjetiske soldater som mistet livet i Norge 1941-1945 og som var gravlagt her».

både individuelle og uniforme, og sammen med dem ofte et fellesmonument. Fellesmonumentet er reist til minne om de britiske soldater som døde i nærområdet, ofte i slag og kamper. Disse fellesmonumentene vil samles til ett monument i analysen. Monumentene har lik utforming, er symmetriske og ruver ofte på kirkegårdene. Et eksempel på et slikt fellesmonument er ved Nord-Sel kirke (figur 18).

Figur 18. Fellesmonument og individuelle gravstøtter for allierte soldater på Nord-Sel kirke. Foto: www.norskekirkebygg.no

Sovjetiske krigsminnesmerker som er reist av medfanger under og umiddelbart etter frigjøringen av andre verdenskrig, blir også behandlet som ett monument. De er alle reist innenfor tidsrommet 1942-1945, og de er svært likt utformet. De aller fleste har en pyramideform med en rød stjerne på toppen (se figur 19 som eksempel).

Figur 19. Minnesmerke på Sundby hvor en fangeleir lå tidligere. Reist av medfanger. Foto lånt fra www.polarbanen.no

Det er reist monumenter over soldatene (fra ulike nasjoner), som omkom under slaget om Narvik i 1940, på forskjellige tidspunkt på Narvik nye kirkegård. Narvik nye kirkegård vil bli behandlet som ett enkelt monument i analysen, på grunn av funksjonen som krigskirkegård.

Disse *samlekategoriene* lages for at den statistiske analysen ikke skal bli feilaktig. Tyve av de samme monumentene, reist på samme tid, vil kunne påvirke statistikken og selve utfallet av analysen. Endringen av ideologi og politikk gjennom tidene kunne vise seg å være annerledes enn faktisk virkelighet tilsier dersom monumentene ikke ble samlet til ett felles.

4.1.3. Kronologisk

For å få best mulig oversikt over materialet, ble monumentene sortert kronologisk, etter tiden de ble oppført, i skjemaet. På denne måten ble det lettere å se trender i monumentenes utvikling i et langtidsperspektiv.

Figur 21. Monumentet over slaget ved Trangen, nord for Kongsvinger, i 1808, mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av napoleonskrigene. Foto: Paal Sørensen 2007, via no.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

Figur 20. Monumentet over slaget ved Toverud, Aurskog, i 1808, mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av napoleonskrigene. Foto: Lillestrøm SK, no.wikipedia.org.

Monumentene med *ukjent* alder ble sortert alfabetisk i en annen katalog, men med merknad om hvilken tid de mest sannsynlig tilhørte på grunnlag av deres utforming og hvilke hendelser de minnet. Dette var blant annet tilfelle med monumentet over slaget ved Trangen i 1808. Likheten mellom monumentene på Trangen og Toverud (figur 20 og 21) er slående, noe

som sannsynliggjør at Trangen kan være reist i 1908, 100 år etter slaget fant sted, slik som Toverudstøtta som er reist i 1908.

I diskusjonen vil de fire monumentene med ukjent oppføringstidspunkt (Skotterud/Matrand (Krebs), Skotterud/Matrand, Trangen1 og Trangen2) bli behandlet som reist før andre verdenskrig, grunnet deres likhet med andre monumenter fra denne tiden.

4.2. Inskripsjon og oversettelse

Vertikalitet, avstand, størrelse, lukkethet, tyngde og symmetri er alle egenskaper Thiis-Evensen assosierer med makt. *Oversettelsen* styrkes i samsvar med tilstedeværelsen av *maktuttrykk*, og den skaper dermed det som i ANT betegnes som en sterk *inskripsjon* – monumentets påvirkningskraft blir på denne måten sterkere og kan overføre eventuelle holdninger og ideologier på mottakeren. Jeg har delt inn *inskripsjonen* i tre stadier, hvor antall maktuttrykk er bestemmende for hvor sterk eller svak inskripsjonen, og dermed påvirkningskraften, er.

3-6 maktuttrykk = sterk inskripsjon

2 maktuttrykk = middel sterk inskripsjon

0-1 maktuttrykk = svak inskripsjon

Forekomsten av maktskapende egenskaper ved monumentene vil kunne fortelle om holdninger vedrørende bruken, og minnet, av vonde og traumatiske hendelser i norsk og svensk historie. I tillegg vil mengden maktuttrykk, med utgangspunkt i Grens og Wienbergs artikler, vitne om hvor sterkt *stresset* bak produksjonen var. Store og mektige monument tilsier sterkt stress og desperasjon.

I det neste kapitlet vil jeg diskutere resultatene av den kvantitative og komparative analysen, hvor jeg tar for meg hvert element individuelt og ser resultatene isolert, før disse settes sammen til en helhet.

5. Diskusjon

5.1. Hvilke tendenser viser materialet?

Materialet viser flere trender og endringer. Blant annet har antall *maktskapende* egenskaper sunket med tiden, *avstanden* har blitt mer fraværende hos monumentene med tiden, og monumentene har blitt mer horisontale, i tillegg til flere. I tillegg viste materialet, etter å ha blitt sortert kronologisk, en konsentrasjon av monumenter bestående av to eller flere maktuttrykk i perioden 1905-1914, i tillegg til oppføring av mange monumenter kort tid etter frigjøringen i 1945. Hvem som har reist monumentene, har også endret seg med tiden, da det har blitt vanligere med nasjonalt reiste monumenter etter andre verdenskrig.

Videre vil jeg diskutere tendensene som ble synliggjort i katalogen, med bakgrunn i aktør-nettverksteorien. Materialet vil også diskuteres i forbindelse med tidligere forskning og studier på monumenter/minnesmerker. Til slutt tar jeg for meg mot-monumenter og ødeleggelse av monumenter.

Diskusjonen er basert på tabellene i vedlegg 1 og 2.

5.2. Elementene isolert

Før jeg går inn på hvert enkelt element, vil jeg nevne at innsamlingen og analysen viste at *alle* monumentene som passet kriteriene, var reist etter 1800. Jeg tok utgangspunkt i at jeg ville studere alle reist etter 1000 AD for å se utviklingen i et langtidsperspektiv, men det ble vanskelig. Isteden fikk jeg se hvordan ideologien har endret seg de siste 200 år på den skandinaviske halvøy.

Det er svært interessant at det først er på 1800-tallet at denne minnetradisjonen (å reise monumenter for å minnes massedrap, slag og grusomheter – og som et resultat av dette, ofrene) tar form. Hvorfor er det slik? Eriksen skriver hvordan *borgeren* fikk større plass i det offentlige rom etter den franske revolusjonen¹¹⁴. Før revolusjonen minnet og hedret man adel, konger og militære ledere. Den «ukjente soldat» og den vanlige borgeren var usynlige i det monumentale statsrommet. Dette kan være grunnen til at det først er på 1800-tallet – etter den franske revolusjonen – at monumentene som minner massedrap trer frem i lyset og krever plass. Monumentaliseringen av slag, trefninger, massedrap og massegraver kan sies å være resultat av demokratiseringsprosessen.

¹¹⁴ Eriksen 2014

Selv om alle som fremdeles står den dag i dag, var reist etter 1800, betyr ikke det at det ikke har vært reist monumenter og minnesmerker over massedrap og massegraver før den tid. Gerhard Schöning besøkte Stiklestad i 1774 og dokumenterte et minnesmerke av murstein med et kors på toppen som stod på samme sted som dagens Olavsstøtta¹¹⁵. Før dette skal det ha stått et trekors som minne over slaget og Olavs død i flere hundre år.

Selv om det ikke er reist noen monumenter som fremdeles står før dette tidspunktet på avhandlingens geografiske område, ble det på Korsbetningen (navnet kommer fra «beitet rundt korset»), Gotland, reist et minnesmerke ca. 1380 over de falne¹¹⁶ fra slaget utenfor Visbys ringmur i 1361. Dette er et av få i Norden som er reist før 1800. Steinkorset på Korsbetningen er også et av de aller tidligste kollektive minnene¹¹⁷.

Figur 22. Steinkorset på Korsbetningen, Visby, fra ca. 1380. Foto: Jürgen Howaldt 2005, sv.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

5.2.1. Vertikalitet

Materialet viser at egenskapen *vertikalitet* har endret seg over tid.

De intensjonelle monumentene reist over massegraver og områder

hvor massedrap har funnet sted, var i deres tidlige barndom høye og ruvet i landskapet. Analysen viser at denne egenskapen var iboende hos 27 av 35 (77,1 %) monumenter før andre verdenskrig.

I perioden mellom de to verdenskrigene ble det reist fem monumenter på den skandinaviske halvøy hvor to av de tre siste ikke besitter egenskapen vertikalitet, og dermed innleder perioden med fravær av denne egenskapen. Monumentene reist etter krigens slutt har i stor grad vært preget av å være mer «down to earth»/horisontale enn tidligere – *vertikalitet* har med andre ord vært fraværende, 50 av 67 (74,6 %), selv om det har vært innslag av monumenter med denne egenskapen, 16 av 67 (23,9 %). Et flertall av disse, 9 av 16, faller helt sikkert innenfor kategorien *jubileumsmonumenter*¹¹⁸; for eksempel Hjørungavåg (1000

¹¹⁵ Stiklestad Nasjonale Kultursenter

¹¹⁶ De falne bestod av både unge og gamle menn. «Soldatene» reflekterte rett og slett et tverrsnitt av befolkningen i Visby (Thordeman, 1939, s. 154) – mulig også kvinner. Ikke veldig overraskende at de danske, profesjonelle soldatene vant.

Inskripsjonen på steinkorset lyder: ANNO DOMINI MCCCXLI FERIA III POST JACOBI ANTE PORTAS WISBY IN MANIBUS DANORUM CECIDERUNT GUTENSES HIC SEPULTI. ORATE PRO EIS (oversatt til AD 1361, tredje dag etter Jakobs dag, falt gutterne i danske hender foran Visbys porter. De er gravlagt her. Be for dem).

¹¹⁷ Aronsson 2004: 244

¹¹⁸ Jubileumsmonumenter vil her si hundre- og tusenårsjubileer, i tillegg til Sverd i Fjell (1111 år).

år), Sverd i fjell (1111 år), Nesjar (1000 år) og Älgårås (800 år).

Dermed ser vi en markant forandring i monumentenes utforming når det gjelder høyden – før og etter andre verdenskrig.

5.2.1.1. Diskusjon

Flere av monumentene fra perioden før første verdenskrig har en utforming som kan minne om de egyptiske obeliskene¹¹⁹ (Haraldsstøtta, Lena og Stångebro). Dette kan være et tegn på at noen ville knytte bånd til den egyptiske storhetstiden, og dermed skape maktfølelse gjennom denne relasjonen. En slik teori styrker ideen til Thiis-Evensen om skapelse av makt ved hjelp av egenskaper som uttrykker dominans, overlegenhet, mystikk, etc.

Et eksempel på et monument med klare likhetstrekk med (egyptisk) obelisk (se figur 23 som eksempel), er Stångebromonumentet (figur 24), reist i 1898. Monumentet er en høy, slank søyle med et kvadratisk tverrsnitt. I tillegg er steinen polert og bearbeidet – det kommer tydelig frem at noen har lagt ned store ressurser for å produsere det og gi den en form som siterer obeliskens.

Figur 24. Obeliskens ved Luxortempelet, Egypt. Foto: ancient-egypt-online.no/obelisks.

Figur 23. Stångebromonumentet, reist i 1898, til minne om slaget ved Stångebro i 1598. Monumentet er et sitat av den egyptiske obeliskens. Foto: Harri Blomberg 2007, commons.wikimedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

¹¹⁹ En obelisk er en høy, firkantet søyle som smalner av mot toppen, hvor den kulminerer i en pyramideformet spiss (Berulfsen & Gundersen, 1978).

Tilstedeværelsen av *vertikalitet* på monumenter fra tiden etter andre verdenskrig, er, som allerede vist, i stor grad preget av såkalte *jubileumsmonumenter*. Minne uttrykkes og behandles forskjellig etter tidsavstanden til den aktuelle hendelsen vi minnes. Forekomsten av «maktskapende» elementer på jubileumsmonumenter kan være forårsaket av vår manglende direkte relasjon til hendelsene. 1000-årsmonumentene (eksempelvis Hjørungavåg, figur 24) i forbindelse med slag på slutten av vikingtiden, er for eksempel ikke personlig for folk i dag, noe som gjør at vi ikke reagerer like sterkt på forhold rundt avduking av slike monument som vi ville gjort i forbindelse med monumenter over mer nylige hendelser i dag.

Et svært lite antall (seks) av monumentene reist for å minnes andre verdenskrig, besitter *vertikalitet* som en egenskap. Dette er trolig koblet til vår følelsesmessige tilknytning til hendelsene vi minnes. Vonde minner er ikke noe vi ønsker «tvunget» på oss i hverdagen, og dette kan være grunnen til at monumentene over andre verdenskrigs grusomheter stort sett ikke ruver i landskapet hvor disse hendelsene fant sted, men er mer «usynlige». Det har åpenbart skjedd noe med menneskenes tankesett som blir tydelig gjennom monumentene.

Figur 25. Monumentet over slaget ved Hjørungavåg i 986 A.D. som ble reist i 1986. Slaget stod, antakeligvis, på kysten av Sunnmøre, og stridende parter var jarlene på Lade, Håkon Sigurdsson og Eirik Håkonsson (Norge) mot en dansk invasjonsflåte sendt av Svein Tjugeskjegg – danskekongen. Monumentet besitter flere av *maktuttrykkene* valgt ut til analyse – *vertikalitet*, *størrelse*, *avstand* og *symmetri* – og kan sies å ha en sterk inskripsjon. Foto lånt fra Sunnmørsposten.

5.2.2. Avstand

På samme måte som *vertikalitetens* utvikling, kan man også se en klar trend og utvikling når det kommer til egenskapen *avstand*. Bruken av *avstand* som et maktskapende element, ser ut til å synke i løpet av andre verdenskrig og nærmere nåtid. Før andre verdenskrig er det bare tre monumenter som ikke besitter denne egenskapen; monumentet over slaget ved Alvøen utenfor Bergen reist i 1893, monumentet over slaget ved Toverud reist i 1808 og monumentet over slagene på Re reist i 1927. I løpet av og etter andre verdenskrig, derimot, øker dette fraværet en del. Før 1940 preget dette fraværet 8,6 % av monumentene, mens fraværet preget 20,6 % av monumentene reist etter dette tidspunktet.

Analysen viste at flere har stor avstand til omgivelsene på den ene *siden* – i betydningen av at de er luftige på den siden som kvalifiseres som «foran» på monumentet. «Foran» kan være siden med inskripsjon eller relieffer, som for eksempel monumentet ved Falstadskogen reist i 1947 (se figur 36). Andre eksempler på monumenter som er luftige på den ene siden, er Trandumskogen, Ullensaker (figur 26) eller monumentet over slaget ved Sävar reist i 1909 (figur 27).

Figur 26. Monumentet ved Trandumskogen hvor 173 nordmenn, 15 sovjetiske borgere og seks briter ble henrettet av tyskerne (informasjon hentet fra inskripsjonen på selve monumentet) under andre verdenskrig. Det ble reist i 1954 under tiårsmarkeringen for henrettelsene, og går innenfor kategorien *delvis luftig*. Foto: Øivind Møller Bakken/Akershusbasen, www.digitaltmuseum.no.

Figur 27. Monumentet over slaget ved Sävar i 1809. Slaget var det siste under finskekrigen som ble utkjempet mellom Sverige og Russland. Det ble reist i 1909. På folkemunne kalles monumentet "kannibalmonumentet" på grunn av inskripsjonen som lyder «Fäderneslandet åt sina stupade söner». Foto: Mikael Lindmark, sv.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 2.5.

5.2.2.1. Diskusjon

En av grunnene til at 82,8 % av monumentene – uansett tidspunkt for avduking – er plassert på en slik måte at de alle faller innenfor kategorien *avstand*, kan være deres funksjon som sted for erindring og forsoningsprosesser. Det skal være områder hvor erindring og forsoning kan finne sted – familie av ofre som omkom under andre verdenskrig skal kunne besøke og minnes sine kjære på en lett tilgjengelig måte.

Men dette forklarer ikke hvorfor monumenter reist over 160 år etter hendelsen, plasseres slik at *avstand* er et tilstedeværende element. Her kan derimot monumentenes nasjonssamlende egenskap forklare problemet. Vi – grupper med mennesker – trenger plass til å minnes hendelser som vi er stolte av som nasjon; seire i slag, kamper og trefninger, at «vi» stod opp mot undertrykkende makter eller personer, kjempet for frigjørelse, eller hendelser som formet Norge eller Sverige som nasjoner – geografisk og mentalt.

Esborg tar i sin tekst utgangspunkt i at dersom monumenter skal fungere som steder for erindring, bør de inngå i en slags performativ praksis¹²⁰. En del av monumentene fungerer i dag som et ledd i offentlig minnestradisjon, hvor det foregår markeringer med jevne mellomrom – hver 17. mai eller ved jubileer. Ved noen av monumentene, som for eksempel Langnes skanse, gjenskapes også slag og trefninger (reenactments). Disse markeringene faller innenfor kategorien *performativ praksis*. På grunn av deres rolle i gjentagende aktiviteter, har det vært behov for plass – avstand – rundt monumentet, slik at mennesker kan samles.

¹²⁰ Esborg 2016: 50

At en så stor andel av monumentene besitter denne maktskapende egenskapen, kan med andre ord være på grunn av tanken om at monumenter er ment for å ses og omgås – de færreste produseres med hensikt å stå gjemt. Dersom hendelsen vi minnes fant sted inne i en skog, for eksempel Trandumskogen, plasseres gjerne monumentet i skogkanten, slik at den blir synlig uten å måtte gå inn i selve skogen. Sistnevnte er tilfellet i Falstadskogen, hvor monumentene med tiden har «vandret» inn i skogen til *selve* massegravene (plasseringen av monumentene i Falstadskogen blir diskutert senere i forbindelse med analysen rundt plasseringen av monumenter i landskapet).

I tillegg er det et poeng at vi *aldri skal glemme*. Vi skal minnes de vonde hendelsene som har formet oss som enkeltindivid og kollektive individer. Står monumentene gjemt, er det mye lettere for oss å glemme dem og hendelsen de minnes. Men selv om vi aldri skal glemme, bidrar monumentene til at vi «glemmer» hendelsene som ikke får et monument reist over seg, som for eksempel «Blodbadet i Rønneby». Disse hendelsene havner i skyggen av andre og neglisjeres raskere.

Ved å skape rom foran monumentet, kan *avstand* tolkes som et *inkluderende* element som gir rom for samvær, prat og forsoning blant mennesker. Men *avstanden* er også et maktuttrykk. Økt avstand (økt oversettelse) fra monumentet til omgivelsene, fører til at folk vil føle seg mindre og mindre i kontakt med det respektive monumentet. Denne sterke inskripsjonen vil kunne påvirke mennesket til å utøve respekt overfor monumentet og det det representerer, og dermed påvirke menneskers bruksmønster.

Økende fravær av *avstand* hos monumenter etter andre verdenskrig, kan hverken forklares som *maktuttrykk* eller *et offentlig rom for forsoning*. I motsetning til å føle seg distansert fra monumentene, tvinges besøkende til å være «intime» med dem som ikke besitter egenskapen *avstand*. Monumentaliseringen av landskapet fjernes gradvis av mennesket – minnene om traume er noe som tilhører enkeltindividet. Intimiseringen fører til at monumentene lever blant oss på en annen måte. Dette kan vitne om økende skepsis mot staten/makten og dens bruk av landskapet til passiv, statlig propaganda.

5.2.3. Symmetri

Fra gammelt av har det vært vanlig å reise bautasteiner eller minnesteiner med «bautaform» for å minnes hendelser og mennesker. Denne tradisjonen er fremdeles med oss i dag, men med et annet budskap¹²¹. De fleste objekter vil ha en indre symmetri, inkludert monumenter med «bautaform», noe som gjorde at jeg valgte å se på objektenes *ytre symmetri* – altså

¹²¹ Se for eksempel Eriksen (2014)

sammensatte monumenter.

For å gjennomføre en best mulig analyse av tilstedeværelsen av denne egenskapen, ble alle monumentene som bestod av en enkelt minnestein med «bautaform», utelatt. Det viste seg at *symmetri* er en egenskap som er like mye tilstede nå som tidligere – det er det eneste maktuttrykket som ikke endrer seg. Egenskapen *symmetri* er også like vanlig hos jubileumsmonumenter som andre monumenter.

5.2.4. Materiale

En del av tittelen på denne avhandlingen er *materialitet*. Et monuments materiale kan variere; stein, metall, tre, vann/ild, etc. Hver av disse har forskjellige egenskaper som kan tolkes i sammenheng med problemstillingen min.

Stein er et materiale som ikke behøver like mye vedlikehold som andre materialer, noe som kan forbindes med egenskapen *evigvarende*. Materialet «stein» kan deles inn i tre underkategorier; polert, bearbeidet og ubearbeidet stein. En del metall trenger vedlikehold for å holde på form og utseende, jern vil blant annet etter en viss tid ruste, og ses dermed på som mer midlertidig enn stein. Tre er et enda mer *midlertidig* materiale på grunn av dets organiske oppbygning og vil til slutt råtne. Et monument bygd for menneskets *ettermæle* bør derfor ikke være lagd av tre. Vann/ild representerer noe *flyktig* – endring og bevegelse (*panta rei*, gresk for «alt flyter»). Alt er i bevegelse, ingenting står stille. Dette står som en kontrast til materialet stein.

Analysen viste at frekvensen av monumenter som ikke er produsert i stein, har økt med tiden. Det har tilkommet flere i tre og metall enn tidligere, som for eksempel labyrinten av plantede grantrær på Stange gård, Ramnes, til minne om slagene ved Re (1163 og 1177, figur 27) og monumentet i metall over slaget ved Hova i 1275. I perioden 1975-2016 finner vi tolv monumenter som ikke er lagd i stein, mot seks mellom 1807-1974.

Vi ser også en utvikling av bearbeidet grad av steinmonumentene gjennom tid. Ubearbeidet stein, med en informasjonsplansje festet på, har økt betydelig de siste 30 årene. 12 av 26 steinmonumenter etter 1983 har benyttet ubearbeidet stein i produksjonen. I forhold er bare elleve av steinmonumentene (av 51) før denne tiden ubearbeidet.

Foruten selve materialet monumentene er lagd av, innebærer *materialitet* også utformingen av monumentene. Objekters fysiske utforming (*materialitet*) trigger følelser i mennesket – både positive og negative ovenfor den materielle kulturen, noe Thiis-Evensen¹²² også har poengtert.

¹²² Thiis-Evensen 1998

5.2.4.1. Diskusjon

Objekter lagd av stein tåler tidens tann og vil overleve mennesket. Andre materialer, derimot, krever mer vedlikehold og er dermed av en mer *midlertidig* karakter. At flere monumenter lages i andre materialer enn stein, kan vitne om at vedvarighet er mindre viktig for produsentene i nyere tid (jfr. granplantingen på Stange gård). Imidlertid er forekomsten av monumenter i ikke-stein såpass lav at det blir vanskelig å snakke om en trend og utvikling i forhold til politiske holdninger.

I Falstadsbogen, etter andre verdenskrig, ble det satt ut trekors over hver lokalisert massegrav, men disse ble erstattet av mer permanente steinpyramider i 1963 – monumenter i et materiale som tåler tidens tann. Dette eksempelet viser heller at det fremdeles er viktig for oss å bevare minnet i fremtiden.

Økningen av monumenter lagd av ubearbeidet stein, vitner om at det ikke er lagt ned like mye tid og ressurser som tidligere. Denne trenden korrelerer med utviklingen vi ser hos de maktskapende egenskapene *vertikalitet* og *avstand*. Manglende bearbeiding av materialet kan vitne om at det ikke er like viktig å formidle budskap gjennom monumentet som medium, ettersom utviklingen følger den nedadgående kurven vedrørende vertikalitet og avstand. Man kan anta at det legges ned mer arbeid i objekter som skal bistå i propaganda enn de som ikke produseres med det som formål.

5.2.5. Størrelse, tyngde og lukkethet

Disse tre egenskapene, som er fremtredende og vanlig på bygninger og visse monumenter utenfor den skandinaviske halvøy (jfr. figur 9 og 11), er svært sjeldne å se i monumenter over massegraver og områder hvor massedrap har funnet sted innenfor avhandlingens geografiske område.

Forekomsten av egenskapen *størrelse* er størst av disse tre egenskapene, hvor hele seks innehar egenskapen; Haraldshaugen, Sverd i fjell, Hjørungavåg, Stange (Ramnes), Älgårås og Steilneset minnested – hvorav tre jubileumsmonumenter. Størrelse henger i noen grad sammen med bruken av *vertikalitet* i et monument; noe som er stort er gjerne høyt i tillegg. Vertikalitet er tilstede hos fire av monumentene, mens de to siste bare er *store* (horisontalt) i forhold til omgivelsene rundt (labyrinten på Stange gjestegård, Ramnes (figur 28) og Steilneset minnested (figur 33)).

Figur 28. Labyrinten ved Stange gjestegård, Ramnes. Den minnes slagene på Re i 1163 og 1177, og ble reist/plantet i 1992. Labyrinten består av 1177 grantrær. Her har det tydelig stått en landskapsarkitekt bak utformingen av monumentet. Foto: [www.kulturarv.no/kulturminne/stange-gjestegård](http://www.kulturarv.no/kulturminne/stange-gjestegard).

Tyngde er en egenskap som viser seg tydelig hos fem av monumentene, som for eksempel Sävar (se figur 27) og de sovjetiske krigsminnene. Monumentene som uttrykker *tyngde* er alle reist i tiden før 1946, noe som passer med forekomsten av de andre maktuttrykkene. Hverken *størrelse* eller *tyngde* kan regnes som et vanlig element blant monumenter på den skandinaviske halvøy.

Ingen av monumentene besitter egenskapen *lukkethet*.

5.3. Tilstedeværelsen av «maktsøkende» elementer

Etter å ha fullført katalogiseringen av monumentene over massegraver og områder hvor massedrap har funnet sted, viste det seg flere trender, og det var mulig å se utvikling av objektene over tid.

Analysen viser at monumenter knyttet opp mot spesielt store jubileer, for eksempel slaget ved Nesjar i 1016 eller slaget ved Älgårås i 1205, besitter flere av Thiis-Evensens «maktsøkende» elementer. Maktuttrykkene er også gjennomgående hos andre jubileumsmonumenter som avdukes, men forekomsten av maktuttrykk er lavere i nyere tid – i særers ved monumenter som ikke reises ved jubileer.

Monumenter bestående av *to* eller *flere* «maktsøkende» elementer var vanligst i tiden frem til 1930, for eksempel monumentet over slaget ved Lund (figur 29).

Figur 29. Monumentet over slaget ved Lund i 1676. Det første ble reist i 1883 i betong etter at planleggingen startet i 1876, men senere revet og byttet ut med dette i granitt som kom opp i 1930. Monumentet besitter vertikalitet, avstand, tyngde og symmetri, og har dermed en sterk inskripsjon. Foto: Jorchr 2014, no.wikipedia.org. Lisens: CC BY-SA 3.0.

Tiden mellom 1940 og 1953 er preget av monumenter med én eller ingen maktuttrykk tilstede, med unntak av monumentet på retterstedet på Akershus festning. Etter 1953 forekommer innslag av elementer med to eller flere maktsøkende elementer, selv om disse er sjeldnere etter 1950 enn før andre verdenskrig.

Det virker som det skjer en endring i løpet av andre verdenskrig. Monumenter som oppføres etter andre verdenskrig besitter i stor grad bare én eller null maktuttrykk, i motsetning til før krigen, hvor 80 % uttrykte makt gjennom egenskapers tilstedeværelse.

Samtidig som monumenter i besittelse av maktskapende elementer har avtatt med tiden, har monumenter med ett eller ingen maktskapende elementer økt. Før 1941 ble det kun reist seks monumenter med ett maktuttrykk og ett uten et eneste et – totalt 20 %. Fra og med 1941, derimot, er det reist 43 – 63,2 %.

5.3.1. Diskusjon – to og flere elementer

Monumentet over slaget ved Lund ble opprinnelig reist i 1883 i betong, men ble byttet ut i en kopi i granitt i 1930, slik at det skulle vare lenger. Ettersom utformingen ikke endret seg, endret heller ikke inskripsjonen seg. Derimot ble granitt valgt på grunn av materialets standhaftighet, mulig for å manifestere freden og forsoningen mellom Danmark og Sverige.

Endringen i løpet av verdenskrigene kan ha sammenheng med politiske holdninger og det menneskeverd vi fikk være vitne til under andre verdenskrig. Krigen viste oss hvordan mennesket kan utnytte makt til noens fordel, og hvordan overlegenhet – spesielt i forbindelse med *rasekrigen* – absolutt ikke viste mennesket fra sin beste side. Som allerede nevnt i kapittel én, førte krigens overgrep mot andre mennesker til utviklingen av *The Universal Declaration of Human Rights*. Erklæringen la vekt på at alle mennesker er like mye verdt, og

at alle har rett til et liv og beskyttelse¹²³. En slik grunnleggende holdningsendring mener jeg samsvarer med utviklingen vi ser i monumentenes utforming og hvilke egenskaper de besitter. Vi minnes ikke lenger de seirende, men *ofrene* for konflikter og massedrap – spesielt er dette tilfellet for monumenter reist over hendelser som lever sterkt i våre minner.

Her er det imidlertid forskjell på monumenter reist over nye hendelser og de reist over hendelser som fant sted for lang tid siden. Hendelser fra for eksempel vikingtid og tidlig middelalder lever i våre minner på helt andre måter enn de fra samtiden. Det er ikke *vonde* minner som sitter igjen, men heroiseringen og glorifiseringen vi har fått gjennom historiske tekster, bøker og filmer. Dette gjør at man kan stille seg ukritisk til bruken av maktuttrykk ved jubileumsmonumentene.

Monumentene med to eller flere maktskapende egenskaper har sterke inskripsjoner. Her er det noen bak (produsentene) som har ønsket å formidle tanker og ideer, noe som stemmer godt overens med perioden dette var vanligst – nemlig da nasjonsbyggingen var fremtredende i samfunnet. Det fantes behov for å kollektivisere «norske», «svenske» eller «danske» minner – et kollektivt stress. Monumentene kan dermed være et symptom på *stress* som Wienberg og Gren argumenterer for.

Gren argumenterer for at større monumenter betyr stor desperasjon og angst¹²⁴. Ut i fra dette, vil perioder hvor monumentene besitter to eller flere maktskapende egenskaper, vitne om sterkere bakenforliggende stress og desperasjon, enn perioder hvor monumentene innehar færre. På denne måten viser det at monumenter med mange maktuttrykk er reist for å kompensere for svært sårbare forhold, for eksempel perioden etter unionsoppløsningen.

5.3.2. Diskusjon – ett eller ingen elementer

Utviklingen av ett eller ingen tilstedeværende maktskapende elementer fra 20 % før andre verdenskrig, til over 60 % av alle oppførte etter krigen, kan tyde på en holdningsendring. Analysen av monumentenes utforming og materialitet viser at holdningene vedrørende oppføring av monumenter har gått fra sentrering rundt *maktskapelse* og synlighet i landskapet, til en mer *nøktern*, «down-to-earth» holdning, noe som blant annet kommer til syne på krigsminnesmerket reist til minne om nedskytningen av et britisk fly på Nygårdstangen, Bergen, i 1944 (figur 30).

35,7 % av jubileumsmonumentene reist etter andre verdenskrig består av ett eller ingen maktskapende elementer (Rastarkalv (se figur 31), Axtorna, Lejonströmsbron, Ryssby

¹²³ United Nations 1948

¹²⁴ Gren 1994

og Skotterud/Matrand3), i motsetning til 7,7 % før andre verdenskrig, noe som viser at denne typen monument også har fått merke endringen og utviklingen av monumentenes utforming, selv om de aller fleste besitter to eller flere maktuttrykk.

Figur 30. Krigsminnesmerket over de britiske soldatene som mistet livet i 1944 etter at deres fly ble skutt ned over Nygårdstangen, Bergen av tysk forsvar. Det besitter hverken egenskapen *vertikalitet* eller *symmetri*. Foto: www.norske-kirkebygg.origo.no

Figur 31. Monument reist over slaget ved Rastarkalv, oppført under 1000-årsjubileet i 1955. Monumentet besitter den maktskapende egenskapen *avstand*. Foto: Kjell Elgsaas 2015, www.foursquare.com.

Monumentenes utforming og hyppigheten av oppføring viser at de nå er flere, mindre og mer horisontale enn tidligere. De besitter med andre ord færre maktuttrykk enn tidligere. Aktør-nettverksteorien sier at dersom *oversettelsen* avtar, vil påvirkningen også avta. Dette betyr at færre tilstedeværende maktskapende egenskaper gjør at monumentene har lavere påvirkningseffekt på mennesket, og at muligheten for endring i bruksmønster reduseres.

Følger vi Grens antagelse om at store monumenter betyr sterkt stress, vil forekomsten av monumenter med få maktuttrykk gi inntrykk av et roligere, balansert samfunn.

5.3.3. «Store» jubileumsmonumenter

Monumenter som er reist over «store» jubileer, som for eksempel over vikingslag, besitter stort sett én eller flere maktskapende egenskaper. Det virker dermed som at å minnes denne delen av historien er noe vi ønsker og som vi er stolte over. Museene og akademikerne arbeider i dag for å tone ned vikingtiden og fokuset på vikingene, toktene og skattene – vår «stolte» nasjonal arv, og heller trekke frem «vikingene» som jordbrukende bønder og fredelige handelsmenn.

Da kan man stille seg spørsmål om hvorfor vi i dag reiser store monumenter over disse hendelsene, katastrofene, i tidligere tider. Monumentet over slaget ved Nesjar (figur 32) ble avduket i 2016, og kvalifiseres uten tvil som et *maktbyggverk*. Hva er det vi ønsker å minnes og formidle?

Figur 32. Monumentet over slaget ved Nesjar i 1016. Foto: www.visitstavern.no.

5.4. Imperativ til folket

Gjennom bruk av maktuttrykk ved oppførte monumenter, kan man si at monumentene fungerer som et *imperativ* for folket. Aktør-nettverksteorien legger grunnlag for å kunne argumentere for at monumentene kan «føre» eller «lede» menneskers holdninger, tankesett og/eller verdigrunnlag ved at objekter besitter en sterk inskripsjon. Monumentene som besitter to eller flere maktskapende egenskap blir dermed imperative ved at de forsøker å *beordre* mennesket til å tenke eller oppføre seg på en bestemt måte. Det kan være å fremme en *nasjonalfølelse* for å samle folket. På denne måten vil monumentene fungere som politisk virkemiddel.

Dersom staten, for eksempel, har stort behov for å kanalisere sin ideologi og sine holdninger, vil dette blant annet utfolde seg i større og flere maktbyggverk; i denne sammenheng monumentene.

5.5. Samling av monumenter

5.5.1. Konsentrasjon av monumenter 1905-1914

Den kronologiske, skjematisk analysen viste en topp i antall oppføringer i årene før første verdenskrig brøt ut, noe som samsvarer med oppføringen av minnesmerker over vold i Kronobergs län, Sverige, som Aronsson har observert¹²⁵. I løpet av en periode på ni år (fra 1905 til 1914) ble det oppført tolv monumenter i Norge og Sverige med kjent oppføringsårstall på områder hvor slag/trefninger og dermed massedrap har funnet sted. Monumentene over slaget ved Trangen er trolig også reist i denne perioden.

Dette er den høyeste konsentrasjonen av *intensjonelle* «maktmonumenter» som er reist de siste 200 år. Med «maktmonumenter» menes monumenter som besitter to eller flere maktuttrykk. Fra unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige i 1905 og frem til første verdenskrig, ble flertallet av monumentene reist ved jubileer, spesielt over kamper og trefninger mellom nordmenn og svensker. Hele 8 av 12 (66,7 %) ble reist som *jubileumsmonumenter* – bare ett av dem var for et jubileum hvor hverken Norge eller Sverige var i union med noen andre (monumentet over slaget ved Gestilren i 1210). Aronsson¹²⁶ skriver at dette kan ha sammenheng med inntreden av det demokratiske industrisamfunnet hvor nasjonalismen var viktig (eksempelvis gjennom oppføring av monumenter), noe som toppet seg etter unionsoppløsningen i 1905 og behovet for å skape en samlet nasjonalfølelse – en samlet nasjon – for både nordmenn og svensker hver for seg.

Monumentenes form og egenskaper i denne perioden skilte seg ikke stort ut fra tiden før og etter. De fleste (11 av 12) innehar minst *to* maktskapende egenskaper, i tillegg er alle stort sett lagd av stein – alle bearbeidet.

Det som skiller perioden 1905-1914 fra tidligere og etterfølgende perioder, er nettopp deres karakteristikk som jubileumsmonumenter, noe som er tydelig på tvers av landegrensene. Dette mener jeg er et tegn på eksistensen av et felles ideologisk verdigrunnlag, hvor det var viktig å skape en nasjonalfølelse og en følelse av fellesskap. Nasjonalfølelsen kan vekkes til live ved å reise monumenter som minnes folkets felles seire eller motstand. Nøkkelordet er med andre ord *felles*. Av de åtte reiste jubileumsmonumentene, var det bare ett som sikkert er reist *nasjonalt*; «Pillarguri»-monumentet over slaget ved Kringen i 1612. Det var altså ikke «makten»/staten som stod for disse oppføringene, men lokalsamfunnene.

Konsentrasjonen av oppføringer sammen med det faktum at nesten alle monumentene

¹²⁵ Aronsson 2004: 250

¹²⁶ Aronsson 2004: 244-245

fra denne perioden besitter flere enn ett maktskapende element, passer inn med ideen om at de fungerer som imperativ for folk. Jeg argumenterte for lenger oppe at et behov for kanalisering av ideologi og verdier samsvarer med byggingen av flere og «mektige» monumenter, noe som kan sies skjedd i løpet av disse ni årene på starten av 1900-tallet.

5.5.2. Monumenter oppført direkte etter andre verdenskrig

Ved å summere alle verdiene (tidsavstand) og dele totalsummen på antall kjente verdier (94), fant jeg ut gjennomsnittlig hvor lenge etter hendelsene at monumentene blir oppført. I gjennomsnitt blir de reist 278 år etter hendelsene de minnes, dette trolig for å ha stor nok avstand til hendelsene.

Før andre verdenskrig ble alle monumentene oppført minst 100 år etter hendelsen fant sted. Dette endret seg etter krigens slutt. I perioden 1941-1950 ble ti monumenter (inkluderer samlekategorien «sovjetiske krigsminnesmerker») reist i Norge for å minnes hendelser under andre verdenskrig – alle reist innenfor et tidsrom på ni år, innen fem år etter frigjøringen:

- Kristiansand kirkegård (1941)
- Sovjetiske krigsminnesmerker (1942-45)
- Fagerlimoen (1945)
- Osen (1945)
- Falstadskogen1 (1947)
- Akershus festning (1949)
- Beisfjord (1949)
- Vallø (1949)
- Jørstadmoen (1950)
- Kristiansten festning (1950)

Disse monumentene ble alle reist for å minnes grusomme hendelser kort tid etter. De *sovjetiske krigsminnesmerkene* ble reist av sovjetiske medfanger over sine døde venner, mens de andre ble reist både lokalt og nasjonalt. Forekomsten av nasjonalt reiste monumenter økte kraftig etter krigen, mens det før krigen bare var en liten prosentandel som var nasjonale. Dette kan ha noe med at hele Norges befolkning ble berørt.

Norge hadde på dette tidspunktet ikke opplevd noe lignende som andre verdenskrig. Denne katastrofen gikk utover hele det norske folk, uansett politisk og religiøs bakgrunn, noe som kan forklare vår iver etter å minnes de tragiske hendelsene – de symbolske plassene, og hvorfor denne perioden skiller seg ut fra resten av den skandinaviske halvøyas *monumentale* historie. Ikke bare reiste vi monumenter over kjente massegraver (eksempel Falstadskogen)

eller områder hvor trefninger og massedrap fant sted, men også i de fleste byer og bygder over lokale falne, uavhengig av hvor hver enkelt mistet livet i kampen om frihet.

De siste 72 årene har vi fortsatt å reise monumenter som minnes krigens dager i Norge. Analysen viste at flertallet av monumentene (56,7 %) som er reist etter andre verdenskrig, nettopp er reist for hendelsene under krigen.

5.5.2.1. Norge vs. Sverige

På grunn av Sveriges nøytralitet under andre verdenskrig, har de ikke hatt samme behovet som Norge til å reise monumenter over krigen. Dette viser seg klart i tabellen som er fremsatt. Analysen tilsier at svært få svenske monumenter er reist, på områder hvor grusomheter har funnet sted, etter første verdenskrig – bare 9 av 67 er reist i Sverige, hvorav fem er reist ved hundreårsjubileer (monumentene over slaget ved Axtorna i 1565, slaget ved Hova i 1275, slaget ved Älgårås i 1205, slaget ved Lejonströmsbron i 1809 og slaget ved Ryssby i 1611).

Den drastiske nedgangen i oppføring av svenske monumenter og minnesmerker nærmere nåtid vi kommer, er ikke bare et resultat av deres nøytrale rolle i krigen, men også det faktum at Sverige ikke har vært i krig på ca. 200 år. Dermed reduseres også antallet hendelser som skal inkorporeres i kollektive minnestradisjoner.

Samtidig som svenskene nesten har sluttet å reise monumenter over traume, «graver» vi i Norge opp hendelser som fant sted for over 800 år siden, for å minnes dem – som en form for etablering av et sterkere nasjonalt fellesskap? Hvorfor er ikke dette tilfellet i Sverige? Finnes det et mer fremtredende behov i Norge for kollektive minner etter andre verdenskrig enn i Sverige? Norge var et overraskende splittet land under krigen, hvor naboer kunne anmelde hverandre for å kjempe i mot Tyskland og Nasjonal Samling. Denne splittelsen kan være en av flere årsaker til økningen av monumenter innenlands – det ble viktig å manifestere fellesskapet og kampen mot den undertrykkende makten, i landskapet.

Dersom dette er tilfellet, vil monumentene kunne forklares med at de uttrykker sosiale behov eller stress, som Wienberg har argumentert for. Men trolig er denne forklaringen spisset mot etterkrigstiden, og forklarer ikke grunnen til oppføringen av monumenter før verdenskrigene eller jubileumsmonumentene reist etter.

Manifestering av fellesskap og samhold ved oppføring av monumenter, ble gjort klart av H.M.K. Olav V i 1984 da monumentet over slaget ved Fimreite ble avduket. I talen hans, snakket han om hvordan «[...] denne bautasteinen [skal] vera eit minne om samkjensla og samhaldet i det norske folket og vera ein brubyggjar mellom fortid, samtid og framtid»¹²⁷.

¹²⁷ Kleppe 2007

På en annen side preget oppføringen av monumenter i Sverige bildet før første verdenskrig, hvor 51,4 % av alle reiste var svenske.

5.5.3. Monument som stress-fenomen?

Men dersom vi går ut fra Gren og Wienbergs teorier¹²⁸ om at monumenter er et symptom på stress og uro, vil nevnte økning i antall monumenter i perioden 1905-1914 og etter andre verdenskrig være et tegn på stress? Har de kanskje blitt brukt som et politisk virkemiddel for å dempe eventuell splittelse i folket eller samle folket etter en urolig, konfliktfylt tid?

Som jeg allerede har nevnt, kan dette være tilfellet for tiden etter andre verdenskrig, men forklarer ikke nødvendigvis monumentene reist før den tid og jubileumsmonumentene reist etter. Jeg mener grunnen bak oppføringen av monumenter over massedrap og massegraver er svært kompleks.

Oppføringen av monumenter kan være et resultat av demokratiseringen og borgerretten som vokste frem i kjølvannet av den franske revolusjonen i 1789. Borgernes utfoldelse i det offentlige rom, førte nok til at de ønsket å minne «den ukjente soldat» bak militære ledere i forbindelse med slag og trefninger. Dette gjenspeiler seg i inskripsjoner på monumentene.

Deler av grunnen for å reise monumenter, har nok også rot i forklaringene til Gren og Wienberg – at de er resultat av sosialt og kollektivt stress. Som allerede nevnt, ble det reist mange monumenter kort tid etter andre verdenskrigs slutt. Splittelsen under krigen kan være en av grunnene til at monumenter over ofrene, og «heltene» som kjempet for norsk frihet, ble bygget og plutselig preget minnelandskapet – for å manifestere det sterke fellesskapet.

Etter tusenårsskiftet har nesten alle monumentene over massedrap blitt reist på norsk jord – disse strekker seg fra jubileumsmonumenter til monumenter over andre verdenskrig. Tre av de fire reist i Sverige er jubileumsmonumenter (Älgårås, Lejonströmsbron og Ryssby). Vitner mangelen på monumenter på svensk jord om at Sverige ikke har vært preget av kollektivt stress og konflikt? Dette er noe som muligens vil endre seg etter Stockholmterroren 7. april 2017, spesielt om det blir flere terrorangrep.

Dersom teorien fremsatt av Gren og Wienberg om at monumenter er et symptom på stress, er rett, bør vi i kjølvannet av terrorangrepet i Stockholm se oppføringen av monumenter de neste årene – både over terrorangrepet og andre historiske hendelser som vil kunne ha en *samlende* effekt på nasjonen. En eventuell oppføring av monumenter etter angrepet vil styrke teorien til Gren og Wienberg. Skjer ikke dette, vil man kunne argumentere

¹²⁸ Gren 1994 og Wienberg 2009

for at oppføringen av monumenter er mer kompleks enn som så.

5.6. Diskusjon rundt *inkluderende* monumenter

I nyere tid har det tilkommet monumenter/minnesmerker som innehar *inkluderende* egenskaper. Thiis-Evensen argumenterte for at bygninger og arkitektur kunne være *lukket* eller virke uoppnåelig, dominerende og mystisk gjennom *avstanden*. Dersom det stemmer at alt har en motsetning (eksempelvis lys-mørke, åpent-lukket, kaos-kosmos), vil bygninger, arkitektur, og i denne sammenhengen monumenter kunne besitte egenskaper som motsvarer uttrykkene for makt som presenteres av Thiis-Evensen¹²⁹.

Inkluderende monumenter uttrykker dermed ikke makt i en hierarkisk forstand, men heller et demokratisk fellesskap hvor alle stemmer skal høres og minnes. Vi «inviteres» inn i traumen og det vonde for å stå sterkere sammen.

5.6.1. Steilneset minnested

Ved Vardø i Øst-Finnmark ble det mellom 1598-1695 brent 91 mennesker for hekseri og trolldom¹³⁰. På Sankthansaften 2011 ble minnestedet for hekseprosessene åpnet ved H.M. Dronning Sonja. Steilneset minnested, som på folkemunne kalles «Heksemonumentet», består av en 125 m. lang minnehall samt et flammehus.

Minnehallen (figur 33) er åpen for publikum, og den innvendige gangen er opplyst av 91 glugger med en minnetavle i hver – en for hvert offer. Her får besøkende informasjon om de ulike prosessene som fant sted. På denne måten *inkluderes* vi – folk – i den vonde, traumatiske historien. «Vi» får ta del i de grusomme hendelsene som fant sted for 3-400 år siden.

Figur 33. Minnehallen på Steilneset minnested ved Vardø, åpnet i 2011 av H.M. Dronning Sonja. Foto: Bjarne Riesto.

¹²⁹ Thiis-Evensen 1998

¹³⁰ Tennes 2015

5.6.2. Utøya-monumentet

Inkluderende er også en egenskap som kan tildeles Utøya-monumentet – monumentet som ble reist på selve øya i 2015 (figur 34). Her må vi, de besøkende, komme tett på for å lese navnene på ofrene for massakren. Monumentet er også utformet slik at vi kan gå «inn» i objektet, og dermed ta del i sorgen, både den kollektive og individuelle, og de grusomme hendelsene som fant sted på øya.

Den samme egenskapen kan også tildeles 22. juli-monumentet *Terra Incognita* (latin for «ukjent jord», figur 35), plassert øst for Vår Frues kirke i Tordenskioldsparken, Trondheim. Her inviteres vi inn til det ukjente territoriet som åpnet seg i våre individuelle, felles og politiske liv sommerdagen i 2011.

Figur 34. Utøya-monumentet reist i 2015 på øya, til minne om de 69 ungdommene som ble frarøvet livet 22. juli 2011. Foto: www.dezeen.com

Figur 35. Terra Incognita – den hvite plassen, monumentet i Trondheim som minnes ofre for Utøya-massakren 2011. Besøkende inviteres «inn» i monumentet. Foto: Ingvild Skau Mjelde 2017

5.7. Monumentenes plassering i landskapet

5.7.1. Diskusjon rundt landskap som aktant

Som redegjort for i teorikapitlet, kan landskap fungere som *aktanter*; objekter som kan påvirke andre aktanter og aktører. Landskapet blir dermed en integrert del av maktgrammatikken som, ved riktig bruk, kan skape en maktfølelse.

Analysen av materialet viste at de aller fleste monumentene er reist nært stedet hvor massedrapet foregikk. Et monument over en massegrav eller område hvor massedrap har funnet sted, «beveger» seg nok ikke så veldig mye i landskapet, ettersom et av mine kriterier for utvalg var at monumentene skulle være nært gravene og drapene. Det kan derimot være snakk om forskjell mellom plassering i, for eksempel, sentrum av en by/tettsted (hvor alle mennesker *må* se det) eller på faktisk slagsted, for eksempel utenfor byen (hvor folk aktivt må oppsøke monumentet for å se det).

Ved plassering av et monument i en bykjerne, kan det tolkes at de som stod bak oppføringen ønsket å rette oppmerksomhet mot denne spesielle hendelsen – at dette er noe vi for eksempel skal være stolte av og minnes langt frem i tid. Analysen har vist at disse monumentene ofte besitter maktsøkende egenskaper. Hvilke tanker ligger bak og kan som et resultat «leses» i plasseringen av monumentene?

5.7.1.1. Falstadsbogen

Falstadsbogen er et rettersted fra andre verdenskrig, og har i dag blitt et nasjonalt minneste. Her ble over 200 ofre henrettet i årene 1942-43. Blant disse var, som er kjent for oss, 43 nordmenn, 74 jugoslaver og over 100 sovjetiske borgere¹³¹. Siden andre verdenskrig har det blitt reist monumenter i fire omganger (1947, 1963, 1998 og 2006).

For å se disse monumentene må folk ha gjort et aktivt valg

Figur 36. Monumentet ved Falstadsbogen, over ofre fra andre verdenskrig som ble henrettet her i 1942-43. Reist i 1947 og avduket av H.K.H. Kronprins Olav. Foto: Sverre Krüger, www.falstadsenteret.no

¹³¹ Falstadsenteret

om å oppsøke dem, og dermed området for henrettelsene. Fra veien gjennom skogen kan man ufrivillig beskue monumentet avduket av H.K.H. Kronprins Olav i 1947. De resterende monumentene kan ikke ses fra veien, men må oppsøkes. Det eldste (figur 36) besitter den maktskapende egenskapen *avstand*. Utviklingsmessig passer dette meget bra, ved at monumentene med tiden innehar færre maktsøkende egenskaper enn tidligere.

Tilstedeværelsen av egenskapen *avstand* kan vitne om en holdning hvor produsentene ønsker å fokusere på hvordan «vi» stod opp mot opposisjonsmakten og kjempet til siste slutt. Dette kan også tolkes fra utformingen av monumentet, hvor de falne har ansiktstrekk, mens de upersonlige tyskerne representerer en felles idé/tanke.

Disse politiske holdninger rundt verdier har endret seg, noe vi kan «lese» av plasseringen av de senere reiste monumentene i Falstadskogen. Steinpyramidene (se figur 37) som ble oppført i 1963 er ikke synlig fra veien og står rett over kjente massegraver i skogen. Disse tiltrekker seg ikke oppmerksomhet, de besitter heller ingen av Thiis-Evensens maktuttrykk. Plasseringen kan vitne om at vi skal minnes *ofrene* – det er litt mer «intimt».

Figur 37.
Steinpyramider i Falstadskogen, reist i 1963 over kjente massegraver. Foto: Ingeborg Hjorth/Falstadsenteret

5.7.1.2. Monumentet over slaget ved Lund

Monumentet over slaget ved Lund er reist på Lerbäckshög, en gravhaug fra bronsealder som også fungerte som landsting i perioden 1100-1600-tallet. Landsting utnevnte blant annet tronfølgere – Christian IV ble utnevnt på Lerbäckshög i 1584. Foruten denne bruken ble også haugen benyttet som observasjonsplass under slaget ved Lund¹³². Slaget ved Lund skal ha funnet sted nord for byen, noe som betyr at monumentet ikke står på slagfeltet, men i nærheten. Dermed kan plasseringen vitne om at noen har ønsket å formidle noe gjennom

¹³² Visit Lund 2016

monumentet.

Valg av plass for oppføring av monumentet over slaget ved Lund – som minnet forsoningen mellom Sverige og Danmark – kan ikke ses på som tilfeldig. Høyden har spilt en viktig og nasjonal rolle gjennom historien, og kan trekkes tilbake til bronsealder. Produsentene valgte trolig lokaliteten for å påvirke kommunikasjonsprosessen som de besøkende og monumentet er en del av, og dermed formidle verdier og holdninger på denne måten. Dette hadde ikke vært like enkelt dersom monumentet var plassert på faktisk slagsted nord for byen.

5.7.3. Plassens imperativ

Jeg har tidligere tatt for meg hvordan monumenter kan fungere som et imperativ for folket. Men kan plasser også inneha imperative egenskaper? Monumentet over slaget på Kalvskinnet (figur 38) som står i nordøstenden av Ila-parken i Trondheim, er plassert i et veiskille. Kongens gate deles i to (Y-form) ved parken, og skaper et spisst «tomrom» som er vanskelig å benytte til noe.

Ble monumentet over slaget på Kalvskinnet reist her for å fylle tomrommet som hadde åpnet seg i det urbane bildet uten en skjult, politisk agenda? Dette spørsmålet kan trekkes lenger – dersom det ikke hadde stått et slag på Kalvskinnet i 1179, ville man ha reist et hvilket som helst monument her? Dersom dette er grunnen til oppføringen av monumentet, kan man argumentere for at plasser kan fungere imperativt; plassen som sådan kan legge føringer for hvor og om det skal reises monumenter, uavhengig av historisk betydning.

Figur 38. Monumentet over slaget ved Kalvskinnet, hvor Kongens gate deles i to. Foto: Ingvild Skau Mjelde 2017

5.8. Mot-monumenter

Kverndokk skriver i sin tekst, *Krigens helter og ofre. Akershus festning som krigsminnelandskap*, om en akselererende tendens mot mot-monumenter ved tusenårsskiftet¹³³. Disse er ikke alltid monument over massedrap, men en svært interessant kategori som utvider forståelsen av monumenter.

Mot-monumenter gjelder i stor grad fysiske monumenter (oftest holocaustmonumenter), men kan også være diskursen og forskningen rundt marginaliserte grupper i samfunnet; tvangssterilisering av taterbarn og legitimering av jødedeportasjon¹³⁴. Pihl legger ut om mot-monumenter og at disse provoserer samtiden til å få øynene opp for taushetsbelagte tema – blant annet grove overgrep begått av staten med positiv begrunnelse¹³⁵.

Materialet i denne avhandlingen viser forekomsten av slike mot-monumenter etter tusenårsskiftet. I 2002 og 2011 ble det reist tre monumenter/minnsteder som minnes ofrene for hekseprosessene (Heksesteinen i Bergen (figur 39), Heksemonumentet på Anda (figur 40) og Steilneset minnsted (figur 33)) – et svært taushetsbelagt tema i samfunnet. Håndteringen av «heksere» av den norske stat har vært tiet i hjel, og først nå kommet ut fra skyggen og frem i minnelandskapet.

Figur 40. Heksesteinen i Bergen. Foto: lånt fra www.snl.no

Figur 39. Heksemonumentet på Anda. Foto: Chell Hill, lånt fra no.wikipedia.org

¹³³ Kverndokk 2011

¹³⁴ Pihl 2002

¹³⁵ Pihl 2002: 150-151

To minnessteiner uten kjent oppføringstidspunkt, faller også innenfor denne kategorien; Gaustad (figur 41) og Vipeholm (figur 42)¹³⁶. Begge minnessteinene står over en massegrav hvor ofre for statlig eksperimentering (for eksempel lobotomi og sult) er gravlagt. Selv om disse ikke kan kategoriseres som massedrap, inkluderes dem her på grunn av deres verdi som mot-monumenter – monumenter som kan fortelle mye om vår tid. Ofrene var mennesker som stod utenfor samfunnet, blant annet åndssvake, funksjonshemmede og (antatt) tatere.

Figur 41. Minnessteinen over massegraven på Gaustad, kalt "Skrekkens stein". Foto: lånt fra www.astorsblog.wordpress.com

Minnessteinene er små og «usynlige», i motsetning til monumentene over hekseprosessene, noe som kan være påvirket av vårt forhold til hendelsene på Gaustad og Vipeholm. Statlig eksperimentering på disse to institusjonene foregikk på midten av 1900-tallet, og står dermed fremdeles sterkt i minnet.

Figur 42. Minnessteinen over massegraven ved Vipeholm. Inskripsjonens siste del lyder: "Var resan stormig, huru schön är hamnen". Foto: lånt fra www.medicinhistoriskasyd.se

Det er en klar forskjell mellom mot-monumentene reist over taushetsbelagte tema og hendelser som foregikk for over 100 år siden, og de som er reist for å minnes forhold som utfoldet seg på 1900-tallet. Heksemonumentene besitter alle tre to maktskapende egenskaper, mens minnessteinene på Gaustad og Vipeholm ikke besitter et eneste et. «Vi» er ikke like tilknyttet hekseprosessene som fant sted på 1600-tallet, som vi er til eksperimenteringen som tok slutt ikke senere enn 1989 og 1965.

Mot-monumenter handler ikke bare om tema og hendelser som er taushetsbelagt, men viser også tomhet og fravær i samfunnet. *Monumentet over deportasjon over norske jøder* på Akershuskaia i Oslo og *Minnesmerket over Europas myrdete jøder* i Berlin er to slike monument. Det står, fysisk og symbolsk, utenfor det nasjonale minnelandskapet.

Selv om ingen av de stående monumentene i analysen viser seg å minnes tomhet og fravær på denne måten, kan det svært omdiskuterte, planlagte «monumentet» over massakren

¹³⁶ Gaustad sykehus, del av Oslo universitetssykehus, var det første statlige sykehus i Norge (åpnet 1855) som behandlet mennesker med svært alvorlige psykiske lidelser. Sykehuset har blant annet blitt kritisert for utførelsen av lobotomi og for grove overgrep mot mennesker, hvor sjokkbehandling førte til at mange pasienter døde. Vipeholm sykehus i Lund, Sverige, er et mentalsykehus som åpnet i 1935. Det ble utført mange eksperimenter på pasientene uten samtykke, og grove overgrep.

på Utøya¹³⁷ (figur 43) plasseres innenfor kategorien *mot-monument*. Det fysiske fraværet av en del av odden vil være en varig påminnelse av massakren 22. juli 2011, og representerer på denne måten fraværet av de 69 ungdommene som mistet livet denne dagen – det blir med andre ord et *negativt* avtrykk.

Det er ønsket et minnesmerke over «Blodbadet i Rønneby», noe som vil bli et *mot-monument* dersom det oppføres. Massakren er et svært vondt kapittel i Sveriges historie, og er nok noe av grunnen til at hendelsen ikke har blitt skrevet i stein enda.

Figur 43. Det planlagte, men svært omdiskuterte, "monumentet" over massakren på Utøya. Foto: Jonas Dahlberg Stuido, hentet fra www.nrk.no.

5.9. Diskusjon rundt fjernet monument

5.9.1. Operasjon Asphalt

Analysen har fokusert på monumenter som står den dag i dag, og har dermed ikke inkludert monumenter som har blitt bevisst fjernet. I Norge finnes det monumenter over grusomme hendelser som i nyere tid har blitt fjernet som en slags *manipulasjon av historien*. *Operasjon Asphalt*¹³⁸ gikk ut på å flytte alle sovjetiske krigsofre til en felles kirkegård, og samtidig ble mange sovjetiske minnesmerker fra «russerkirkegårdene» og andre gravsteder fra andre

¹³⁷ Det er planlagt at en odde på Sørbråten som peker ut mot Utøya, skal skjæres i to (NRK, 2016), hvor man kan stå på den ene siden og lese navnene på ofrene i bergveggen på andre siden av gapet.

¹³⁸ «Operasjon Asphalt» omfattet i utgangspunktet ca. 200 gravplasser, hvorav 95 i Nord-Norge. Likene etter sovjetiske krigsfanger skulle samles på Tjøtta krigskirkegård. I dag skal det, i følge Krigsgravtjenesten, være 7453 gravlagte sovjetiske soldater på krigskirkegården. Operasjonen fikk trolig sitt navn fra asfaltsekkene som de oppgravde likene ble fraktene i (Soleim, 2016).

verdenskrig ødelagt i prosessen.

Ødeleggelsen ble blant annet begrunnet med at de blokkerte gravene som skulle graves opp, men her kan det skjule seg andre agendaer bak ødeleggelsen. En iboende frykt for Sovjetunionen under den kalde krigen, kan ha vært en medvirkende årsak til at de sovjetiske krigsminnesmerkene som ikke stod direkte over gravene, ble ødelagt. Å forhindre spionasje og besøk av russere i lokalsamfunn i Norge, kan være en bakenforliggende agenda.

Operasjon Asfalt ble gjennomført oktober 1951 under den kalde krigen etter et vedtak i regjeringen. Operasjonen ble begrunnet med at de sovjetiske ofre var mange, de lå spredt rundt i landet og trengte stell, noe som ville være lettere å oppnå på en felles kirkegård. Det viste seg senere at den egentlige grunnen var frykten for sovjetisk spionasje¹³⁹.

Operasjonen støtte på vanskeligheter under oppgravningen i Mo i Rana, hvor flere hundre mennesker hadde møtt opp for å hindre «gravskjendingen». De lokale hadde knyttet et sterkt bånd til krigsfangene, og så på oppgravningen som en respektløs handling overfor ofrene. Protestene var så store i Mo i Rana at forsvarsministeren, Jens Christian Hauge, valgte å avbryte aksjonen¹⁴⁰. Mobiliseringen av folk på kirkegården i Mo i Rana har senere blitt kjent som *kirkegårdskrigen*. Det sovjetiske minnesmerket på «russerkirkegården», Mo i Rana, (figur 44), står på det eneste uskjedete gravstedet for sovjetisk krigsfanger i Nord-Norge.

Et eksempel på et ødelagt sovjetisk krigsminnesmerke er fra Bjørnelva (figur 45). Fangeleiren (1944-1945) som lå på Bjørnelva i Nordland, var den sørligste i Saltdal. Her døde over 300 sovjetiske krigsfanger, og det ble kort tid etter frigjøringen reist et monument til minne om disse fangene¹⁴¹. I 1950 ble dette monumentet sprengt. En anleggsarbeider var vitne til denne hendelsen, og spurte hvorfor «gravskjenderen» hadde sprengt det. Responsen var at det var *uhyggelig* for turister å se et slikt sovjetisk minnesmerke stå rundt omkring i landskapet¹⁴².

Ved å fjerne disse russiske minnesmerkene, som blant annet medfanger hadde reist kort tid etter krigens slutt, vil også kommende generasjoners minne om disse hendelsene muligens forsvinne. Det monumentale landskapet vi ferdes i, vil ha noen store sår og mangler – negative avtrykk av en vond historie.

¹³⁹ Soleim 2016: 240

¹⁴⁰ Soleim 2016: 134

¹⁴¹ Monumentet hadde en russisk inskripsjon som led: «Her er stedt til hvile 300 russiske soldater og offiserer i Den Røde Armé som ble dyrisk pint av den fascistiske terror i 1944-45» (Krigsminnesmerker i Norge).

¹⁴² Soleim 2016: 124

Figur 44. Sovjetisk monument reist av overlevende i 1945 på «russerkirkegården» i Mo i Rana. Bildet er fra avdukingen av monumentet. I forgrunnen kan bysantinske kors ses, noe som viser avstanden til staten ved at disse er oppført i et land preget av andre religioner. Foto: Hans Møllersen, Rana Museum, hentet fra www.vg.no

Figur 45. Ødelagt monument ved Bjørnelva, Saltfjellet. Foto: Charles Utvik, www.forskning.no

5.9.2. NS-monumentet

I 1944 innviet lederen i Nasjonal Samling, Vidkun Quisling, et nytt monument på Stiklestad. Siden 1934 hadde Olavshaugen vært åsted for Nasjonal Samlings landstreff, og feiret 10-årsjubileet med å reise det de mente var et mer *verdige* minneanlegg.

Monumentet bestod av en ni meter høy minnestein, relieff av scenen hvor Tore Hund tar livet av Olav Haraldsson, og et trappeanlegg (figur 46). Monumentet var reist på stedet hvor Olavsstøtta (figur 45) ble reist i 1807, men som nå hadde blitt tatt ned og lagret på Verdalsøra¹⁴³.

Monumentet var laget av billedhuggeren Wilhelm Rasmussen (1879-1965). Han stod også bak statuen av Olav Tryggvasson på Torvet i Trondheim, og *Sagasøyla*¹⁴⁴ («Fra Hafrsfjord til Eidsvoll»), som var tiltenkt foran Stortinget. Sistnevnte måtte flyttes grunnet Rasmussens tilknytning til nazistene under andre verdenskrig.

Kort tid etter krigens slutt ble monumentet revet av motstandsfolk. Relieffet ble knust og minnesteinen ble gravd ned bak Olavsstøtta som igjen ble reist på haugen. Man kan undre seg hvorfor man gravde ned bautasteinen, istedenfor å knuse den i flere biter – er nedgravningen et tegn på en «rituell begravelse» av andre verdenskrig – å legge et lokk på den vonde fortiden? Ble den gravd ned i nesten ett helt stykke på grunn av muligheten for at noen en gang i fremtiden ønsket å få den, og krigen, frem i dagen? Eller er svaret så banalt som at å grave den ned omtrent der den stod var det enkleste?

Nedgravningen av «NS-bautaen», kan ha fungert som en *pause*, eller «kulturell parentes» som Frykman argumenterer for har skjedd i Istria, Kroatia¹⁴⁵. Bautaen kan tas frem i lyset igjen når vi føler oss klare for det, og inkluderes i nye, kulturelle sammenhenger. Det er med andre ord ikke tapt for alltid. Tilfellet med «NS-bautaen» skiller seg på flere plan fra Istria, ved at monumentene i Istria har fysisk stått oppe i dagen, men de har allikevel flere likhetstrekk.

¹⁴³ Stiklestad Nasjonale Kultursenter

¹⁴⁴ Den 34 m. høye Sagasøyla står i dag i Bøverdalen i Lom. Den ble laget på 1920-tallet, og prøvereist foran Stortinget i 1926. Prosjektet ble etter andre verdenskrig skrinlagt på grunn av Rasmussens innmelding i Nasjonal Samling. Monumentet ble ferdigstilt og reist i Bøverdalen i 1992.

¹⁴⁵ Frykman 2007

Figur 47. NS-monumentet reist i 1944 og innviet av Vidkun Quisling, som her står bak relieffet og taler til folket. Foto: www.frpkoden.blogspot.no

Figur 46. Olavsstøtta på Stiklestad, reist 1807, til minne om slaget på Stiklestad i 1030 hvor Tore Hund tok livet av Olav den Hellige. Foto: www.stiklestad.no

Flere aktører, for eksempel fylkesmannen i Nord-Trøndelag og Justismuseet på Kalvskinnet i Trondheim, har ønsket å avdekke minnesteinen («NS-bautaen») for å stille den ut eller synliggjøre denne delen av krigshistorien. Dette har imidlertid ikke skjedd på grunn av motvillighet fra grunneieren, Fortidsminneforeningen, og minnesteinen er fremdeles gravd ned – symbolsk borte fra folks minne. Men debatten rundt en eventuell avdekking er stadig pågående, det må en gang avklares hva stedet skal symbolisere – dette blir spesielt viktig når vi nærmer oss 1000-årsjubileet for slaget på Stiklestad¹⁴⁶. Det er mulig at det kommer en tid hvor minnessteinen faktisk graves opp igjen.

Ødeleggelsen av monumentet var nok en form for bearbeiding av traumene som fulgte med krigen, det var vanskelig for folk å skulle omgås et så nazistisk og nasjonalistisk monument i etterkrigstidens forsoningsprosesser. Her var det de lokale motstandsfolkene som ønsket å fjerne minnet om nazistenes bruk av Stiklestad, ikke selve staten. Men hvorfor den ikke ble mer ødelagt og fjernet fra haugen, er diskutabelt. Jeg tror omstendighetene rundt

¹⁴⁶ Skjæraasen 2013

nedgravningen var preget av tanken om at dette skulle frem i dagen senere – en skjult agenda. Hva denne agendaen kan være, er derimot usikkert. Vedvarende nazistiske holdninger eller ønske om et representativt minnelandskap?

5.9.3. Bearbeiding av vond fortid gjennom ødeleggelse av monumenter

Aktiv ødeleggelse av monumenter kan ha flere grunner – manipulering av historien eller bearbeiding av vond fortid.

Ødeleggelse av monumenter som en form for bearbeiding, som skjedde med «NS-bautaen», har også foregått i stor skala i øst-europeiske land etter andre verdenskrig. Det er forskjeller i hvor kommunistiske reiste monumenter får stå. For eksempel viser en statistikk at statuer av Lenin i Russland får bestå, i motsetning til i Ukraina¹⁴⁷.

Ukraina led store tap under Sovjetunionens eksistens. Sovjetunionen (1922-1991) har sine røtter i oktoberrevolusjonen i 1917, og ble grunnlagt av Vladimir Lenin i 1922. Etter hans død i 1924 tok Josef Stalin makten og fortsatte utviklingen av staten, i en marxistisk-leninistisk retning. Under Stalin ble kollektiviseringen av jordbruk satt i gang, og flere millioner mennesker sultet i hjel – 5 millioner i Ukraina.

I løpet av Sovjetunionens fall startet folk i Ukraina å velte/ødelegge statuer av Vladimir Lenin i svært stor skala – et fenomen som kjent som *Leninopad* (oversatt til *Leninfall*). På samme måte som med NS-monumentet, bearbeidet ukrainsk lokalbefolkning den vonde historien, massedrapet og undertrykkelse gjennom ødeleggelse av frontpersonen for grusomhetene – i dette tilfellet Vladimir Lenin. Ved overgangen 2015/2016 stod bare ca. 1300 av de 5500 Leninstatuene igjen¹⁴⁸. Å ville kvitte seg med det vonde og negative er en psykologisk reaksjon som er naturlig for mennesket.

Et annet eksempel på ødeleggelse av monumenter og statuer som en reaksjon på fortiden, er ødeleggelsen av Saddam Husseins statue i Firdos Square, Baghdad i 2003 av sivile irakere¹⁴⁹. Ødeleggelsen markerte den symbolske slutten på *kampene om Baghdad*, og kan grupperes med *Leninopad* i Ukraina. De negative følelsene mot Saddam Hussein i 2003, har for noen endret seg. 13 år etter angrer blant annet Kadhim Sharif al-Jabouri, en av dem som var med på ødeleggelsen, på at han var medvirkende i ødeleggelsen. Han forklarer dette med at Irak bare gikk nedover etter avsettelsen av diktatoren ved USAs invasjon i 2003¹⁵⁰.

Frykman oppdaget fenomenet «kulturelle parenteser» fordi alle monumenter og

¹⁴⁷ The Ukrainian Week 2015

¹⁴⁸ The Ukrainian Week 2015

¹⁴⁹ Ensor 2016

¹⁵⁰ Ensor 2016 (se også artikler fra *Time*, *BBC* og *The Washington Post*).

minnesmerker uansett tid, var bevart i regionen Istria, Kroatia¹⁵¹. Gjennom ødeleggelse av monumenter for å bearbeide en vond fortid, forsvinner muligheten vi har til å sette en del av historien på *pause*. De ødelagte minnene får vi ikke tilbake, slik som er mulig gjennom Frykmans «kulturelle parenteser».

Vi som lever i dag bestemmer hvilken historie de kommende generasjoner får lære om. Dersom vi fjerner materielle spor fra landskapet, blir fremtidens historie preget av kunnskapshull. Det sies at vi lærer fra våre feil. Hva skjer hvis *feilene* ikke er synlige i historien? Vil mennesket måtte gjennomgå det samme én gang til?

¹⁵¹ Frykman 2007

6. Konklusjoner

Mennesket har reist monumenter i flere tusen år av ulike årsaker – blant annet for å minnes personer og hendelser, men også for å manifestere virkelig eller ønsket status i landskapet for alle andre å se.

Jeg ønsket å undersøke hva intasjonelle monumenters utforming og materialitet kunne fortelle om fordums ideologi, verdigrunnlag og politiske holdninger, og eksistensen av eventuelt skjult agenda. For å finne svar på problemstillingen, utarbeidet jeg et analytisk skjema for å tydeliggjøre eventuelle tendenser og trender i materialet ved valgte parametere – hvor en svært viktig parameter var tidsaspektet for å se utvikling over tid.

Prosessen med innsamling har vært lang og krevende, og muligheten for mangler i katalogen må poengteres. Det er fullt mulig at jeg ikke har klart å finne *alle* monumentene som passer kriteriene for utvalg, da dette var avhengig av andre personers dokumentasjon av materialet, samt min egen evne til å søke etter relevante monumenter på internett. Feilkilden har blitt tatt hensyn til, men til tross for den mener jeg tendensene og trendene i analysen er så klare at resultatet er holdbart. Ett monument fra eller til ville ikke påvirket resultatet i vesentlig grad.

Eriksen skriver at monumentenes oppgave ikke er å fortelle hva som har skjedd på et historisk sted, men å sørge for at de besøkendes kunnskap om hendelsene, forvandles til de rette minnene og den rette opplevelsen¹⁵². De manipulerer med andre ord historien. Dette er det ideologiske ståstedet som ligger bak produksjonen og utformingen av monumentene, og som ser ut til å endre seg.

Analysen viste at monumentene har blitt mindre og mer horisontale med tiden. Maktuttrykkene har blitt færre. Ut fra dette kan vi konkludere med at det har skjedd en holdningsendring vedrørende ideologi og at det kan finnes en skjult agenda. Monumentene var, på den skandinaviske halvøy, på sitt mest monumentale før verdenskrigene brøt ut – de var *høye, symmetriske og luftige*. Dette samsvarer med ønsket om nasjonal selvstendighet og fellesskap etter både 1814 og 1905. Perioden før andre verdenskrig kan med andre ord betraktes som maktsøkende.

Perioden mellom 1905 og 1914 viste en konsentrasjon av «maktmonument» som man ikke hadde sett tidligere. Lokalsamfunnene i både Norge og Sverige reiste monumenter for å minnes slag og trefninger, både jubileer og ikke-jubileer. Dette var en del av nasjonalstatenes konsolidering. Konsentrasjonen av oppføring av monumenter i Norge og Sverige, mener jeg

¹⁵² Eriksen 1999: 97

peker mot et felles ideologisk verdigrunnlag på tvers av landegrensene – noe som ikke er like tydelig nærmere nåtid.

Tilstedeværelsen av maktskapende egenskaper, i sammenheng med aktørnettverksteoriens bruk av *inskripsjon* og *oversettelse*, har vist at monumenter med sterk inskripsjon (to eller flere maktuttrykk) kunne benyttes imperativt. Det er fullt mulig at dette har vært tanken bak utformingen og produksjonen av monumentene – den skjulte agendaen. Bruken av monumenter som *imperative* objekt vitnet dermed om at *noen* ønsket å overføre holdninger og tanker på mottakeren (betrakteren av et monument). Intensjonell propaganda og eventuell skjult agenda var dermed enklest og best gjennomførbart gjennom monumenter bestående av flere maktskapende egenskaper. Bak disse maktuttrykkene ligger det nok skjulte agendaer som for eksempel å fremme nasjonalistisk ideologi.

Vi fikk også en konsentrasjon av monumenter etter andre verdenskrig i Norge. Som jeg har argumentert for, kan dette være et resultat av et kollektivt stress, noe som samsvarer med og styrker teorien Wienberg og Gren argumenterer for¹⁵³. Teorien om monument som symptom på stress, vil styrkes enda mer dersom det reises monumenter etter terrorangrepet den 7. april 2017 i Sverige – et ellers fredelig land de siste 200 år.

Etter å ha sett hvordan *makt* kunne misbrukes under verdenskrigene, i særskilt andre verdenskrig, endret utformingen av monumentene seg. Prosentandelen av maktskapende egenskaper sank, det ble vanligere med monumenter som hadde én eller ingen slike maktuttrykk. Satt i sammenheng med mitt teoretiske utgangspunkt, betyr det at det ikke lenger var like viktig å fremme budskap ved hjelp av monumenter. Monumentene ble reist for å minnes *ofrene*.

Analysen viste også at monumenter over massegraver og områder hvor massedrap har funnet sted, i liten grad besitter egenskaper som *størrelse*, *tyngde* og *lukkethet*. Dette er egenskaper som er vanligere blant byggverk enn monumenter, spesielt på den skandinaviske halvøy. Monumenter som det i Siracusa (figur 9) eller Voortrekkermonumentet (figur 11) finnes ikke innenfor det geografiske området for analysen, men er to klare eksempler på monumenter med disse egenskapene.

Innsamlingen av materialet viste forekomsten av *inkluderende* monumenter og *mot-monumenter* i nyere tid. Inkluderende vil si monumenter som «inviterer» folk til å ta del i den vonde historien, til å føle på fortidens hendelser. Dette er tilfellet med blant annet Steilneset minnested og Utøya-monumentet som er lokalisert på selve øya – her kan besøkende *gå inn* i

¹⁵³ Wienberg (2009) og Gren (1994)

selve objektet og kanskje oppleve en delaktighet og sympati med ofrene. Slike monumenter uttrykker ikke en hierarkisk maktfordeling, men et demokratisk fellesskap hvor alles stemmer høres og er like mye verdt. Mot-monumenter vil si monumenter som minnes taushetsbelagte tema eller fravær/tomhet i samfunnet.

De aller fleste monumentene var plassert nær stedet hvor massedrapene fant sted, men det var noen som skilte seg ut. Studiet av monumentenes plassering i landskapet, viste at plasseringen (spesielt Lund og Falstadskogen) har vært vel gjennomtenkt i en tiltenkt kommunikasjonsprosess mellom sender (produsent) og mottaker (betrakter).

Ved å se monumentene i et større perspektiv, blir de bakenforliggende forholdene (*nei-*et) mer synlig – de tekstløse sonene kommer frem. Monumentene har blitt friere i sin utforming med tiden. 1800-tallets monumenter hadde flere likhetstrekk – det ble reist mange minnessteiner med «bautaform» og obelisker. Monumentene som er reist i tiårene før og etter tusenårsskiftet er mer individualiserte, her har tydeligvis kunstnere og arkitekter fått større frihet (jfr. labyrinten på Stange gård og Älgårås). Det kan virke som man har mindre respekt for monumenter i dag enn det man hadde tidligere. Dette er kunnskap det er mulig å tilegne seg gjennom fokus på materialets tekstløse soner.

Det ble vurdert å utarbeide en typologi basert på monumentenes utforming og dets utvikling gjennom tid, men dette ble ikke gjennomført. Det ble anslått at en typologi ikke ville gi ny kunnskap, i tillegg til at monumentenes form var for varierende.

Avhandlingen har vist at det er mulig å dykke ned i fortidens, og dagens, holdninger og ideologisk verdigrunnlag ved å utføre en arkeologisk studie av monumentenes fysiske materialitet og deres plassering i landskapet. Analysen viser at monumentenes *ja* virkelig bærer vitnesbyrd om de negative avtrykkene – forholdene bak produksjonen.

Endringen av monumentenes utforming og materialitet i løpet av verdenskrigene, vitnet om en endring i det ideologiske verdigrunnlaget vedrørende traume. Vi fikk i denne perioden se hvordan hovmodighet og overlegenhet kunne manifestere seg i mennesket, landskapet og handlinger. Monumentene kan være et vitnesbyrd om at dette tankesettet var noe vi måtte bryte med, og dermed endre en del mønster.

De «store» jubileumsmonumentene skiller seg ut fra resten ved at de stort sett består av maktskapende egenskaper uansett oppføringstidspunkt. Dette kan settes i sammenheng med mangel på personlig tilknyttet minner og stor nok avstand i tid – så stor avstand at vi egentlig ikke begriper hva som hendte foruten det vi vet fra sagaene og andre skriftlige kilder, som mest sannsynlig var bestilt og dermed er en form for propaganda.

Jeg hadde håpet at katalogen ville vise en klar, detaljert politisk utvikling de siste 200

år, men det gjorde den dessverre ikke. Den viste, derimot, at monumentene har gått fra å besitte *maktskapende* egenskaper til å ikke gjøre det, eller gjøre det i mindre grad. I tillegg har produksjonen av monumenter over massedrap/massegraver økt med tiden – de har, som allerede nevnt, blitt flere, mindre og mer horisontale. Dette vitner om at politikken har endret seg – fra en *monumental, imperativ* politisk holdning hvor vi minnet det *sterke, store og seirende*, til en *dagligdags* politisk holdning hvor vi minnes de døde; *ofrene*. I tillegg står monumentene som reises i dag, som vitnesbyrd på et ønske om kollektiv manifestering av fellesskap og samhold – et ønske som er sterkere i Norge enn i Sverige.

Ved å minnes det sterke, store og seirende, ble vårt kollektive minne og landskap manipulert. Manipulasjonen av historien blir mindre når vi minnes *alle* sidene av samfunnet – noe som har blitt mer akseptert i dag.

Hva kan egentlig monumentene fortelle om dagens samfunn? Politikken handler ikke lenger om regioner og territorier, men om mennesker og deres identitet. Det har blitt økt fokus på funksjonshemmede, kvinner, romanifolk, jøder, etc. Man skulle kunne stille seg spørsmål om det har blitt «fint» å være offer?

De ulike typene monument vitner om at vi har blitt mer åpne – kollektivt og individuelt. Selberg argumenterte for at monumenter handlet om samfunnets *vilje* til å minnes historien¹⁵⁴. Monumentene som reises i dag vitner om at samfunnet nettopp har fått en *vilje* til å akseptere alle deler av historien, inklusive taushetsbelagte tema som hekseprosesser og overgrep utøvd mot marginaliserte grupper i samfunnet. De marginalisertes identitet har, på grunn av menneskerettighetene, de siste tiårene blitt synlige i monumentlandskapet. Minnessteinene over massegravene på Gaustad og Vipeholm viser blant annet dette.

Med andre ord har det skjedd en endring i ideologi, men noe mer detaljert inn på ideologi og politiske holdninger kan vi ikke komme i denne omgang. Det må derimot sies at vi i dag, når vi omgås monumenter fra ulike tider, er mottakelige for holdninger som uttrykkes gjennom monumentenes utforming.

Alt i alt kan jeg konkludere med at autoritære maktstrukturer, i form av monumenter, har blitt mer demokratiske.

¹⁵⁴ Selberg 2007: 108

Vedlegg 1 – Tabell, monumenter med kjent oppføringstidspunkt

Vert. = Vertikalitet

Avst. = Avstand

Strl. = Størrelse

Sym. = Symmetri

MONUMENT	EGENSKAPER										
	THIIS-EVENSENS "MAKTGRAMMATIKK"						ANNET				
	FYSISKE				KONTEKSTUELL		FYSISK		KONTEKSTUELLE		
	VERT.	AVSTAND	STRL.	TYNGDE	SYM.	LUKK.	MATERIALE	TID	PLASSERING	REIST AV	AVSTAND TID
Olavsstøtten	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Nei	Stein (b)	1807	Nær slagsted	Lokalt*	787 år
Kringen: Sinclair	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	1826	Slagsted	Lokalt	210 år
Halmstad/Fyllebro	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1828	Nær slagsted	Lokalt	152 år
Helsingborg1	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1860	Slagsted	Lokalt	150 år
Haraldsstøtten (haugen)	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Stein (b,p)	1872	Hårfagres gravsted	Nasjonalt	1000 år
Hörnefors	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Metall	1874	Nær slagsted	Lokalt	65 år
Lund	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei	Stein (b)	1883	Sliparebacken	Lokalt	207 år
Alvøen	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja**	Nei	Stein/metall	1893	Korskirken, Bergen	Lokalt	85 år
Lena	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Nei	Stein (b)	1894	Ved slagfeltet	Lokalt	686 år
Brunnbäcks färja	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1896	Nær slagsted	Nasjonalt	400 (375) år
Åsle	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1896	Slagsted	Lokalt	507 år

Stångebro	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (p)	1898	Slagsted		300 år
Levring	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1901	Slagstad	Lokalt	183 år
Skogsömonumentet	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein/metall	1905	Nær slagsted	Nasjonalt	186 år
Berby	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1908	Nær slagsted	Lokalt	100 år
Toverud	Ja	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1908	Slagsted		100 år
Visborgstøtta	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1908	I forsvarsverket	Lokalt	250 år
Sävar	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei	Stein (b)	1909	Nær slagsted		100 år
Gestilren	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja**	Nei	Stein (b)	1910	Mulig slagsted	Lokalt	700 år
Landskrona	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1911	N for slagfeltet	Nasjonalt	234 år
Kringen: "Pillarguri"	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1912	Slagsted	Nasjonalt	300 år
Lyngør	Ja	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	1912	Nær slagsted	Lokalt	200 år
Vittsjö	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja**	Nei	Stein (b)	1912	Slagsted/massegrav	Lokalt	300 år
Lier skanse	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1914	Slagsted	Lokalt	100-106 år
Åsunden	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1914	Nær slagsted		394 år
Løken	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein	1916	Kirkegården	Lokalt	200 år
Mared	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1923	Slagsted	Lokalt	360 år
Bunketofta	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1925	Slagsted	Lokalt	400 år
Ramnes	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1927	Antakelig slagsted	Lokalt	850 år
Genevadsbro	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1928	Antakelig slagsted		271 år
Blädinge	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1937	Slagsted	Lokalt	325 år
Kristiansand kirkegård	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1941	Nær slagsted		1 år
Sovjetisk krigsminnesmerke***	Nei	Nei	Nei	Ja	Nei	Nei	Betong	1942-45	Gravsted	Privat	0 år
Fagerlimoen	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Betong ?	1945	Rettersted	Privat/lokalt	2 år
Osen	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Betong ?	1945	Fangeleir	Privat/lokalt	2 år
Falstadskogen1	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	1947	Ved skogen	Nasjonalt	2 år
Akershus festning	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1949	Retterstedet	Nasjonalt	4 år
Beisfjord	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1949	Ved fangeleiren	Lokalt	6 år
Vallø	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein/metall	1949	Ved Vallø kirke	Lokalt	4 år

Jørstadmoen	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1950	Gravsted		5 år
Kristiansten festning	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Metall	1950	Retterstedet	Nasjonalt?	5 år
Kjølberg bro	Nei		Nei	Nei	Nei	Nei	Metall	1952	Ved Kjølberg bro	Lokalt	138 år
Øvre rettersted, Grini	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	1952	Retterstedet	Nasjonalt	8 år
Norge og Eidsvold	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	1953	Nær senkningen	Nasjonalt?	13 år
Bjerkvik kirke	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1954	Gravsted	Internasjonalt	14 år
Langnes Skanse	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (u)	1954	Slagsted		140 år
Trandum	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (p)	1954	Ved massegravene	Nasjonalt	10 år
Standardstøtte***	Nei		Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1954-55	****	Internasjonalt	12-15 år
Fossum bru	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1955	Slagsted	Lokalt	15 år
Rastarkalv	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1955	Slagsted	Nasjonalt	1000 år
Austrått	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1957	Ved fangeleiren	Lokalt	12 år
Helsingborg2	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1960	Slagsted	Lokalt	250 år
Midtskogen	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1960	Slagsted	Nasjonalt	20 år
Fitjar	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1961	Fitjarkirka	Nasjonalt	1000 år
Sekken	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1962	Ved kirka	Lokalt	800 år
Falstadskogen2	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (p)	1963	I skogen	Nasjonalt	18 år
Axtornastenen	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein	1965	Slagsted	Lokalt	400 år
Hova	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Metall	1975	Antakelig slagsted	Nasjonalt	700 år
Kalvskinnet	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Metall/stein	1983	Nær slagsted	Lokalt	804 år
Sverd i fjell	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Stål	1983	Ved fjorden	Nasjonalt	1111 år
Fimreite	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1984	Ved fjorden	Nasjonalt	800 år
Rustad	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (u)	1984	Slagsted	Nasjonalt	44 år
Bjørgeseter	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1986	Hakadal kirke	Lokalt	270 år
Brobacka	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1986	Antakelig slagsted	Lokalt	420 år
Hjørungavåg	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Betong	1986	Ved sjøen	Nasjonalt	1000 år
Dombås kirke	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	1987	Nærområdet		47 år
Gestapohuset, Bergen	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1990	Utenfor huset	Lokalt	45 år

Hovdmoen	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1990	Nær slagsted	Lokalt	50 år
Håvik kirke, Bømlo	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1991		Lokalt	50 år
Klågerup			Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	1991	Nær slagsted, gravsted	Lokalt	180 år
Stange, Ramnes	Nei	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Tre	1992	Antatt slagsted	Lokalt	815 år
Vemork	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1993	Nær bombested	Lokalt	50 år
"Pax" fredmonument	Ja	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein/bronse	1997	Ved kysten	Nasjonalt	55 år
Falstadskogen3	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein/metall	1998	Skogen	Lokalt	53 år
Kringen: skotsk	Nei		Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (p)	1999	Ved Kringen	Internasjonalt	387 år
Piteå	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	1999	Nær slagsted	Nasjonalt	190 år
Nygårdstangen	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	2000	Nær flystyrten		56 år
Heksemonumentet, Anda	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	2002	Ved sjøen	Nasjonalt	ca. 440- 290 år
Heksesteinen, Bergen	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	2002	Rettersted, Nordnes	Nasjonalt	ca. 450- 300 år
Åsmarka	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	2003	Slagsted	Nasjonalt	63 år
Borst	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	2003	Slagsted	Lokalt	359 år
Älgårås	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Nei	Metall	2005	Sentrum, nær slagsted		800 år
Strindfjorden	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Tre	2005	Ved sjøen	Lokalt	806 år
Falstadskogen4	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	2006	Skogen	Internasjonalt?	61 år
Krigshistorisk landskap	Nei	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (p)	2009	Slagsted	Nasjonalt	64 år
Lejonstrømsbron	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	2009	Slagsted	Lokalt	200 år
Skjelfjord	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	2010	Ved fjorden	Internasjonalt	70 år
Ryssby	Nei		Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	2011	Slagsted	Lokalt	400 år
Steilneset minnested	Nei	Ja	Ja	Nei	Nei	Nei	Tre/glass/ild	2011	Antatt rettersted	Nasjonalt	319 år
Øvre Jernvann	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Metall	2011	Ved vannet	Nasjonalt	59 år
Rudsgrend	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (u)	2014	Ved Tinnsjø	Nasjonalt	70 år
Skotterud/Matrand3	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Metall	2014	I Eidskog kirke	Nasjonalt	200 år

Utøya	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Metall	2015	På øya	Nasjonalt	4 år
Nesjar	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (b)	2016	Ved sjøen	Nasjonalt	1000 år

Merknad:

* Reist etter initiativ fra stiftamtman Fredrik Adler¹⁵⁵.

** Symmetrisk dersom «innhegningen» ble satt opp samtidig.

*** Samlekategori.

**** Plassering: tidligere fangeleirer, massegraver og andre gravsted, og henrettelsessteder.

¹⁵⁵ Stiklestad Nasjonale Kultursenter

Vedlegg 2 – Tabell, monumenter med ukjent oppføringstidspunkt

MONUMENT	EGENSKAPER										
	THIIS-EVENSENS "MAKTGRAMMATIKK"						ANNET				
	FYSISKE				KONTEKSTUELL		FYSISK	KONTEKSTUELLE			
	VERT.	AVSTAND	STRL.	TYNGDE	SYM.	LUKK.	MATERIALE	TID	PLASSERING	REIST AV	AVSTAND TID
Britiske fellesmonument	Ja	Ja	Nei	Nei	Ja	Nei	Stein (p)	>1940	Gravsted, nær slagsted	Internasjonalt	
Dyneken	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	>1716	Nær slagsted		
Haglebu	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	1945-60	Slagsted	Lokalt?	0-15 år
Narvik nye kirkegård	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein (b)	>1945	Gravfelt nær slagsted	Internasjonalt	
Norderhov (minneplakett)	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein/metall	>1716	Fellesgrav		
Os	Nei	Nei	Nei	Nei	--	Nei	Stein (u)	>1942	Fellesgraver	Lokalt	
Skotterud/Matrand (Krebs)	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	>1814	Nær slagsted		
Skotterud/Matrand	Nei	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b?)	>1814	Nær slagsted		
Stavsøra	Nei	Ja	Nei	Nei	Nei	Nei	Stein/betong	>1945	Gravsted	Privat/lokalt?	
Trangen1	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	>1808	Over fellesgraven		
Trangen2	Ja	Ja	Nei	Nei	--	Nei	Stein (b)	>1808	Slagsted		

Merknad:

Britiske fellesmonument, Haglebu, Narvik nye kirkegård, Os og Stavsøra er alle reist etter andre verdenskrig.

Skotterud/Matrand (Krebs og vanlig): Kan ikke utelukke at disse ble reist i 1914, ved hundreårsjubileet for slagene.

Trangen2 (slagsted): Monumentet er trolig reist i 1914 på grunn av likhet (i form og inskripsjon) med monumentet over slaget på Toverud.

Vedlegg 3 – Monumentenes bakgrunn

Av praktiske grunner legges det ikke ved bilde av hvert eneste monument som er med i analysen, men det er lagt ved en link til et bilde av hvert monument her.

Akershus festning – 42 norske motstandsfolk ble henrettet på retterstedet ved festningsvollen i 1945 av tyske soldater. Monumentet ble avduket 8. mai 1949 av Kong Håkon¹⁵⁶. Bilde kan ses på: http://plaum-com.origo.no/-/image/show/1098106_akershus-festning.

Alvøen – minnes slaget ved Alvøen i 1808. Slaget stod mellom Danmark-Norge og England, og var en del av Kanonbåtkrigen (militære fiendtligheter mellom Danmark-Norge og Storbritannia) under napoleonskrigene. Monumentet ble reist i 1893. Bilde kan ses på: https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Alv%C3%B8en#/media/File:Alvomon1.JPG.

Austrått – minnes 65 jugoslaviske krigsfanger som mistet livet ved Austrått fangeleir i perioden 1942-45. Monumentet ble reist i 1957. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022717969/serberstotten-austratt>.

Axtornastenen – minnes slaget ved Axtorna i 1565. Slaget stod mellom Sverige og alliansen Danmark/Lübeck og endte, svært overraskende, med dansk seier¹⁵⁷. Det var en del av den nordiske sjuårskrigen. Monumentet ble reist i 1965. Bilde kan ses på: https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_Axtorna#/media/File:Axtornastenen.jpg.

Älgårås – minnes slaget ved Älgårås i 1205. Slaget stod mellom kong Sverker Karlsson den yngres tilhengere og Knut Erikssons sønner, i kampen om den svenske tronen¹⁵⁸. Monumentet ble reist i 2005. Bilde kan ses på: http://www.wikiwand.com/sv/Slaget_vid_%C3%84lgar%C3%A5s.

Beisfjord – minnes de jugoslaviske fangene som døde i fangeleiren 1942-43. 287 syke (fra tyfusedepidemi) ble natten 18. juli 1942 beordret ut og stilt opp tyve om gangen foran tomme graver for å bli skutt. Denne hendelsen er kjent som «Beisfjordmassakren». Monumentet ble reist i 1949. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/021015526469/minnehoytidelighet-i-beisfjord-jugoslavisk-fangeleir>.

Berby – minnes slaget ved Berby i Halden i 1808. Slaget stod mellom Danmark-Norge og

¹⁵⁶ Kverndokk 2011: 103

¹⁵⁷ Ericson et al. 2003: 69

¹⁵⁸ Älgårås Slagförening 2010

Sverige, hvor Sverige til slutt trakk seg tilbake. Monumentet ble reist i 1908. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011015112053/minnestotte-for-slaget-ved-berby-i-halden-i-1808-innvielse-i-1908>.

Bjerkvik kirke – minnes de franske allierte som mistet livet ved landgang ved Bjerkvik Elvegård 13. mai 1940. Monumentet ble reist i 1954. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/021016835326/ved-den-franske-minnebauta-elvegard-bjerkvik-for-avdukingen?i=2&aq=place%3A%22Bjerkvik%22>.

Bjørgeseter – minnes svenskene som falt i et sammenstøt ved Bjørgeseter i 1716. Slaget stod mellom bønder i organisert milits og svenske styrker. Minnesmerket ble reist i 1986. Bilde kan ses på:

<https://digitaltmuseum.no/011022717786/naturstein?aq=text%3A%22bj%C3%B8rgeseter%22+owner%3A%22FMU%22&i=3>.

Blädinge – minnes slaget ved Blädinge i 1612. Slaget stod mellom Danmark og Sverige (bønder som forsvarte hjembygden), hvor svenskene led nederlag. Monumentet ble reist i 1937. Bilde kan ses på: <http://smvu.se/sv/1612-slaget-vid-bladinge-svedja/>.

Borst – minnes striden ved Borst i 1644. Striden sto mellom en svensk proviantekspedisjon og ca. 500 skånske bønder. Den svenske hæren vant en klar seier. Monumentet ble reist i 2003. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_Borst#/media/File:Battle_of_Borst_memorial.jpg.

Britisk krigsminnesmerke* – minnes falne britiske soldater under verdenskrigene. Eksempel på monument kan ses på: http://plaum-com.origo.no/-/image/show/1095826_kvam-kirke-britisk-krigsminnesmerke.

Brobacka – minnes slaget ved Brobacka i 1566. Slaget stod mellom Sverige og Danmark-Norge som en del av den nordiske sjuårskrigen, hvor Sverige gikk av med seieren. Monumentet ble reist i 1986. Bilde kan ses på: <http://enjoysweden.se/object/brobacka-minnessten/>.

Brunnbäcks färja – minnes slaget ved Brunnbäcks färja i 1521. Slaget stod mellom Kalmarunionen og Gustav Vasas opprørstroppe. Opprørstroppene gikk seirende ut, og slaget ble avgjørende for Gustav Vasa. Monumentet ble reist i 1896, på 400-årsjubileums for Vasas fødselsdag. Bilde kan ses på:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Brunnb%C3%A4cksstenen.jpg>.

Bunketofta – minnes slaget ved Bunketofta i 1525. Skånske bønder kjempet for å gjeninnsette danskekongen Kristian II som ble avsatt i 1523. Monumentet ble reist i 1925. Bilde kan ses på: http://www.wikiwand.com/sv/S%C3%B8ren_Norby.

Dombås kirke – minnes blant annet norske soldater som mistet livet under kampene i Dovreområdet i april 1940. Monumentet ble reist 1987. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022719209/minneparken-i-dombas>.

Dynekilien – minnes slaget i Dynekilen i 1716. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av den store nordiske krig, hvor det ble dansk-norsk seier under ledelse av Peter Wessel Tordenskiold. Bilde kan ses på: <http://www.panoramio.com/photo/30593764>.

Fagerlimoen – minnes jugoslaviske partisanere som mistet livet i fangenskap på Fagerlimoen i perioden 1942-43 under andre verdenskrig. Monumentet ble reist i 1945. Bilde kan ses på: <http://avisahemnes.no/side/47953/art/52680/Pangstart+p+nasjonaldagen.html>.

Falstadskogen1-4 – minnes over 200 ofre som ble henrettet i Falstadskogen under andre verdenskrig. De ble lagt i flere ulike massegraver i skogen, som etter krigen ble gravd opp. Stedet er i dag et nasjonalt minneste¹⁵⁹. Monumentene ble reist i 1947, 1963, 1998 og 2006. Bilder kan ses på: <http://falstadsenteret.no/historie/falstadskogen/>.

Fimreite – minnes slaget ved Fimreite i 1184. Slaget stod mellom Kong Sverre og birkebeinerne hans, og Kong Magnus Erlingsson. Monumentet ble avduket i 1984 av Kong Olav V¹⁶⁰. Bilde kan ses på: <https://www.allkunne.no/framside/fylkesleksikon-sogn-og-fjordane/kommunar-i-sogn-og-fjordane/sogndal/slaget-ved-fimreite/1917/76846/>.

Fitjar – minnes slaget ved Fitjar i 961. Slaget stod med Håkon Adalsteinsfostre (Håkon den gode) og Eirikssønnene, hvor Håkon den gode fikk banesår og døde¹⁶¹. Monumentet ble reist i 1961, 1000 år etter slaget. Bilde kan ses på: <http://grind.no/sunnhordland/fitjar/fitjar-kongsgarden>.

Fossum bro – minnes de 12 som falt for Norges frihet aprildagene i 1940 ved Fossum bro. Monumentet er reist i 1955. Bilde kan ses på: https://no.wikipedia.org/wiki/Fossum_bru#/media/File:Fossum_bro,_Askim_-_no-nb_digifoto_20150219_00127_NB_MIT_FNR_16426.jpg.

Genevadsbro – minnes slaget ved Genevadsbro i 1657. Slaget stod mellom Sverige og Danmark, hvor svenskene gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 1928. Bilde kan ses på: <http://www.halland.se/en/visit/go/726-slaget-vid-genevadsbro-1657>.

Gestapohuset, Bergen – minnes de som ble drept og torturert i Gestapohuset i Bergen under andre verdenskrig. Monumentet ble reist i 1990. Bilde kan ses på: <https://www.ba.no/nyheter/bergen/frigjoringsdagen/det-ma-aldri-bli-glemt/s/5-8-344908>.

¹⁵⁹ Falstadsenteret

¹⁶⁰ Kleppa 2007

¹⁶¹ Digitalt museum

Gestilren – minnes slaget ved Gestilren i 1210. Slaget stod mellom Erik Knutsson og Sverker Karlsson den yngre, hvor Sverker den yngre falt og Erik Knutsson kunne kreve tronen¹⁶². Monumentet ble reist i 1910 på det som muligens er slagfeltet. Hvor slaget fant sted er svært omdiskutert. Bilde kan ses på: http://www.wikiwand.com/fr/Bataille_de_Gestilren.

Haglebu – minnes syv milorgsoldater som falt uden trefningen på Haglebu den 26. april 1945 mellom milorgstyrker og tyske politisoldater av både norsk og tysk herkomst. Monumentet reist mellom 1945-60. Bilde kan ses på:

<http://www.haglebuferiesenter.no/haglebuslaget/>.

Halmstad/Fyllebro – minnes slaget ved Halmstad/Fyllebro i 1676. Slaget stod mellom Sverige og Danmark som en del av den skånske krig. Sverige kom seirende ut av slaget. Bilde kan ses på: <http://www.kustvakt.se/74489514>.

Haraldsstøtta – minnes slaget ved Hafrsfjord i 872. Minnekomplekset består av en gravhaug, en 17 meter høy obelisk og en mur av 29 bautasteiner. Monumentet er reist på Hårfagres antatte gravsted. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/021015476292/minnesmerke-kongebesok-i-1906-haraldsstotta>.

Heksemonumentet, Anda – minnes kvinnene som ble ofre for hekseprosessene i perioden 1560-1710. I Sogn og Fjordane skal 65 ha blitt tiltalt for trolldom, mens det antas at så mange som 750 i hele landet kan ha blitt brent på bålet eller druknet. Monumentet ble reist i 2002. Bilde kan ses på:

https://no.wikipedia.org/wiki/Anda#/media/File:2007-12-23_Heksemonumentet.jpg.

Heksesteinen, Bergen – minnes de 350 kvinnene som ble ofre for hekseprosessene (justismord) i perioden 1550-1700. Monumentet ble reist i 2002. Bilde kan ses på: http://bab.bergen360.no/-/image/show/242892_hekse-steinen-paa-nordnes.

Helsingborg (1) og (2) – minnes slaget ved Helsingborg i 1710. Slaget stod mellom Sverige og Danmark-Norge, og Sverige gikk seirende ut. Bilder kan ses på:

(1) <http://smvu.se/wp-content/uploads/2016/06/M06e.jpg>

(2) <http://smvu.se/wp-content/uploads/2016/06/M06.jpg>.

Hjørungavåg – minnes slaget ved Hjørungavåg, kysten av Sunnmøre, i 986. Slaget er like mye historisk som legendarisk, og stod mellom Norge (Ladejarlene, Håkon Sigurdsson og Eirik Håkonsson) og Danmark (invasjonsflåter sendt av danskekongen Svein Tjugeskjegg). Slaget ga norsk seier. Monumentet reist i 1986. Bilde kan ses på:

<http://www.smp.no/plus/article10511554.ece>.

¹⁶² Eklund 2016

Hova – minnes slaget ved Hova i 1275. Slaget stod mellom kong Valdemar Birgersson (med bondehær) og Valdemars brødre; hertug Magnus og hertug Erik (opprørshær), og endte med seier til hertugene Magnus og Erik. Monumentet ble reist i 1975. Bilde kan ses på: https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Hova#/media/File:Battle_of_Hova_memorial.jpg.

Hovdmoen – minnes en trefning på Hovdmoen i 1940 hvor tre norske soldater mistet livet. Monumentet ble reist i 1990. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022719790/minnestein-pa-hovdmoen>.

Hörnefors – minnes slaget ved Hörnefors i 1809. Slaget stod mellom Sverige og Russland som en del av den finske krigen, og slaget ga russisk seier. Monumentet ble reist i 1874. Bilde kan ses på: <http://www.becken.se/Dunckers%20h%C3%B6gtid%20och%20Finlands%20sj%C3%A4lvst%C3%A4ndighet.html>.

Håvik kirke, Bømlo – minnes de som mistet livet da et fly ble skutt ned i 1941 under andre verdenskrig. Monumentet ble reist i 1991. Bilde kan ses på: http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2288350_moellendal-kirkegaard-cwgc-graver.

Jørstadmoen – minnes 954 sovjet-russiske soldater som døde i tysk krigsfangenskap 1942-45. Monumentet ble reist i 1950. Bilder kan ses på: http://norske-kirkebygg.origo.no/-/sandbox/archive/153692_norske-kirkebygg?tag=lillehammer.

Kalvskinn – minnes slaget på Kalvskinn i 1179. Slaget stod mellom birkebeinere ledet av Sverre Sigurdsson og kong Magnus Erlingsson, med seier til birkebeinerne. Monumentet ble reist i 1983. Bilde kan ses på: http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Fil:Statue_Kong_Sverre.jpg.

Kjølberg bro – minnes slaget ved Kjølberg bro, nord for Fredrikstad, i 1814. Slaget stod mellom Norge og Sverige, og Sverige gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 1952. Bilde kan ses på: http://ostfold1814.no/wp-content/uploads/2014/03/Kjolberg-bru_skilt_6f451a43-6027-493b-a1f8-dd99477a8cd2.jpg.

Klågerup – minnes bondeopprøret 15. juni 1811 i Skåne, mellom landsbybefolkningen og svenske myndigheter. Monumentet ble reist i 1991. Bilde kan ses på: https://sv.wikipedia.org/wiki/Kl%C3%A5gerupskravallerna#/media/File:Kl%C3%A5gerupskravallerna_minnessten.jpg.

Krigshistorisk landskap – seks monumenter/minnesteder med informasjon om kampene om Narvik i 1940, som alle er lokalisert på slagsted eller med utsikt til slagsteder. De er lokalisert på Bardufoss, Bjerkvik, Bjørnfell, Lappaugen, Skjomnes og Øse. Monumentet ble reist i 2009. Bilde kan ses på: <http://narviksenteret.no/krigshistorisk-landskap-narvik-1940/>.

Kringen: (1) Sinclair, (2) «Pillarguri» og (3) skotsk – minnes slaget ved Kringen i 1612, hvor norske bønder overfalt 300 skotske leiesoldater. De overlevende ble tatt med til «Skottelåven» hvor de ble henrettet og antakeligvis lagt i en massegrav. Før steinmonumentene, fantes det et annet monument, et som skal ha blitt oppført allerede før 1647. Bilde kan ses på:

(1) https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Kringen#/media/File:Sinclairst%C3%B8tta.JPG

(2) og (3) <http://www.otta2000.com/kultur/kringenstoetta/kringenstoette.htm>

Kristiansand kirkegård – minnes de åtte som falt under kampene på Odderøya 9. april 1940. Monumentet ble reist i 1941. Bilde kan ses på: http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2205708_kristiansand-kirkegaard-krigsminne.

Kristiansten festning – minnes de norske patriotene som ble henrettet ved Retterstedet på Kristiansten festning i 1942-43. Monumentet ble reist i 1950. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011012920420/minneplate-pa-kristiansten>.

Landskrona – minnes slaget ved Landskrona i 1677. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av den skånske krigen. Svenskene gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 1911. Bilde kan ses på: <http://www.fridhem.nl/sob/05-1/Monument.htm>.

Langnes Skanse – minnes slaget ved Langnes skanse, Askim, i 1814. Slaget stod mellom Norge og Sverige og markerte blant annet slutten på napoleonskrigene. Det var det siste slaget mellom skandinaviske land hvor flere tusen menn var i kamp på 1800-tallet. Slaget endte uavgjort. Monumentet ble reist i 1954. Bilde kan ses på:

https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Langnes_skanse#/media/File:Langnes_Skanse_3.jpg.

Lejonströmsbron – minnes slaget ved Lejonströmsbron i 1809. Slaget stod mellom Sverige og Russland som en del av finskekrigen. Russland gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 2009. Bilde kan ses på: http://www.wikiwand.com/sv/Slaget_vid_Lejonstr%C3%B6msbron.

Lena – minnes slaget ved Lena, Västergötland, i 1208. Slaget stod mellom Erik Knutsson og kong Sverker Karlsson den yngre, hvor Erik Knutsson seiret. Sverker Karlsson den yngres styrker (danske) skal ha blitt presset ned i *Helveteskärret* da de flyktet, hvor Erik Knutssons styrker massakrerte alle danskene. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_Lena#/media/File:Battle_of_Lena_memorial.jpg.

Levring – minnes dragonen(e) på Levring som falt under slaget mellom Danmark-Norge og Sverige ved Levring i 1718. Monumentet ble reist i 1901. Bilde kan ses på: <http://www.verdal-historielag.no/minnesmerker/index.html>.

Lier skanse – minnes kampene ved forsvarsanlegget Lier skanse i 1808 og 1814. Slagene

stod mellom Danmark-Norge/Norge og Sverige. Norsk nederlag i 1808, mens svenskene trakk seg tilbake i 1814. Monumentet ble reist i 1914. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022716267/lier-bauta-i>.

Lund – minnes slaget ved Lund i 1676. Slaget stod mellom Danmark og Sverige, og er et av de blodigste på nordisk jord. Sverige gikk seirende ut av slaget etter at omkring 10 000 mennesker hadde mistet livet. Bilde kan ses på:

https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Lund#/media/File:Monumentet_i_Lund,_2014.jpg.

Lyngør – minnes sjøslaget ved Lyngør i 1812. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Storbritannia som en del av napoleonskrigene. Britisk seier. Monumentet ble reist i 1912. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011013631335/minnestotte-pa-ostre-askeroy-ved-lyngor-reist-til-minne-om-de-falne-ved>.

Løken – minnes kampene ved Riser bro i 1716. Kampene stod mellom norske og danske styrker, hvor nordmennene til slutt måtte flykte. Monumentet ble reist i 1916. Bilde kan ses på: <http://www.1718.no/kampene-ved-riser-bro/>.

Mared – minnes slaget ved Mared i 1563. Slaget stod mellom Danmark og Sverige som en del av den nordiske sjuårskrigen. Danmark gikk seirende ut av slaget. Monumentet ble reist i 1923. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_Mared#/media/File:Maredsten1.jpg.

Midtskogen – minnes kampene på Midtskogen, Elverum, i 1940. Slaget stod mellom Norge og Tyskland og ga norsk seier. Seieren bidro til at kongen og regjeringen kunne fullføre Elverumsfullmakten. Monumentet ble reist i 1960. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022719749/monument-over-kampene-pa-midtskogen-9-april-1940>.

Narvik nye kirkegård – i krigsdelen av kirkegården finner vi flere internasjonale monumenter som minnes de som døde under slaget om Narvik i 1940. Monumentene er oppført på forskjellig tid. Bilder kan ses på:

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131903_narvik-krigsminnesmerke-cwgc-graver-paa-narvik-nye-kirkegaard,

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131954_narvik-krigsminnesmerke-over-franske-falne,

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131879_narvik-krigsminnesmerke-over-polske-falne,

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131972_narvik-minnesmerke-over-sivile-tap,

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131963_narvik-krigsminnesmerke-over-tyske-falne,

http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2131735_p-s-norge-og-eidsvoll-krigsminnesmerke-i-narvik.

Nesjar – minnes slaget ved Nesjar, Helgeroa i Larvik, i 1016. Slaget stod mellom Olav Haraldsson og norske stormenn under ledelse av Svein Håkonsson (jarl). Olav Haraldsson seiret i slaget (over blant annet Erling Skjalgsson og Einar Tambarskjelve). Monumentet ble reist i 2016. Bilde kan ses på:

http://www.imgrum.org/media/1448648790341278442_27930284.

Norderhov – minnes de falne under slaget på Norderhov i 1716. Slaget stod mellom Sverige og Danmark-Norge, og endte med norsk seier. Minneplaten er satt opp på fellesgraven med de falne. Bilde kan ses på: <https://www.ringeriksavisa.no/arkiv/item/990-markeringsgudstjeneste-i-norderhov>.

Norge og Eidsvold – minnes kampen på Narvik havn 9. april 1940 hvor panserskipene Norge og Eidsvold gikk ned med 277 offiserer og mannskap. Monumentet ble reist i 1953. Bilde kan ses på: http://nordnorgebilder.origo.no/-/image/show/2597180_minnesmerke-over-panserskipene-norge-og-eidsvold-i-vallhallp.

Nygårdstangen – minnes de som døde under nedskytningen av et britisk fly på Nygårdstangen i 1944 under andre verdenskrig. Monumentet ble reist i 2000. Bilde kan ses på: http://bab.bergen360.no/-/image/show/618759_krigsminnesmerke-paa-nygaardstangen-1.

Olavsstøtten – minnes slaget ved Stiklestad i 1030 og kong Olav Haraldsson. Monumentet fra 1807 er reist på stedet hvor Olav skal ha ligget natten etter at han falt. Det første steinmonumentet ble reist 1710, og før det skal det i flere hundre år ha stått et trekors på stedet. Bilde kan ses på: <http://stiklestad.no/historie/omradet/olavsstotta/>.

Os – minnes 27 serbere som ble skutt på Ulven (krigsfangeleir) i 1942. Ukjent når minnesmerket ble reist. Bilde kan ses på: http://norske-kirkebygg.origo.no/-/bulletin/show/617070_os-kirke-hordaland.

Osen – minnes jugoslaviske partisaner som mistet livet i fangenskap i Osen i perioden 1942-43 under andre verdenskrig. Monumentet ble reist i 1945. Bilde kan ses på: <http://polarbanen.no/Polarbanen/slaveanlegget/Slaveanlegget/2.html>.

«Pax» fredsmonument – minnes senkningen av M/S Palatia i 1942 utenfor Lindesnes fyr. Skipet fraktet rundt 1000 krigsfanger, og 986 mistet livet da skipet sank. Monumentet ble reist i 1997. Bilde kan ses på: https://no.wikipedia.org/wiki/Palatia-katastrofen#/media/File:Lindesnes_Pax_Monument_msPalatia_IMG_1291.JPG.

Pitsund – minnes slaget ved Pitsund i 1809. Slaget stod mellom Sverige og Russland som en del av finskekrigen. Russland gikk seirende ut. Dette var det siste slaget på nåværende svensk

territorium. Monumentet ble reist i 1999. Bilde kan ses på: <https://www.pitea.se/Besokare/Se-gora/Produkt/?lang=sv&TLp=330698>.

Ramnes – minnes slagene på Re i 1163 og 1177. Slaget i 1163 var det siste i brødrekrigen og stod mellom norske lendmenn under ledelse av Erling Skakke og menn under ledelse av jarlen Sigurd Hallvardsson. Erling Skakke gikk seirende ut av slaget. Slaget i 1177 stod mellom birkebeinere og kong Magnus Erlingssons styrker. Kongens menn seiret i slaget. Monumentet ble reist i 1927. Bilde kan ses på:

https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Fil:Minnebauta_Ramnes_1927_Slagene_p%C3%A5_Re.jpg.

Rastarkalv – minnes slaget på Rastarkalv i 955, på øya Frei på Nordmøre. Monumentet ble reist i 1955. Slaget stod mellom sønnene til Eirik Blodøks og kong Håkon Adelfostre. Håkon Adelfostre vant slaget og tvang danskene til retrett. Snorre forteller at Håkon fikk reist bautasteiner for å minnes Egil Ullserk og hans menn. Bautasteinene som nevnes i kongesagaene var allerede på 1700-tallet fjernet (i følge G. Schøning). Lokalbefolkningen fikk i 1973 støtte til å gjenreise disse bautasteinene. Monumentet ble reist i 1955. Bilde kan ses på: <https://foursquare.com/v/minnesmerke-over-slaget-p%C3%A5-rastarkalv/4e0c1e8b52b1289d11851008/photos>.

Rudsgrend – minnes senkningen av D/F Hydro utenfor Rudsgrend (Tinnsjøes dypeste punkt) den 20. februar 1944, hvor 14 sivile og 4 tyskere mistet livet. Senkningen førte til at Hitler ga opp ideen om å lage sin egen atombombe ettersom han ikke fikk tungtvannet til Tyskland. Monumentet ble reist (på nytt) i 2014. Bilde kan ses på:

<http://www.radiorjukan.no/arkiv/24335/verdig-minnemarkering-og-avdukning/> og <https://digitaltmuseum.no/011022721608/rudsgrend>.

Rustad – minnes slaget på Rustad 17. april 1940 mellom nordmenn og tyskere, hvor 17 norske mistet livet. Monumentet ble reist i 1984. Bilde kan ses på:

<https://digitaltmuseum.no/011022716279/rustad-bauta-ii>.

Ryssby – minnes slaget om Ryssby i 1611. Slaget stod mellom Sverige og Danmark-Norge som en del av Kalmarkrigen. Sverige gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 2011. Bilde kan ses på: <http://smvu.se/sv/registerkort-nr-h01/>.

Sekken – minnes slaget ved Sekken i 1162. Slaget stod mellom Håkon Herdebrei og Erling Skakke (på vegne av Magnus Erlingsson). Håkon Herdebrei vant, og ble konge over hele landet. Monumentet ble reist i 1962. Bilde kan ses på:

<https://digitaltmuseum.no/011012690049/hakon-herdebrei-800-arsminne-for-slaget-ved-sekken-1162-fra-mappe-merket>.

Skjelfjord – minnes de falne etter at tyskere bombet basen med britiske krigsskip i Skjelfjord under kampene om Narvik i 1940. Monumentet ble reist i 2010. Bilde kan ses på: <https://www.lofotposten.no/lokale-nyheter/skjelfjord-stralte/s/1-71-5254977>.

Skogsömonumentet – minnes slaget ved Stäket i 1719. Slaget stod mellom Sverige og Russland som en del av den store nordiske krig, og endte med svensk seier. Monumentet ble reist i 1905. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Skogs%C3%B6monumentet#/media/File:Skogs%C3%B6monumentet_2015c.jpg.

Skotterud og Matrand 1-3 – minnes slaget ved Skotterud og Matrand i 1814. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige, og endte med norsk seier – en svært viktig seier som førte til forhandlingene i Moss. En minneplate ble avduket inne i Eidskog kirke i 2014. To andre monumenter som minnes slaget og spesielt Oberst Krebs er reist i Skotterud og Matrand (ukjent oppføringstidspunkt). Bilder kan ses på:

<http://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Nyheter/2014/Minnemarkering-for-slaget-paa-Skotterud-og-Matrand> og <http://ostfold1814.no/wp-content/uploads/2014/03/minnsesten-krebs-norheim.jpg>.

Sovjetiske krigsminnesmerker* – minnes sovjetiske krigsfanger som døde under andre verdenskrig og ble gravlagt ved fangeleirene eller henrettelsesstedene. Monumentene ble reist i perioden 1942-1945 av medfanger. Eksempel på et sovjetisk krigsminnesmerke kan ses på: <http://polarbanen.no/Polarbanen/slaveanlegget/Slaveanlegget/7.html>.

Standardstøtte* – minnes sovjetiske krigsfanger som døde under andre verdenskrig og ble gravlagt ved fangeleirene eller henrettelsesstedene. Beslutningen for å reise standardstøttene ble gjort 1. juli 1954 av den norsk-sovjetiske krigsgravkommisjon. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011022719807/monument-over-russiske-krigsfanger>.

Stange, Ramnes – minnes slagene på Re i 1163 og 1177. Slaget i 1163 var det siste i brødrekriegen og stod mellom norske lendmenn under ledelse av Erling Skakke og menn under ledelse av jarlen Sigurd Hallvardsson. Erling Skakke gikk seirende ut av slaget. Slaget i 1177 stod mellom birkebeinere og kong Magnus Erlingssons styrker. Kongens menn seiret i slaget. Labyrinten (monumentet) ble plantet i 1992. Bilde kan ses på:

<http://kulturarv.no/kulturminne/stange-gjestegard>.

Stavsøra – minnes jugoslaviske partisanere som døde i fangenskap under andre verdenskrig. Bilde kan ses på:

[https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Krigsminnesmerket_p%C3%A5_Stavs%C3%B8ra_\(2\).JPG](https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Krigsminnesmerket_p%C3%A5_Stavs%C3%B8ra_(2).JPG).

Stångebro – minnes slaget ved Stångebro i 1598. Slaget stod mellom kong Sigismund og

hertug Karl, med seier til hertug Karl. Det var ikke avgjørende militært, men var avgjørende for den religiøse striden mellom protestanter og katolikker¹⁶³. Monumentet ble reist i 1898. Bilde kan ses på:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St%C3%A5ngebromonumentet_restes_1898_p%C3%A5_den_plats_St%C3%A5ngebroslaget_stod_1598,_den_26_april_2007,_bild_1.JPG.

Steilneset minnested – minnes 91 ofre for hekseprosser i Finnmark mellom 1598 og 1692, i Vardø. Det ble åpnet i 2011 av H.M. Dronning Sonja. Bilde kan ses på: <http://nordnorge.com/ost-finnmark/?News=469>.

Strindfjorden – minnes slaget på Strindfjorden i 1199. Slaget stod mellom Kong Sverre Sigurdsson og birkebeinerne mot Oslo-bispen Nikolas Arneson og baglerne. Kong Sverre kom seirende ut av slaget¹⁶⁴. Monumentet ble reist av vikingklubben Saga Viking i 2005. Bilde kan ses på:

[http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Fil:M_Sverrest%C3%B8tta_Leksvik_\(1\).JPG](http://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Fil:M_Sverrest%C3%B8tta_Leksvik_(1).JPG).

Sverd i fjell – minnes slaget ved Hafrsfjord i 872. Monumentet ble reist i 1983. Bilde kan ses på: https://en.wikipedia.org/wiki/Sverd_i_fjell#/media/File:Sverd-i-fjell.jpg.

Sävar – minnes slaget ved Sävar og Ratan i 1809. Slaget stod mellom Sverige og Russland som en del av finskekrigen. Russland vant og Finland ble russisk¹⁶⁵. Monumentet kalles på folkemunne *Kannibalmonumentet* grunnet inskripsjonen som lyder «Fäderneslandet åt sina stupade söner». Det ble reist i 1909. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_S%C3%A4var#/media/File:S%C3%A4var_monument-2007-06-15.jpg.

Toverud – minnes slaget ved Toverud i 1808. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av napoleonskrigene, og endte med norsk seier. Monumentet ble reist i 1908. Bilde kan ses på:

https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Toverud#/media/File:Toverudst%C3%B8tta.JPG.

Trandum – minnes de som ble henrettet i Trandumskogen i perioden 1940-45. Monumentet ble reist i 1954. Bilde kan ses på: <https://digitaltmuseum.no/011012567543/minnesmerket-pa-trandumskogen>.

Trangen1 og 2 – minnes slaget ved Trangen i 1908. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av napoleonskrigene, og endte med norsk seier. Monumentet plassert ved

¹⁶³ Ericson et al. 2003: 83-88

¹⁶⁴ Sandnes 2000

¹⁶⁵ Ericson et al. 2003: 420

slagstedet ble trolig reist i 1908. Bilder kan ses på:

https://no.wikipedia.org/wiki/Slaget_ved_Trangen#/media/File:Minnestein_oer_kampene_ved_Trangen_1808.JPG

og

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_vid_Trangen#/media/File:Minnest%C3%B8tte_över_falने_fra_Trangen.JPG.

Utøya – minnes massakren på Utøya 22. juli 2011, hvor 69 ungdommer på politisk sommerleir ble myrdet. Monumentet ble reist i 2015. Bilde kan ses på:

<http://www.architecturaldigest.com/story/the-clearing-memorial-utoya-norway>.

Vallø – minnes det britiske bombeangrepet rettet mot Vallø Oljeraffineri utenfor Tønsberg i 1945. Antallet døde (sivile, tyske soldater og russiske krigsfanger) var stort. Monumentet ble reist i 1949. Bilde kan ses på: <http://vallohistorie.no/documents/bombingen.php>.

Vemork – minnes de som døde under bombingene av Vemork i 1943. Monumentet ble reist i 1993. Bilde kan ses på: <http://www.varden.no/nyheter/stilig-markering-pa-vemork-1.803633>.

Visborgstøtta – minnes trefningene ved Stene Skanse, Verdal, i 1658. Svenske og norske soldater møttes her, og Norge drev svenskene tilbake slik at de ikke klarte å komme frem til Trondheim. Monumentet ble reist i 1908. Bilde kan ses på:

<https://verdalskebefestninger.no/forsvarsverk-og-minnesmerker/visborgstotta/>.

Vittsjö – minnes slaget ved Vittsjö i 1612. Slaget stod mellom Danmark-Norge og Sverige som en del av Kalmarkrigen. Danmark gikk seirende ut. Monumentet ble reist i 1912. Bilde kan ses på:

https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_i_Vittsj%C3%B6#/media/File:Minnessten_Slaget_vid_Vittsj%C3%B6.jpg.

Øvre Jernvann – minnes de 242 krigsleirfangene som døde i leiren ved Øvre Jernvann i løper av fem uker i 1942. Monumentet ble reist i 2011. Bilde kan ses på:

https://snl.no/Beisfjord_fangeleir.

Øvre rettersted, Grini – minnes Grinifangene som ble henrettet 21. juli 1944. Ved nedre rettersted ble også to henrettet. Monumentet ble reist i 1952. Bilde kan ses på:

<https://bilder.baerum.kommune.no/no/BaerumKommune/Detail/551068>.

Åsle – minnes slaget ved Åsle 1389. Slaget stod mellom Albrekt av Mecklenburg (konge av Sverige) og Margrete Valdemarsdatters (Margrete 1.) koalisjon av Danmark, Norge og det svenske opprørspartiet. Seier til den nordiske koalisjonen. Monumentet ble reist i 1896. Bilde kan ses på:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Minnessten_\(rest_1896\)_%C3%B6ver_Slaget_vid_%C3%85sle_\(1389\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Minnessten_(rest_1896)_%C3%B6ver_Slaget_vid_%C3%85sle_(1389).jpg).

Åsmarka – minnes krigshandlingene i Åsmarka og de som falt der 20. – 21. april 1940. Kampene i Åsmarka var første gang under andre verdenskrig at tyske og britiske landstridskrefter stod mot hverandre ved en aktiv front. Monumentet ble reist i 2003. Bilde kan ses på: http://plaum-com.origo.no/-/image/show/2081584_aasmarka-kirke-krigsminne.

Åsunden – minnes slaget ved Åsunden is i 1520. Slaget stod mellom Danmark (og unionspartiet) og Sten Sture (med hær), hvor danskene gikk seirende ut og Sten Sture døde. Monumentet ble reist i 1914. Bilde kan ses på: https://sv.wikipedia.org/wiki/Slaget_p%C3%A5_%C3%85sundens_is#/media/File:Skottek3.jpg.

*Samlekategorier

Litteratur

- Andrén, A. (1997). *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Aronsson, P. (2004). Att minnes våld. I E. Österberg & M. L. Cronberg (Red.), *Våldets mening. Makt, minne, myt* (s. 237-266). Lund: Nordic Academic Press
- Benum, I. B. (2013). *Minnesmerker etter terrorangrep og massakrer*. (Masteravhandling). Universitetet i Ås: Ås.
- Berulfsen, B., & Gundersen, D. (1978). *Fremmedordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Bloom, D. (2014, 29. september). Lenin is toppled! Thousands in Ukraine's second largest city cheer as nationalists fell statue of Communist leader before chopping off its nose. *Daily Mail*. Hentet fra <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2773100/Lenin-topped-Thousands-Ukraine-s-second-largest-city-cheer-nationalists-fell-statue-Communist-leader-chopping-nose.html>
- Brattli, T. (2013). Kulturminne som samhandlingsrom. Mellom interesse, tid og materialitet. I G. Swensen (Red.), *Å lage kulturminner - hvordan kulturarv forstås, formes og forvaltes* (s. 27-42). Oslo: Novus forlag.
- Burström, M. (2007). *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*. Polen: Pozkal.
- Civic Impulse. (2017). H. R. 2076 – 112th Congress: Investigative Assistance for Violent Crimes Act of 2012. Hentet fra <https://www.govtrack.us/congress/bills/112/hr2076>.
- Connerton, P. (1989). *How Societies Remembers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P. (2009). *How modernity forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Digitalt museum. *Slaget på Fitjar år 961*. Hentet 7. mai 2017 fra <https://digitaltmuseum.no/011085442007/slaget-pa-fitjar-ar-961>.
- Eklund, S. (2016, 25. juli). Sverker mot Erik i sommarkvällen – Slaget vid Gestilren 17-18 juli år 1210. *Nya Tider*. Hentet fra <https://www.nyatider.nu/sverker-mot-erik-i-sommarkvallen/>
- Ensor, J. (2016, 6. juli). Man pictured taking sledgehammer to Saddam Hussein statue says he regrets as now there are '1000 Saddams'. *The Telegraph*. Hentet fra <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/07/06/man-pictured-taking-sledgehammer-to-saddam-hussein-statue-says-h/>
- Ericson, L., Hårdstedt, M., Iko, P., Sjöblom, L., & Åselius, G. (2003). *Svenska slagfält*. Värnamo: Fälth & Hässler AB.
- Eriksen, A. (1999). *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax Forlag A/S.

- Eriksen, A. (2014). Bautasteiner, monumenter og nasjonale minner. *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 13 (4), 19-31.
- Esborg, L. (2016). Minnets materialitet - norske krigsminnesmerker i Normandie. I L. W. Borgen (Red.), *Årbok 2016 Fortidsminneforeningen. Krigens minner* (s. 49-64). Oslo: Fortidsminneforeningen.
- Falstadsenteret. *Falstadskogen*. Hentet 25. april 2017 fra www.falstadsenteret/historie/falstadskogen.
- Fengqi, Q. (2009). Let the dead be remembered: interpretation of the Nanjing Massacre Memorial. I W. Logan & K. Reeves (Red.), *Places of Pain and Shame. Dealing with 'Difficult Heritage'* (s. 17-33). London: Routledge.
- Frykman, J. (2007). To graver: Om monumenter, politisering og kulturelle parenteser. I T. Selberg & N. Gilje (Red.), *Kulturelle landskap: Sted, fortelling og materiell kultur* (s. 21-44). Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Frykman, J., & Ehn, B. (2007). Inledning. I J. Frykman & B. Ehn (Red.), *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden* (s.9-58). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Gren, L. (1989). Platon mitt i byn. Kyrksocknens oppkomst från monumentologisk synpunkt. I M. Burström & Å. Hyenström (Red.), *Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenström* (s. 63-70). Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Gren, L. (1994). Petrified Tears: Archaeology and Communication Through Monuments. *Current Swedish Archaeology*, vol. 2, 87-110.
- Guttormsen, T. S. (2013). Bruken av en heroisk fortid i lokalt minnearbeid: Vikinghelten Harald Hårfagre. I G. Swensen (Red.), *Å lage kulturminner - hvordan kulturarv forstås, formes og forvaltes* (s. 59-92). Oslo: Novus forlag.
- Guttormsen, T. S. (2014). Bruken av Borreparken i regionale kulturarvsstrategier i Vestfold. *Tidsskriftet Viking 2014*, 159-182.
- Holmene, U. (2002). Landets verdifulle kulturminner og –miljøer – eller nasjonale monumenter og historiske minnesmerker. I J. A. Balto (Red.), *Årbok 2002 Fortidsminneforeningen. Nasjonale klenodier* (s. 13-26). Oslo: Fortidsminneforeningen.
- Huysen, A. (1993). Monument and Memory in a Postmodern Age. *The Yale Journal of Criticism*, vol. 6 (2), 249-261.
- Johnson, M. (2010). *Archaeological Theory: An Introduction*. Singapore: Wiley-Blackwell.
- Johnson, N. (1994). Cast in Stone: monuments, geography, and nationalism. *Environment and Planning D: Society and Space 1995*, vol. 13, 51-65.

- Kiernan, B. (2007). *Blood and Soil. A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*. New Haven: Yale University Press.
- Kleppa, H. (2007). *Kong Sverre – minnestein om slaget ved Fimreite*. Hentet 10. mai 2017 fra <http://www.fylkesarkiv.no/kl/detalj/?id=20838>.
- Krog, T. (2009). *Hermeneutikk. Om å forstå og fortolke*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Kulturdepartementet. (2014). *Vedlikehold av krigsgraver i Norge. Høringsnotat*. Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/f58f78a6700646dea65a4a7618789bf0/vedlikehold_av_krigsgraver-hoeringsnotat.pdf
- Kulturdepartementet. (2017, 25. april). *Gravene*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/tema/tro-og-livssyn/gravferd/innsiktsartikler/krigsgraver/gravene/id2550357/>
- Kverndokk, K. (2007). Minne, monument och jubileum. Fredsmotivets uttrycksformer under hundraårsfirandet av unionsoppløsningen. I J. Frykman & B. Ehn (Red.), *Minnesmärken. Att tolka det förflutna och besvärja framtiden* (s. 261-274). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Kverndokk, K. (2011). Krigens helter og ofre. Akershus festning som krigsminnelandskap. I S.-A. Naguib & B. Rogan (Red.), *Materiell kultur & kulturens materialitet* (s. 99-123). Oslo: Novus forlag.
- Latour, B. (1991). Technology is society made durable. I J. Law (Red.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination* (s. 103-132). London: Routledge.
- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt vol. 47* (4), 369-381.
- Latour, B. (1996b). *Vi har aldri vært moderne*. Oslo: Spartacus.
- Law, J. (1999). After ANT: complexity, naming and topology. *The Sociological Review, vol. 47* (S1), 1-14.
- Leerssen, J. (2001). Monument and trauma: varieties of remembrance. I I. McBride (Red.), *History and Memory in Modern Ireland* (s. 204-222). Cambridge: Cambridge University Press.
- Levin, S. (2016). «Tilstede var ingen...» Synagogen i Calmeyers gate 15, 1921-1942. I L. W. Borgen (Red.), *Årbok 2016 Fortidsminneforeningen. Krigens minner* (s. 65-82). Oslo: Fortidsminneforeningen.
- Mant, A. K. (1987). Knowledge acquired from post-war exhumations. I Boddington, A. & Garland, A. N. (Red.), *Death, Decay and Reconstruction: Approaches to Archaeology*

- and Forensic Science* (s. 65-80). Manchester: Manchester University Press.
- Meskell, L. (2006). Trauma Culture: Remembering and Forgetting in the New South Africa. I D. Bell (Red.), *Memory, Trauma and World Politics* (s. 157-175). New York: Palgrave Macmillan.
- Morton, R. J. (2005). *Serial Murder. Multi-Disciplinary Perspectives for Investigators*. Federal Bureau of Investigation.
- NRK. (2016, 14. januar). Utøya-minnesmerke utsatt for andre gang. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/kultur/utoya-minnesmerke-utsatt-for-andre-gang-1.12750538>.
- Olsen, B. (2003). Material culture after text: re-remembering things. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36 (2), 87-104. DOI: 10.1080/00293650310000650.
- Parker Pearson, M. (1982). Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study. I I. Hodder (Red.), *Symbolic and structural archaeology* (s. 99-113). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pihl, J. (2002). Monumenter og mot-monumenter. I R. Slagstad (Red.), *Norsk nytt tidsskrift 2002*, 19 (2), 141-154. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Rathje, W. (2001). Integrated archaeology. A garbage paradigm. I Buchli, V. & Lucas, G. (Red.), *Archaeologies of the Contemporary Past* (s. 63-76). London: Routledge.
- Renan, E. (1882). Qu'est-ce qu'une nation? («What is a Nation?») oversatt av Ethan Rundell, 1992). Innlegg på konferanse i Sorbonne, 11. mars 1882.
- Riegl, A. (1982). The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin. *Oppositions: A Journal for Ideas and Criticism in Architecture*, (25), 20-51.
- Rowlands, M. (1993). The Role of Memory in the Transmission of Culture. *World Archaeology*, vol. 25 (2), 141-151.
- Ruin Memories. (2017). *Ruin Memories: A Portfolio*. Hentet 01.05.17 fra <http://ruinmemories.org/>
- Sandnes, J. (2000). Kong Sverre og slaget på Strindfjorden 1199. I B. Sæther (Red.), *Trondheim, havn i tusen år... Historisk, aktiv og mangesidig*. Trondheim: Trondheim Havn.
- Selberg, T. (2007). Monumenter til hverdags: Fortelling og bruk. *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 6 (1-2), 95-110.
- Sert, J. L., Léger, F. & Giedion, S. (1943). *Nine Points on Monumentality*.
- Skinner, M. F. (1987). Planning the archaeological recovery of evidence from recent mass graves. *Forensic Science International*, vol. 34, 267-287.
- Skjæraasen, M. (2013, 29. juli). Skal nazibautaen avdekkes? *Aftenposten*. Hentet fra

- <http://www.aftenposten.no/kultur/Skal-nazibautaen-avdekkes-113388b.html>.
- Smith, L. (2006). *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Soleim, M. N. (2016). «Operasjon asfalt». *Kald krig om krigsgraver*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Stiklestad Nasjonale Kultursenter. *Olavshaugen*. Hentet 13. mai 2017 fra <http://stiklestad.no/historie/omradet/olavsstotta/>
- Stråth, B. (2007). Preface. I C. Mithander, J. Sundholm & M. Holmgren Troy, *Collective Traumas: Memories of War and Conflict in 20th-Century Europe* (s. 11-12). Brussels: P.I.E. Peter Lang.
- Tarlow, S. (1995). *Metaphors of Death in Orkney 1560-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarlow, S. (1999). *Bereavement and Commemoration. An Archaeology of Mortality*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Tennes, N. S. (2015, 15. august). Kulturelle omveier. *Aftenposten*. Hentet fra <http://www.aftenposten.no/kultur/Kulturelle-omveier-33782b.html>.
- The Ukrainian Week. (2015, 28. desember). Out of Sight. Decommunisation as a way of to decolonise the visual space of Ukrainian cities. *The Ukrainian Week*. Hentet fra <http://ukrainianweek.com/Society/154195>.
- Thiis-Evensen, T. (1998). Arkitekturens maktgrammatikk. I C. K. Christophersen (Red.), *Maktens korridorer. Arkitektur som politikk* (s. 5-14). Oslo: Norsk form.
- Thordeman, B. (1939). *Armour from the battle of Wisby 1361. Vol. 1. Text*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B.
- Tilley, C. (2005). Phenomenological archaeology. I C. Renfrew & P. Bahn, *Archaeology. The Key Concepts* (s. 201-207). London: Routledge.
- United Nations. (1948). The Universal Declaration of Human Rights. Hentet 20. april 2017 fra <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
- Visit Lund. (2016, 9. november). *Slaget vid Lund 1676*. Hentet fra http://www.visitlund.se/sites/lund_responsive/files/02_slaget_vid_lund_lerbackshog.pdf
- von Henneberg, K. C. (2004). Monuments, Public Space, and the Memory of Empire in Modern Italy. *History and Memory*, vol. 16 (1), 37-85. DOI: <https://doi.org/10.1353/ham.2004.0003>.
- Webmoor, T. og C. L. Witmore. (2008). Things are us! A commentary on human/thing relations under the banner of a «social» archaeology. *Norwegian Archaeological*

Review, vol. 41 (1), 53-71.

Wienberg, J. (2009). Det hotade grevskapet. Per Brahe den yngres minnesmärken. I M. Mogren, M. Roslund, B. Sundnér & J. Wienberg (Red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten* (s. 289-312). (Lund studies in historical archaeology, vol. 11). Lund: Grahns tryckeri.

Witmore, C. L. (2007). «Symmetrical Archaeology: Excerpts of a manifesto». *World Archaeology, vol. 39 (4), 546-562.*

Älgårås Slagförening. (2010). *Slaget vid Älgårås*. Hentet 5. mai 2017 fra

http://www.slagforeningen.se/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=57&lang=de